

Universitetet
i Stavanger

FAKULTET FOR UTDANNINGSVITENSKAP OG HUMANIORA

MASTEROPPGAVE

Studieprogram: Master i historiedidaktikk	Vårsemesteret, 2020 Åpen
Forfatter: Arve Frette Johansen	<i>Arve Frette Johansen</i> (signatur forfatter)
Veileder: Eva Jakobsson	
Tittel på masteroppgaven: « <i>Mange bekker små, gjør en stor å</i> ». Håelva og samfunnet, 1960-2000. Engelsk tittel: River Hå and Society, 1960-2000.	
Emneord: Håelva, Fotlandsåna, Åsvatnet, Vigremyra, Dalabekken, Storamos, Taksdalsvatnet, Time, Hå, vassdrag, vann, våtmark, kanalisering, drikkevannsforsyning, naturvern, urørt natur, konflikt, forurensing, vannhistorie og miljøhistorie	Antall sider: 138 + vedlegg/annet: 160 Stavanger, 18.05/2020

Forord

Nå når blomstene spirer og sommeren står for døren er endelig mitt arbeid fullført, noe jeg for et halvt års tid siden bare drømte om. Dette har vært en ytterst krevende, men også meget lærerik periode i mitt liv. En prosess som har gått fra frustrasjon over manglende kildegrunnlag, til å omfatte stor glede over en nærmest overveldende tilgjengelighet av empiriske data. Det foregående årets arbeider har krevd all innsats jeg har kunnet yte, noe jeg håper de følgende analysene vil gjenspeile. Med innleveringen av denne masteroppgaven i historiedidaktikk, fullføres en prosess som virker til å ha gått for seg nokså sakte, men samtidig nokså snarlig.

På tross av det omfattende og tidkrevende arbeidet denne masteroppgaven har krevd av meg, har jeg heldigvis ikke stått alene. Jeg vil først rette en stor takk til mine foreldre, og søsken, for deres uunnværlige tålmodighet, inspirasjon og støttende ord. Min mor Aud Frette, har virkelig gjort denne prosessen praktisk gjennomførbar på så mange forskjellige måter. Jeg vil også takke øvrig familie og venner, som i møtet med mine (energiske og nærmest konstante) vassdragsdigresjoner, har vist stor entusiasme, noe jeg har latt meg inspirere av.

Videre vil jeg takke de ansatte ved Interkommunalt Arkiv i Rogaland, Statsarkivet i Stavanger og ansatte ved lesesalen på Arkivenes hus, for deres avgjørende bidrag. Jeg vil også takke Anita Bjørsvik i Fylkesmannen i Rogaland, for den verdifulle kildeforvidlingen og for å ha gitt meg tilgang til fylkesmannens digitale arkiv *ePhorte*. Jeg vil også her, rette en stor takk til Sveinung Lode, hvis gjestfrihet og kildedeling har vært avgjørende. En honnør skal også gå til min gode nabo Øivind Øxnevad Berg, som har tillatt meg å låne litteratur fra sitt omfattende privatbibliotek, som rommer mer enn 10 000 bøker, et viktig bidrag.

På et faglig plan vil jeg først takke min medstudent Erlend Hestness for de mange fruktbare samtaler og for kildeutvekslingen, som har vært ytterst viktig for min masteroppgave. Til sist skal min kunnskapsrike, inspirerende og dyktige veileder Eva Jakobsson takkes, for interessante og inspirerende faglige samtaler, ekstra veiledning, gjennomtenkte innspill, raske tilbakemeldinger av direkte og oppmuntrende karakter, kunnskapsformidling, kildetips samt for lån av bøker. Ordene: «*du gjør helt enkelt*», har kjennetegnet mange av våre samtaler, og vil for min ettertid ha en helt spesiell mening.

Stavanger, mai 2020

Arve Frette Johansen

Sammendrag

Jeg skal i denne masteroppgaven analysere historier med base i relasjonen mellom Håelva og menneskene utover 1900-tallets siste halvdel, nærmere bestemt fra 1960 til 2000. Et vassdrag som strømmer oppstrøms fra Storamø og ned til Obrestad, hvor ferskvannet treffer Nordsjøens salte vannråper.¹ Vi skal i denne masteroppgaven se at Håelva, til ulike tider forankret i ulike forståelser og interesser, har blitt tatt i bruk og omformet av mennesker, men vi skal også se hvordan vassdraget har hatt en formende effekt på menneskene langs dets bredder. I de følgende kapitlene vil jeg argumentere for at Håelva er et produkt, både av naturlige og sosiale komponenter.

For å kunne gjøre dette, har et spesifikt teoretisk grunnlag blitt utvalgt. I det følgende delkapittelet redegjør jeg for min bruk av teoriene til den norske historikeren Terje Tvedt og den amerikanske historikeren Richard White, og hvordan deres teorier og begreper har muliggjort mitt analytiske grunnlag, som altså tar sikte på å fremme forståelsen av Håelva og menneskene som sammenkoblet. I det følgende vil fire, tematisk og kronologisk avgrensede «cases» analyseres gjennom disse teoriene. De følgende sakene omhandler ulike måter menneskene har benyttet Håelvas strømmende og fallende vann, samt hvordan vannet, på ulike måter, har lagt føringer for den menneskelige vannutnyttelsen. Altså hvordan menneskene og vassdraget, i løpet av analyseperioden, har omformet hverandre gjensidig.

I siste kapittel presenterer og drøfter jeg mine påstander i lys av funnene som har blitt gjort. De fire ulike sakene kobles da sammen, og her kommer jeg frem til at relasjonen mellom vassdraget og menneskene, gjennom våre forståelser, interesser og vannbruk, med base i vassdragets fysiske begrensninger og muligheter, har dannet urokkelige og sammenvevde bånd. Til slutt argumenterer jeg at Håelva og dets omliggende samfunn, er to deler av samme relasjon, og at denne relasjonen er og forblir i kontinuerlig endring.

¹ Et vassdrag kan forstås som vannets strømminger gjennom bekker, elver og innsjøer, fra sine øverste kilder og nedstrøms til havutmunningen. I motsetning til et nedslagsfelt, omhandler vassdragsbegrepet spesifikke samlinger av vann i bevegelse, et nedslagsfelt vil derimot avgi vann som tilslutter seg vassdraget. For mer om vassdragsbegrepet se Bakken, Tor Haakon. I *Store Norske Leksikon* (2020). Vassdrag. Hentet fra: <https://snl.no/vassdrag> 11.04.2020.

Innholdsfortegnelse

Del I

1. Teori og metode. Håelva og samfunnet

1.1 Introduksjon	7
1.2 Forskningstematikk og problemstilling	8
1.3 Håelva-emnebeskrivelse	10
1.4 Vannsystemets « <i>tre analytiske lag</i> »	11
1.5 Den « <i>organiske maskinen</i> »	13
1.6 Likheter og forskjeller	15
1.7 Hvorfor Tvedt og White?	16
1.8 Den moderne eller den postmoderne diskursen?	17
1.9 Å anvende et « <i>vannsystemperspektiv</i> »	20
1.10 Oppstrøms-nedstrøms perspektivet	20
1.11 Oppgavens struktur som metodisk verktøy	22
1.12 Lokalhistorisk forskning om Håelva	23
1.13 Det empiriske fundamentet	26

Del II

2. Konflikten i Fotlandsåna og verningen av Håelva. 1960-1973.

2.1 Innledning	28
2.2 Jordbrukere og flommer langs Fotlandsåna	29
2.3 En konfliktsone i et oppstrøms-nedstrøms perspektiv	31
2.4 Det industrielle vannsystemet Håelva	32
2.5 Aktørkonflikten suspenderes og en revidert kanaliseringsplan utarbeides	36
2.6 Etablering av senkingslag og nedleggelse av vannkraftverk	38
2.7 Spennet mellom aktørene reduseres men konflikten gjenoppstår	40
2.8 Kanaliseringen iverksettes	42
2.9 Interessekonflikter og samspill i den <i>organiske maskinen</i> Håelva	43
2.10 Den voksende miljøbevisstheten etablerer en ny politisk diskurs	45

2.11 Norges «urørte» vassdrag	47
2.12 «Verneplan for Vassdrag I»; et produkt av sin tid	49
2.13 Gabrielsen-komiteens verneplaner videreutvikles	50
2.14 Håelva vernes mot kraftutbygging. Men hvem initierte verningen?	52

3. Striden om sikker vannkvalitet og kampen om Åsvatnet. 1969-1978.

3.1 Innledning	56
3.2 Det «usikre» Åsvatnet, uegnet som drikkevann	58
3.3 «Rammeplan for fremtidig drikkevann». Selvforsyning over sikkerhet	60
3.4 Håelva omgjøres til en konfliktsone	62
3.5 Time kommunes ekspropriasjonssøknad	66
3.6 Time kommunes andre ekspropriasjonssøknad	72
3.7 Time kommune blir del av storsamfunnet- <i>Selvforsyningsprinsippet</i> går tapt	78
3.8 Det « <i>Miljøteknologiske</i> » vannsystemet Håelva	79

4. Vigremyra fra «*impediment*» til naturreservat. 1981-1986.

4.1 Innledning	81
4.2 Den gamle tiden og det gamle våtmarkssynet. En kort våtmarkshistorie	82
4.3 Ny tid-Våtmarkene forstås på nye måter og en nasjonal interesse vekkes	87
4.4 Myrundersøkelser i Håelvas nedslagsfelt	89
4.5 Utkast til verneplan for myrer i Rogaland fylke	91
4.6 Bøndernes vrede vekkes	93
4.7 Jordbruksinteresser vs verneinteresser - Striden i Vigremyra	95
4.8 En nasjonal-internasjonale og en lokal-kommunal aktørrelasjon	98
4.9 Vigremyra vernes som naturreservat	101

5. «*Oppvåkningens tid*». Vannforurensing eller renere vassdrag? 1970-2000.

5.1 Innledning	105
5.2 <i>Oppvåkningens</i> første tiår. En <i>miljøarena</i> tar form	107
5.3 <i>Oppvåkningens</i> andre tiår. <i>Miljøarenaen</i> drar i samme retning	112

5.4 Etter langt om lenge pustes det «endelig» liv i Dalabekken	117
5.5 Fra kloakkpøl på Nærbø til ny lakseelv-Dalabekken vekkes til live	121
5.6 Oppvåkningens tredje tiår. Miljøarenaen føres under samme fane	124
5.7 Nye inngrep og nye forståelser-Fra splittet kamp til samlet krig	126
5.8 Relasjonsendringen	130

Del III

6. Det sosio-naturlige vannsystemet Håelva

6.1 Innledning	134
6.2 Det sosio-naturlige vannsystemet Håelva. 1960-1973	135
6.3 Det sosio-naturlige vannsystemet Håelva. 1969-1978	136
6.4 Det sosio-naturlige vannsystemet Håelva. 1981-1986	137
6.5 Det sosio-naturlige vannsystemet Håelva. 1970-2000	138
6.6 Håelva og menneskene. En gjensidig sosio-naturlig utvikling	139
6.7 Håelva, menneskene og den sosio-naturlige sammensmeltingen	141
6.8 Håelva og menneskene. To deler av den samme relasjonen	145

Kilder og litteratur **147**

Figurer, tabeller, illustrasjoner og bilder **158**

Kapittel 1. Teori og metode. Håelva og samfunnet

1.1 Introduksjon

Når jeg nå tar fatt på å skrive historier om Håelva og menneskene, bør det påpekes at det finnes et flertall vannhistoriske tilnærminger. Min masteroppgave befinner seg under det miljøhistoriske fagfeltets rammer. Her eksisterer et overordnet mål om å forstå hvordan menneskets relasjon til det ikke-menneskelige, gjennom historien har utfoldet seg. Altså hvordan vi har tatt bruk i naturen og hvordan vi har tenkt om den. Forskningen på denne relasjonen står forankret i to vidt forskjellige vitenskapelige tilnærminger og forståelser. Dette har gitt liv til en sentral forskningsdiskusjon, rundt hvordan vannets historie bør skrives, altså om mennesket og naturen er to separate sfærer eller om de er to deler av samme relasjon. Vi skal i det følgende se at det miljøhistoriske fagfeltet domineres av to diskurser i kontrast til hverandre. En hvor mennesket og naturen forstås som motpoler og en hvor mennesket og naturen forstås som en helhet.

De følgende vannhistoriske analysene har Håelva som empirisk objekt, og skal problematisere akkurat denne relasjonen. Masteroppgavens primære ambisjon er å kaste nytt historisk lys over relasjonen mellom dette vassdraget og menneskene langs dets bredder. Jeg vil, gjennom de følgende undersøkelsene, forsøke å vise hvordan Håelvas elvestryk, innsjøer, bekker, fosser og våtmarker deler relasjon med det samme vassdragets kanaler, dammer, kraftverk og drikkevannsledninger. Gjennom de følgende historiene problematiseres både menneskene og det strømmende vannet. Under en forståelse av at vannet også eksisterer uavhengig av mennesket, men at det gjennom menneskenes forståelser, interesser og bruk dannes en helhet. Altså at Håelva og menneskene er to deler av samme relasjon. Jeg plasser dermed mitt narrativ i sistnevnte diskurs. Av denne grunnen gjøres de følgende undersøkelsene på bakgrunn av spesifikt og bevisst utvalgte teorier.

Det følgende kapittelet skal derfor vise hvorfor, den norske historikeren Terje Tvedts bruk av begrepsparet oppstrøms og nedstrøms kommer til å bli relevant. Videre blir min benyttelse av den amerikanske historikeren Richard Whites og hans teori om den «*organiske maskinen*», presentert og drøftet, for så å bli sammenlignet med Tvedts teoretiske tilnærminger. Tvedt og Whites begreper og teorier blir ytterst sentrale for mine analyser, ettersom de muliggjør min tilnærming, og utgjør derfor det teoretiske fundamentet jeg bygger min masteroppgave på. Jeg kommer også til å fremme forståelsen av Håelva som et vannsystem, hvor dets deler ikke er

avskilt men tvert om gjensidig påvirket av hverandre. Dette vil bli forstått som et vannsystemperspektiv, noe som også drøftes nærmere i dette kapittelet.

Av denne grunn blir aktørbegrepet et sentralt aspekt i de kommende undersøkelsene. Langs Håelva finnes ulike aktører med ulike forståelser, interesser og vannbruk. Ifølge Store Norske Leksikon kan en aktør forstås som et enkeltindivid, gruppe eller en institusjon, som aktivt omformer områder gjennom spesifikke metoder. Her nevnes Samferdselsdepartementet som et godt eksempel på en aktiv aktør, som påvirker veiutbyggingen. En aktør er altså et menneske eller flere mennesker, som påvirker omstendighetene.² Etersom jeg anvender et miljøhistorisk perspektiv, blir det også viktig å forstå at en aktør kan være aktiv, selv om den er foruten egen bevissthet. I det følgende vil det argumenteres for at Håelva har hatt en avgjørende kraft på samfunnets historiske utvikling. Derfor vil både menneskene og Håelva fremstilles som aktive aktører, slik blir dette begrepet et sentralt og mye nytt aspekt i mine undersøkelser. Foruten dette vil jeg i det følgende kapittelet også redegjøre for det empiriske grunnlaget analysene bygger på, hvordan masteroppgaven er strukturert inn i fire tematiske og kronologisk avgrensete saker samt hvordan tidligere lokalhistorisk forskning på Håelva skal tas i bruk.

1.2 Forskningstematikk og problemstilling

Proessen med å føre strømmende vann fra Storamø øverst i vassdraget og ned til elveutmunningen i Nordsjøen, har pågått lenge før menneskene først tok Håelva i bruk, og i tiden etter. Håelva skal i denne masteroppgaven forstås, ikke bare som en konstant naturlig kraft men også som en sterkt delaktig aktør. Både før, under og etter tidsperioden som i det følgende analyseres, har vassdraget og menneskene vært bundet sammen og relasjonen dem imellom kommer i høy grad til å bli forstått som gjensidig påvirkende. Dette blir masteroppgavens grunnleggende tema, den følgende analysen kommer altså til å fremme en holistisk forståelse av relasjonen mellom Håelva og samfunnet. Min påstand er at vassdraget og menneskene, så lenge deres veier har overlappet hverandre, alltid har vært to deler av samme relasjon.

Håelva har gjennom hele undersøkelsesperioden bevart sin grunnleggende natur, på tross av alle de ulike oppgavene vassdraget har utført i menneskets tjeneste. Gjennom min analyse tydeliggjøres Håelva som en arena for ulike aktørers forståelse og bruk, ettersom vassdraget

² For mer om begrepet aktør se Persvold Zawadzka, Anja. I *Store Norske Leksikon* (2020). Aktør. Hentet fra: <https://snl.no/akt%C3%B8r> 10.04.2020.

fra tid til annen har representert ulike interesser og forståelser. Bruken av Håelva har ofte kommet i kjølvannet av diskusjoner og forhandlinger, som i denne studien forstås som formende kausaliteter bak vannsystemets historiske utvikling. Slik tegnes et tydeligere bilde av relasjonen mellom Håelva og menneskene som sammenkoblet.

Da jeg først tok fatt på kildeinnsamlingen, sommeren 2019, var den underlagt rammene av en annen problemstilling enn den som her kommer til å presenteres. Jeg jobbet da ut ifra: *«Hvordan har utviklingen av verneplanene for vassdrag og endringen av deres krav, påvirket relasjon mellom Håelva og samfunnet langs breddene, fra 1960-1993?»*. Jeg var på konstant jakt etter konflikter langs vassdragets bredder, tilknyttet Verneplan I for vassdrag av 1973. Men som vi skal se i neste kapittel, lyktes det meg ikke i å finne hverken større eller mindre konflikter av dette slaget. Vi skal også se at verningen av 1973, heller ikke kom til å representere et større brudd i Håelvas historie, blant annet ettersom vassdragsforurensing fortsatte i økt skala utover 1970-tallet. På tross av dette utpeker verningen av 1973 seg som en viktig del av Håelvas historie.³

I møtet med empirien endret jeg min problemstilling til følgende:

«Hvordan kan relasjonen mellom Håelva og samfunnet, under 1900-tallets siste halvdel, beskrives som et resultat av aktørers forståelse og bruk av vannsystemet?»

Problemstillingen retter altså søkelyset spesifikt i retning av Håelva og samfunnet det strømmer gjennom, og skal besvares gjennom et vannsystemperspektiv.⁴ Men også gjennom fire casestudier, avgrenset både tematisk og kronologisk, mellom 1960-2000. For å kunne besvare problemstillingen skal søkelyset rettes mot hvordan Håelva selv, i betydelig grad har formet samfunnet langs side bredder, slik at vassdraget bør forstås som en aktiv aktør. Det samme søkelyset skal også rettes mot samfunnets formende kraft på vassdraget. Altså hvordan menneskenes forståelser og interesser har motivert deres bruk av Håelva, og hvordan dette har formet vassdraget. Dermed rettes fokuset mot hvordan Håelva og menneskene kan forstås som en helhet, det er en slik sosio-naturlig relasjonsforståelse jeg kommer til å fremheve.⁵

³ Dette behandles nærmere i kapittel II: *«Konflikten i Fotlandsåna og verningen av Håelva, 1960-1973»*.

⁴ Dette begrepet forklares nærmere i det kommende delkapittelet: 1.9 *«Å anvende et «vannsystemperspektiv»*.

⁵ Jeg kommer gjentatte ganger, gjennom de følgende analysene, å anvende begrepet «sosio-naturlig relasjon». Dette er et referansebegrep, som sikter til relasjonen mellom menneskelig og ikke-menneskelig natur, slik som relasjonen mellom Håelva og samfunnet langs dets bredder. Begrepet referer, ganske enkelt, til relasjonen mellom menneskene og naturen, uavhengig av hvilken kontekst den forstås ut ifra. Altså kan dette begrepet referere til både et postmoderne og et moderne kultur-natur syn.

1.3 Håelva-emnebeskrivelse

Figur 1: Selvprodusert nedslagskart over vassdraget Håelva. Innsjøene som er viktig for de kommende analysene er markert med kontur. Fotlandsåna, Tverråna og Dalabekken er markert i en mørkere blåfarge. Som vi ser av dette kartet, befinner Bryne seg utenfor selve nedslagsfeltet.

Ettersom problemstillingen skal besvares gjennom et vannsystemperspektiv og gjennom bruk av et postmoderne teoretisk grunnlag, kommer flere deler av vassdragets vannlandskaper, alle tatt i bruk av mennesker, til å behandles som et helhetlig vannsystem.⁶ Håelva skal forstås som mer enn bare sitt hovedsakelige elveløp. Vassdraget består også av ulike innsjøer, bekker, fosser, kanaler, dammer og våtmarker. Her følger en kort beskrivelse av dagens Håelva og vannets ferd fra vassdragets øverste strømnings og nedstrøms til sitt utløp i Nordsjøen, med fokus på vannområdene som her behandles.

Håelva har et nedslagsfelt som omfatter omtrent 158,5 kvadratkilometer etter dagens beregninger,⁷ og strømmer hovedsakelig gjennom Time og Hå kommune på Sør-Jæren i

⁶ Dette diskuteres nærmere i de kommende delkapitlene: 1.8 «Den moderne eller den postmoderne diskursen?» og 1.9 «Å anvende et «vannsystemperspektiv»».

⁷ I følge Store Norske Leksikon deles et nedbørsfelt inn i spesifikke vannskiller, altså avgrensningene mellom to eller flere vassdrag. Begrepet nedbørsfelt/nedslagsfelt indikerer at vannet strømmer nedover mot havet og omfatter nettopp denne indikasjonen. Det er altså snakk om et felt, hvor vannet dreneres mot en bestemt havutmunning, og kan dermed forstås på følgende måte: «et område med felles avrenning til vassdrag, innsjø eller fjord». For mer om dette se Heggstad, Ragnar og Rosvold, Knut A. I *Store Norske Leksikon* (2019).

Rogaland.⁸ Øverst i vassdraget renner Håelvas kilder inn i den oppdemmede innsjøen Storamos, som også er vassdragets største innsjø. Fra Storamos ender elveløpets første etappe, nedstrøms mot elveutmunningen, i Taksdalsvatnet. Vannet strømmer altså inn i denne innsjøen, for så å renne ut fra den. Det er først etter å ha forlatt Taksdalsvatnet at elveløpet blir omtalt som «Hååna». På sin videre ferd mottar Hååna vann fra Engjavatnet og Melsvatnet, før det omtrent halvveis på sin ferd mot Nordsjøen mottar vann fra Åsvatnet.

Etter dette endres elveløpets navn midlertidig til Fotlandsåna, her strømmer vannet gjennom en kanalisert elvebunn, før det kastes utfor vassdragets høyeste fall, Fotlandsfossen. Ved Haugland, like nedstrøms Fotlandsfossen, omtales atter igjen elveløpet som Hååna. Herfra deler det seg og former vassdragets største sideelv, Tverråna. Langs dette elvestrekket passerer også Hååna den interkommunale grensen, fra Time til Hå. Etter dette strømmer elveløpet videre nedstrøms, i rolige stryk. Nesten helt nederst i vassdraget mottar Hååna vann fra den kanaliserte sideelven Dalabekken, før det videre nedstrøms passerer den hybridiserte våtmarken, Vigremyra. Etter dette blandes Håånas ferskvann med Nordsjøens saltvann, ved elveutmunningen langs Håtangen, like nord for Obrestad fyr.

1.4 Vannsystemets «tre analytiske lag»

Terje Tvedt kritiserer samfunnsvitenskapens mangel på studier som undersøker relasjonen mellom samfunnet og vannsystemene, han skriver blant annet: «*The dominant social science tradition has [...] for logical reasons been rather disinterested in the role of water, or in nature in general, for that matter, because it has justified social science as being a science concerned with 'social facts'.*»⁹ Gjennom sin forskning på relasjonen mellom samfunnet og vannet, har Tvedt vist hvordan ulike samfunn og vannlandskaper har knyttet tette bånd, og at disse forholdene ikke bare har påvirket, men i høy grad, omstøpt samfunnenes utvikling.¹⁰

Tvedt mener at fraværet av studier som undersøker denne relasjonen er resultatet av det han omtaler som en «*vannblind*» tradisjon innen både samfunnsstudier, historiestudier og klimastudier. Videre kritiserer han denne tradisjonen og mener at tiden er mer enn moden for

Nedbørfelt. Hentet fra: <https://snl.no/nedb%C3%B8rfelt> 09.04.2020; Linge, Henriette. *I Store Norske Leksikon* (2009). Vannskille. Hentet fra: <https://snl.no/vannskille> 09.04.2020.

⁸ Larsen, Erik S (2017). Tiltaksplan for Håelva for Hå elveeigarlag, Time og Hå kommuner. Time kommune. Side: 4.

⁹ Tvedt, Terje og Coopey, Richard (2010a). «A Water Systems Perspective on History», i Tvedt, Terje og Coopey, Richard (Red.). *A History of Water. Series II, volume 2. Rivers and Society: From Early Civilizations to Modern Times*. London: IB Tauris. Side: 4.

¹⁰ Tvedt, Terje (2010b). «Why England and not China and India? Water systems and the history of the Industrial Revolution», i *Journal of Global History*, Vol. 5, No. 1. Side: 29-50; Tvedt, Terje (2016). *Water and Society: Changing Perceptions of Societal and Historical Development*. London: I. B. Tauris & Co. Side: 5-6.

en annen tilnærming. Dette tydeliggjøres i boken *Water and Society. Changing Perceptions of Societal and Historical Development*. Her skriver Tvedt: «The dominant conceptual and theoretical traditions are still fundamentally water-blind in their analyses and understanding of society, history and climate. But it is a blindness that cannot any more be justified by lack of knowledge».¹¹

For å lede veien mot en ny tilnærming har Tvedt utformet tre *analytiske lag* for å undersøke relasjonen mellom mennesket og vannet. Det *første analytiske laget* omhandler vannet og vannsystemet. Her er alt fra nedbør og fordampningsmønstre samt hvordan elver strømmer gjennom landskap og samfunn, til hvordan vann lagres under jorden eller i isbreer av betydelse.¹² Her omtales altså vannets fysiske form, egenskaper og adferd, og hvordan samfunnene påvirkes av disse forholdene, samtidig som de kontinuerlig utvikler seg innenfor rammene av disse forholdene. Her settes det fokus på samfunnets plassering i forhold til tilgjengelige vannkilder, som eksempelvis et vassdrag.¹³

Det *andre analytiske laget* Tvedt introduserer som et verktøy, handler om hvordan menneskene omformer vannsystemene, slik som når et vassdrag reguleres for kraftutvinning og dets naturlige vannrytme endres. Slike bestrebelse for å legge vannet under kontroll må ifølge Tvedt forstås i henhold til lokalitet. Videre må inngrepene forstås som en sosial-politisk-kulturell tradisjon tilknyttet vannkontroll, en som muliggjør undersøkelser av spesifikt utvalgte samfunn hvor vannet strømmer gjennom, ettersom dette ifølge Tvedt vil avdekke samfunnets teknologiske former, organisatoriske idéer og i noen grad dets kultur.¹⁴

Det *tredje analytiske laget* fremstiller vannet som et element både av natur og av samfunn, og fremmer forståelsen av at vannet alltid, blir å fortolke som kulturelt konstruert. Altså handler dette *laget* om de naturlige forholdene i et vannsystem, men også om våre tanker og forståelse av vannet. Blant annet hvordan det strømmende vannet, fra tid til annen og fra sted til sted har tjent som et symbol for en rekke forskjellige ting, for en rekke forskjellige aktører. Tvedt argumenterer at historien om idéene vi tilknytter vannet ennå gjenstår å bli skrevet, og at dette *laget* hovedsakelig omhandler vår forståelse av vannet og ringvirkningene dette får for de to *første lagene*.¹⁵ Det *tredje analytiske laget* kobler altså vannets naturlige egenskaper sammen

¹¹ Tvedt 2016: 1.

¹² Tvedt, Terje (2010c). «Water Systems», *Environmental History and the Deconstruction of Nature*, i *Environment and History*, Vol. 16, No. 2. White Horse Press. White Horse Press. Side: 147.

¹³ Tvedt 2016: 102.

¹⁴ Tvedt 2010c: 147.

¹⁵ Tvedt 2016: 12-13.

med våre tanker og omforming av vannet, dermed kan de *tre lagene* forstås som tre ulike komponenter av samme relasjon.¹⁶

1.5 Den «organiske maskinen»

Det miljøhistoriske fagfeltet har viet stor vitenskapelig interesse til det strømmende vannet, og det har blitt produsert mangfoldige studier som problematiserer akkurat den relasjonen Tvedt etterlyser.¹⁷ Blant de mest fremtredende studiene finner vi Richard Whites bok *The Organic Machine. The Remaking of the Columbia River*. Her skriver White om Columbiaelven, som gjennom århundrer har blitt betraktet som et særdeles viktig naturområde i USA, et vassdrag som har gått hele veien fra å utelukkende bli betraktet som en viktig lakseprodusent, til å bli en viktig forutsetning for atomkraftproduksjon. I denne boken fremmer White påstanden om at naturen og mennesket er så sterkt sammenkoblet at en separasjon blir umulig, og at man ikke kan skrive menneskets historie foruten kunnskap om naturens historie eller vice versa. Naturen i et vassdrag er ifølge White en sosial konstruksjon, men samtidig et fysisk fenomen utenfor oss selv, et fenomen som heller ikke kan underlegges vår fullstendige kontroll. Han argumenterer for at den fysiske elven er et produkt både av naturen og av kulturen, og at et hvert forsøk på å avskille dem, i beste fall resulterer i en lite fruktbar tilnærming. En historie med slike rammer kan ifølge White, likestilles med å skrive en menneskelig historie for så å plassere den ved siden av en historie om naturen og videre omtale det ferdige verket som en miljøhistorie.¹⁸

Fremfor å presentere en slik historie, distanserer White seg fra det tradisjonelle moderne synet som frem til publikasjonen av denne boken, hadde karakterisert det miljøhistoriske fagfeltet.¹⁹ Foruten å presentere nok en historie om et utvalgt vassdrag, introduserer han også et nytt konsept gjennom begrepet «*Organic machine*». Tanken bak den *organiske maskinen* bygger på forståelsen av at elva bør betraktes, nettopp, som resultatet av både naturlige og menneskelige prosesser, altså at den fysiske elva vi observerer, faktisk er en symbiose av både natur og kultur. Han fremhever at Columbiaelven har blitt omgjort til en *organisk maskin* som menneskene opererer, blottlagt for en fullstendig forståelse av hva de faktisk har skapt: «*The*

¹⁶ Tvedt 2016: 6-17.

¹⁷ På tross av at Tvedt kritiserer mange historiestudier for å være *vannblinde*, mener jeg at det samtidig finnes rom for å hevde at Tvedt selv, også anvender miljøhistoriske perspektiver. Dette diskuteres nærmere i neste delkapittel: 1.6 «*Likheter og forskjeller*».

¹⁸ White, Richard (1995). *The Organic Machine. The Remaking of the Columbia River*. New York: Hill and Wang. Side: ix-x.

¹⁹ Dette diskuteres nærmere i det kommende delkapitlet: 1.8 «*Den moderne eller den postmoderne diskursen?*».

*organic machine, has in turn, spawned a virtual river whose life influences the actual Columbia».*²⁰

White fremmer altså en forståelse av elva som noe mer enn bare ren natur, han kritiserer den sistnevnte tanken for å mørklegge den maskinelle delen av begrepet, altså alle metodene vi har tatt i bruk for å omforme elva og for at denne tanken, utelukkende anerkjenner den organiske delen av begrepet.²¹ Han skriver: «*We can't treat the river as if it is simply nature and all dams, hatcheries, channels, pumps, cities, ranches, and pulp mills are ugly and unnecessary blotches on a still coherent natural system*».²² Men forståelsen av vassdraget som kun bestående av den maskinelle komponenten, altså at vannsystemet deles inn i avgrensede områder basert på funksjonene det tilbyr menneskelig fremgang,²³ og ikke forstås som en organisk helhet utenfor våre tanker om det, blir ifølge White like problematisk.

Fremfor dette presenteres en forståelse av elver som hverken utelukkende naturlige eller utelukkende maskinelle. «[...] *the natural, the mechanical and the organic, had merged so that the two could never be ultimately distinguished. We live with the consequences*».²⁴

Vassdraget er altså et objekt bestående av både organiske og maskinelle komponenter. Whites analytiske tilnærming står forankret i den postmoderne diskursen som skal behandles nærmere i det kommende, det er innenfor denne diskursen jeg kommer til å plassere mitt narrativ. Her skrives historier med fokus på den kulturelle og naturlige sammensmeltingen White problematiserer. For å vise til denne sammensmeltingen peker han på energi og arbeid som to begreper både Columbiaelven og menneskene deler: «*Nature [...] is salmon swimming, the river flowing, and, I would add, humans fishing*».²⁵

White undersøker Columbiaelven som et *energisystem*, altså at alt som inngår i et vassdrag kan forklares gjennom begrepet energi. Han poengterer at elva i seg selv ikke skal forstås gjennom menneskelige egenskaper, da den hverken besitter en egen bevissthet eller agenda. Men i likhet med menneskene utfører elva arbeid, den er i konstant bevegelse og dens strømminger skaper i likhet med menneskets arbeid for å legge elva under kontroll, store mengder energi.²⁶ Altså hører alt som inngår i et vassdrag sammen og grensene mellom det naturlige og det kulturelle tåkelegges: «*The boundaries between the human and the natural*

²⁰ White 1995: 108.

²¹ White 1995: 108-109.

²² White 1995: 109.

²³ White 1995: 110.

²⁴ White 1995: 108.

²⁵ White 1995: x-xi.

²⁶ White 1995: x.

*have existed only to be crossed on the river».*²⁷ Columbiaelven og alle andre elver hvor det naturlige-kulturelle samspillet har pågått, som for eksempel i Håelva, kan altså forstås som *organiske maskiner*.²⁸

1.6 Likheter og forskjeller

På tross av ulike intensjoner og perspektiver og på tross av ulik forskningsbakgrunn, skriver både Tvedt og White historier om vannsystemer. Tvedts forskning har blant annet sentrert seg rundt hvordan hydrologiske faktorer og vassdragets fysiske struktur samhandler med politiske prosesser, mens White på sin side, undersøker hvordan Columbia elven gjennom århundrer har blitt omstøpt til en *organisk maskin*, i den hensikt å endre leserens oppfattelse av relasjonen mellom urørt og utnyttet natur.²⁹

Men det finnes flere avvik i de to historieforfatternes forståelse av relasjonen mellom mennesket og vannet. Tvedt kritiserer den moderne miljøhistoriske tanken om at elver ikke lenger finnes, som en konsekvens av at mennesket har «*temmet dem*». Men håndhever samtidig at Whites påstand om at mennesket hverken har «*drept*» eller «*voldtatt*» planetens vassdrag, men endret dem gjennom arbeid og omgjort dem til *organiske maskiner*, blir å overdrive menneskets makt over et hvert vannsystem.³⁰

På tross av disse forskjellene deler de en mer grunnleggende forståelse av den sosio-naturlige relasjonen. Tvedt kritiserer tanken om at mennesket har lagt naturen under kontroll, og mener at vi på tross av å ha «*temmet*» et flertall vannsystemer, aldri har lyktes i å legge regnet eller de årlige regnperiodene rundt omkring i verden, under kontroll. Videre hevder han at: «[...] *what may ultimately decide the fate of many rivers, potential changes in the physical water world and in the hydrological cycle*».³¹ White deler forståelsen av at vannsystemene er underlagt en hydrologisk syklus utenfor menneskelig rekkevidde når han skriver at: «*The Columbia, an organic machine, a virtual river, is at once our creation and retains a life of its own beyond our control*».³²

De to historikernes tilnærminger til den sosio-naturlige relasjonen bærer også med seg flere likhetstrekk som blir synlige ved å peke på at hverken Tvedt eller White fremstiller

²⁷ White 1995: xi.

²⁸ White 1995: 108-113.

²⁹ Lennqvist, Jörgen (2007). *Våtmarkshistoria: Hjälmarens och Kvismarens stränder under 1800- och 1900-talen*. Örebro: Universitetsbiblioteket. Side: 32.

³⁰ Tvedt 2010c: 152.

³¹ Tvedt 2010c: 152.

³² White 1995: 109.

vannhistorien som en fortelling om menneskelig vanndominans, eller som vannets dominans over mennesket. Kanskje stemmer altså historiker Jørgen Lennqvists påstand: «*Enligt min mening skriver Tvedt miljöhistoria utan att använda själva begreppet*». ³³

1.7 Hvorfor Tvedt og White?

For å avdekke funn som forhåpentligvis kaster nytt historisk lys over Håelva og samtidig besvarer problemstillingen, ble det også helt avgjørende å etterprøve Tvedts og Whites teorier, opp mot mitt empiriske objekt, altså relasjonen mellom vassdraget og samfunnet. Det samme teoretiske grunnlaget har også dannet utgangspunktet for kildeinnsamlingen. Empirisk data innhentet fra arkiver, bøker, rapporter og aviser har blitt analysert under denne linsen.

Tvedts *første lag* har blitt benyttet for å gripe fatt i hvordan vassdraget har formet menneskene, mens det *andre laget* har bistått analysen med en forståelse av hvordan menneskene, gjennom sitt vannbruk, har formet Håelva. Det *tredje laget* har blant annet blitt benyttet for å undersøke spennet mellom ulike aktørers forståelser og interesser av vassdraget. Her fremmes tanken om et vannsystem som bestående av mer enn strømmende vann tatt i bruk av samfunnet, tankene vi knytter til vannsystemet er av stor betydning, et syn flere historikere deler.

Miljøhistoriker Peter Coates skriver: «*Rivers symbolize nature`s awesome powers. Yet they are also a sinuous blend, the collective product, not just of geology, ecology and climate, but of economics, technology, politics and human imaginings*». ³⁴ Vi skal se at Coates sin påstand også kan sammenfattes med forholdene i Håelva under analyseperioden, blant annet gjennom elektrisitetsproduksjonen ved Fotland kraftverk. Her ble det strømmende vannet forstått som en handelsvare som kunne distribueres som strøm, gjennom en kompleks operasjon som symboliserte både teknologisk og samfunnsmessig progresjon. Det finnes en sterk historiografisk konsensus rundt denne forståelsen av vannsystemer og flere historikere har anvendt dette perspektivet. ³⁵

³³ Lennqvist 2007: 33.

³⁴ Coates, Peter (2013). *A Story of Six Rivers. History, Culture and Ecology*. London: Reaction books Ltd. Side: 15.

³⁵ Se blant annet: Blocher, Ewald (2012). «Dammed Water: Water as a National Commodity», i Kneitz, Agnes og Landry, Marc (Red.). *On Water: Perceptions, Politics, Perils*. München: Rachel Carson Center Perspectives, No. 2. Side 35-43; Jørgensen, Finn Arne, Karlsdottir, Unnur Birna, Mårald, Erland, Poulsen, Bo og Räsären, Tuomas (2013). «Entangled environments: Historians and nature in the Nordic countries», i *Historisk tidsskrift*, Bind 92. Universitetsforlaget. Side 10; Turpin, Trevor (2008). «Dam as Symbol and Function», i *Dam*. Objekt series. London: Reaktion books. Side 16-30 og 39-55 og Jakobsson, Eva (1996a). *Industrialisering av älvar. Studier kring svensk vattenkraftutbyggnad 1900-1918*. Göteborg: Historiska Institutionen. Side: 20-21.

I likhet med Tvedts *tredje lag* som fremmer forståelsen av det strømmende vannet som et produkt både av naturen og samfunnet, fremmer også Whites begrep om den *organiske maskinen* en forståelse, hvor vannsystemet og menneskene gjensidig påvirkes av hverandre og at denne prosessen i høy grad karakteriserer relasjonen dem imellom. Man kan ikke forstå naturen uten å forstå mennesket og vice versa, vi er ifølge White knyttet til naturen på en måte som ikke tillater en separat forståelse. Det har vært av avgjørende betydning å benytte dette begrepet som et verktøy for å besvare problemstillingen. Den teoretiske plattformen som er blitt presentert i dette kapittelet, har også vært avgjørende for å plassere mitt narrativ innenfor den postmoderne diskursen, dette skal vi se nærmere på i det følgende delkapittelet.

1.8 Den moderne eller den postmoderne diskursen?

Miljøhistoriker Eva Jakobsson retter i sin artikkel *Narratives about the river and the dam- Some reflections on how historians perceive the harnessed river*, fokuset mot diskursorienteringen som splitter det miljøhistoriske fagfeltet i to retninger.³⁶ Artikkelen identifiserer to grunnleggende og motsettende forståelser av relasjonen mellom naturen og kulturen, som preger fagfeltets historieskriving.

Den ene diskursen representeres av dikotomien natur/kultur, altså en forståelse av naturen og kulturen eksisterende i hver sin separate sfære, hvor kulturen forstås som naturens antitese. Denne fagtradisjonen benevnes ofte som den moderne diskursen, hvis historieskrivning bærer preg av nedgangsfortellinger, hvor kulturen overvinner naturen i et vannsystem og legger den under menneskelig kontroll. Slike historier kommer ofte som et resultat, av at det modernistiske synet konsoliderer avgrensingen mellom det naturlige og det kulturelle. Ifølge Jakobsson blir slike historier ofte å betrakte som: «*histories of The Dead River*». Videre identifiserer hun to underkategorier tilknyttet denne historiefremstillinger, nemlig: «*The Exterminated River*» og «*The Conquered River*». Førstnevnte produserer historier hvor fokuset rettes mot den fysiske og økologiske degraderingen av elver, mens sistnevnte ofte presenterer fortellinger hvor fokuset rettes mot makt og dominering, altså at kulturen overvinner elvene. Kort fortalt omhandler *histories of The Dead River* ofte hvordan forurensing, vannkraftproduksjon eller bruken av elver som transportårer degraderer disse

³⁶ Jakobsson, Eva (2008). «Narratives about the river and the dam. Some reflections on how historians perceive the harnessed river», i Dahlin Hauken, Åsa (Red.). *Technological Society-Multidisciplinary and long-time perspectives*. Stavanger: Haugaland Akademi. Side: 53-61.

vannsystemene, og at det man da sitter igjen med, enten er en død eller drastisk omgjort elv, en såkalt *ikke-elv*.³⁷

Her kan det trekkes paralleller til temaene David Blackbourn tar opp i kapittelet *Time is a Violent Torrent: Constructing and Reconstructing Rivers in Modern German History*. Her problematiserer han hvordan alle idéene koblet opp mot vår forståelse av vassdragene, øker faren for at historieskrivingen faller ned i to uheldige fallgruver. Enten bærer historieskrivingen preg av fortellinger rundt hvordan kulturen overtar naturens rolle i vassdraget. Noe som ofte tydes gjennom miljøhistoriske fortellinger hvor den sosio-naturlige relasjonen legges under en analytisk linse. Eller så dreier historieskrivingen seg rundt fortellinger om teknologisk progresjon og modernisering, hvor den sosio-naturlige sammensmeltningen tilsidesettes, samtidig som vassdragets aktørrolle nedtones. Man ender altså enten opp med å skrive en historie hvor naturens rolle i vassdraget degraderes som følger av menneskelig aktivitet, altså en nedgangsfortelling i nær tilknytning til Jakobssons begrep *histories of The Dead River*. Eller så ender man opp med en fortelling hvor vassdraget ikke fremstilles som en aktiv aktør.³⁸ Her passer nok et sitat fra White: «*This would be like writing a biography of a wife, placing it alongside the biography of a husband and calling it the history of a marriage*».³⁹

Videre identifiseres den andre grunnleggende diskursen, altså den postmoderne. Denne diskursen representerer en annen måte å skrive miljøhistorie på, med en tilnærming som bunner ut i et helt annerledes syn på den sosio-naturlige relasjonen, her fremmes nemlig tanken om at den strømmende elven fremkommer som resultatet av både naturlige og kulturelle prosesser. Altså at mennesket og naturen ikke kan forstås som separert fra hverandre, men som en del av den samme helheten. Videre trekker Jakobsson frem to av det miljøhistoriske fagfeltets fremste og viktigste teoretikere, når Donald Worster og Richard White blir plassert på hver sin forankrede side. Worster konkretiserer den moderne

³⁷ Jakobsson 2008: 55-56.

³⁸ Blackbourn, David (2008). ««Time is a violent torrent»: Constructing and reconstructing rivers in modern German History», i Mauch, Christof and Zeller, Thomas (Red.). *Rivers in History: Perspectives on Waterways in Europe and North America*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press. Side: 11-25, etter Hestholm, Fredrik (2018). *Historier om Storåna. En studie av relasjonene mellom Storåna-vassdraget og samfunnet på 1900-tallet*. Stavanger: Universitetet i Stavanger. Side: 14-15.

³⁹ White 1995: x.

dikotomien når han forfekter sitt syn på elver, ved å si at de var: «*a part of nature that had died and been reborn as money*». ⁴⁰

White distanserer seg fra slike påstander, og argumenterer som vi har sett tidligere i dette kapittelet for at dammer og kanaler er en like sentral del av elven, og at skillet mellom mennesket og naturen ikke eksisterer. Blant annet ved å si: «*We might want to look for the natural in the dams and the unnatural in the salmon*». ⁴¹ Spørsmålet om vår relasjon til naturen, og om den gir seg utslag i å være sidestilt fra kultur eller om natur og kultur er to deler av samme relasjon, er altså de grunnleggende oppfatningene som splitter fagfeltets historiografi og preger dets diskurs.

Den moderne diskursen fremmer, som vi har sett, ofte nedgangshistorier hvor elver forstås som ofre fremfor å være dominerende aktører med stor kulturell påvirkning. Rhinen ble ifølge Mark Cioc et slikt offer, når han presenterer en historie om hvordan det mellomeuropeiske vassdraget tidligere var levende, men ble ødelagt gjennom kanalisering og forurensing. Rhinen ble omformet fra å være en fritt flytende elv til å bli en elv utnyttet i menneskets tjeneste. Et vassdrag som nå, først og fremst, bør forstås som en menneskelig gjenstand, eller en «*technoriver*». Altså er ikke Rhinen, ifølge Cioc, lenger en elv men heller et produkt av menneskelig kontroll. ⁴² Dette blir altså en nedgangshistorie preget av et syn som er uforenelig med det postmoderne synet White representerer. Sistnevnte opponerer mot en slik forståelse gjennom å argumentere for at natur er en sosial struktur, men samtidig en ansamling av faktiske objekter som ikke kan innordnes under menneskelig kontroll. ⁴³

Jeg ønsker ikke å presentere en nedgangshistorie og har derfor valgt å distansere de følgende analysene fra den moderne diskursen, og heller støtte mitt narrativ opp mot den postmoderne diskursen. Dette valget har muliggjort analyser av relasjonen mellom Håelva og samfunnet som vektlegger vassdraget, ikke som et offer, men som en aktiv aktør som har formet og fortsetter å forme historien, i like høy grad som de menneskelige aktørene langs dets bredder gjør. Videre vil mine analyser bidra til å fremme forståelsen av Håelva som resultatet av en kontinuerlig sosio-naturlig sammensmeltning, altså som en *organisk maskin*. Dette betyr at det oppdemmede Åsvatnet eller den kanaliserte Fotlandsåna, i like stor grad som andre deler

⁴⁰ Worster, Donald (1985). *Rivers of Empire. Water Aridity, and the Growth of the American West*. New York: Pantheon Books. Side: 276, etter Jakobsson 2008: 54.

⁴¹ White 1995: xi.

⁴² Cioc, Mark (2002). *The Rhine. An Eco-Biography, 1815-2000*. Seattle: University of Washington Press. Side: 10, 14 og 207, etter Jakobsson 2008: 58.

⁴³ White 1995: x.

av vassdraget, hvor menneskelige inngrep synes mindre åpenbare for det nakne øyet, skal forstås som naturlige deler av dette vannsystemet.

1.9 Å anvende et «vannsystemperspektiv»

Et sentralt metodisk grep i de følgende analysene, blir å plassere Håelva i sentrum av hendelsene og prosessene som problematiseres, altså tildeles vassdraget selv, hovedrollen. Med dette mener jeg, at vassdraget i det kommende vil bli forstått gjennom det Tvedt betegner som et vannsystem. Håelva og samfunnet langs dets bredder har altså blitt undersøkt gjennom et vannsystemperspektiv. Denne tilnærmingen har tatt sikte på å fremstille Håelva som mer enn summen av sine innsjøer, bekker, fosser, sideelver, våtmarker, kanaler eller regulerte dammer, men heller som et helhetlig vannsystem. Det har dermed blitt avgjørende for analysen, å kontinuerlig tilnærme seg vannsystemet Håelva som en helhet, hvor de nevnte delene påvirker hverandre, og hvor menneskelig aktivitet et sted i vassdraget kan få konsekvenser lenger nedstrøms i vannsystemet.⁴⁴ Altså hvordan vannsystemet knytter både sine naturlige deler og de menneskelige aktørene sammen. Denne metoden har videre medført at flere vassdragsområder i vannsystemet Håelva har blitt undersøkt gjennom denne linsen og i lys av det teoretiske grunnlaget, noe valget av de formative periodene som presenteres mot slutten av dette kapitlet, gjenspeiler.⁴⁵

1.10 Oppstrøms-nedstrøms perspektivet

For å undersøke relasjonen mellom Håelva og samfunnet i et vannsystemperspektiv, blir det fruktbart å legge de ulike aktørenes vassdragsinteresser, under en analytisk linse, ettersom aktørenes interesser også vitner om deres vassdragsforståelse. Det strømmende vannets retning fra ethvert vassdrags øverste kilder og nedstrøms mot dets utløp, har lagt og legger, betydelige føringer for de menneskelige aktørene. Plasseringen i vassdraget er altså avgjørende for hvilken grad en aktør kan håndheve sine vanninteresser. Disse forholdene har ofte gitt opphav til konflikter mellom aktører, som gjennom separate interesser, har ønsket å ta bruk i et vassdrags strømmende vann.⁴⁶

⁴⁴ Dette diskuteres nærmere i neste delkapitlet: 1.10 «Oppstrøms-nedstrøms perspektivet».

⁴⁵ Vannsystemperspektiv-tilnærmingen er tilknyttet en bred vannhistoriografisk konsensus. Et godt eksempel på denne analytiske tilnærmingen, kan blant annet ses i den danske miljøhistorikeren Bo Fritzboegers forskning på vassdraget Skjern Å. Her benytter han et vannsystemperspektiv for å problematisere de utallige vannutnyttelseskonfliktene som har oppstått i dette vassdraget, gjennom flere foregående århundrer. For mer om dette se: Fritzboeger, Bo (2009). *Vandets veje: Skjern Ås miljøhistorie gennem 350 år*. København: Nordisk forlag A/S.

⁴⁶ Lennqvist 2007: 57.

Det blir dermed nødvendig å se nærmere på aktørenes fysiske plassering i vannsystemet, for å kaste lys over deres posisjon oppstrøms og nedstrøms i vannsystemet. Dette er et begrepspar som er sterkt tilknyttet forskningen på vannets historie, og opererer som viktige kausaliteter for å vise hvordan historiske utviklingstrekk, preges av vannets fysiske egenskaper, under diverse hydrologiske forhold. Deler av denne masteroppgaven kommer til å plasseres inn i et oppstrøms-nedstrøms perspektiv, som dermed kan forstås som et metodisk grep som forhåpentligvis fører til ny innsikt i Håelvas historie. Under en slik linse gis vannet selv og menneskenes forståelse av det, i lys av sin plassering, en avgjørende rolle.

Det kontinuerlig bevegende vannet som vi observerer i en bekk, innsjø eller langs et elvestryk, vil alltid ha sitt opphav fra et område lenger oppe i vassdraget. Det strømmende vannet i Storamos, helt øverst i vassdraget som føres nedstrøms til Taksdalsvatnet og videre nedover mot Åsvatnet, før det kastes utfor Fotlandsfossen og lenger nedstrøms i vassdraget krysser den kommunale grensen mellom Time og Hå, før det munner ut i Nordsjøen nord for Obrestad, helt nederst i vassdraget, har i stor grad formet de ulike aktørene og deres interesser. Vannets retning har aldri tillat enkelte av Håelvas aktører å kontrollere det strømmende vannet alene. Begrepene fører altså med seg en viktig forståelse av relasjonen mellom de menneskelige aktørene og vassdraget selv.

For å forstå Håelvas historie gjennom problemstillingen jeg stiller, blir det nyttig å undersøke menneskenes vanninteresser. Da blir anvendelsen av et oppstrøms-nedstrøms perspektiv nødvendig, ettersom aktørenes posisjonering langs vassdraget ofte gir opphav til interessekonflikter. Slike konflikter tjener som forklarende faktorer for min problemstilling ettersom de på mange måter, ikke bare avdekker aktørenes interesser, men også deres forståelse av vassdraget. Maktstrukturene mellom et vassdrags aktører legger ofte føringer for interessekonfliktenes utfall, hvor nedstrømsaktøren er sårbar ovenfor oppstrømsaktøren, ettersom førstnevnte må bøte med konsekvensene vannet lenger oppstrøms fører med seg.

Disse begrepene knytter tette bånd til Tvedts *første analytiske lag* og tjener dermed som en metode for å gjøre funn gjennom bruk av oppgavens teoretiske grunnlag. I sin forskning på relasjonen mellom mennesket og vannet, benytter Tvedt begrepene frekvent. I boken *Nilen - historiens elv* undersøker han diverse statsaktører langs Nilen og deres vanninteresser samt hvordan maktstrukturen dem imellom kan forstås i lys av deres posisjonering.⁴⁷

⁴⁷ Tvedt, Terje (2012). *Nilen - Historiens elv*. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Hverken Nilen-konfliktenes dimensjoner eller vassdragets proporsjoner både geografisk og interkulturelt, kan sammenfattes med noen av interessekonfliktene som har pågått i det langt mindre vassdraget Håelva. Men ved å peke på vannet som en substans i kontinuerlig bevegelse, og fokusere på denne faktoren som en grunnleggende og bindende komponent, både Håelva og Nilen deler, en komponent ingen av de to vassdragenes menneskelige aktører har klart å legge under fullstendig kontroll, kan det trekkes paralleller gjennom et oppstrøms-nedstrøms perspektiv, mellom Tvedts analyser og forholdene jeg diskuterer i denne masteroppgaven.

1.11 Oppgavens struktur som metodisk verktøy

Jeg har valgt å strukturere oppgaven inn i fire spesifikke tematiske undersøker av sosio-naturlige relasjoner. På tross av kronologisk overlapping, er det grunnlag for å hevde at disse sakene allikevel er avgrenset både tematisk og kronologisk. Dette metodiske valget er fattet på bakgrunn av ønsket om å gjennomføre dybdeanalyser fremfor en bredere analyse. Jeg mener at avgrensingen også vil føre med seg mer avgrensede funn, som forhåpentligvis kaster nytt lys over Håelvas historie.

De kronologiske periodene hvor sakene utspiller seg, må fremfor å bli betraktet som eksplisitte eller absolutte grenser heller forstås som kjerneperioder, eller det som Lars Thue kaller «*formative perioder*».⁴⁸ Dette har ryddet plass til et viktig metodisk grep, hvor jeg kan berike narrativet med viktige teoretiske aspekter innen vannhistorisk forskning. Jeg håper at denne metoden har medbragt mer sammenfattede funn, enn de som ville ha blitt gjort om oppgaven var strukturert rundt et bredere kronologisk spekter. Her følger en kort oversikt over de tematiske undersøkelsene.

Den første saken strekker seg fra 1960 til 1973 og er todelt. Sakens første del handler om hvordan grunneierne oppstrøms Fotlandsfossen ønsket å kanalisere elvestrekket, et ønske som ikke samsvarte med Time kommunes vannkraftsinteresser. Dette dannet grunnlaget for en årelang oppstrøms-nedstrøms konflikt. Del to beskriver statens økende interesse for å verne norske vassdrag, og om hvordan Håelva ble innlemmet i denne interessesfæren. Den andre tematiske undersøkelsen behandler tidsrommet 1969-1978, og problematiserer interessekonflikten mellom Time kommune og grunneier Tønnes Åsen. Kommunen ønsket å bevare Åsvatnet som kommunalt drikkevann, noe som ble forhindret av statens nye krav om

⁴⁸ Sekne, Ivar og Thue, Lars (2011). *De temmet vannet: Statkrafts tekniske kulturhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget. Side: 43.

sikker vannkvalitet. For å innfri de statlige kravene måtte grunneier Åsens gårdsbruk klausuleres, for å stanse avrenningen fra hans næringsrike mark, som forårsaket den usikre vannkvaliteten.

Den tredje saken utspilte seg 1981-1986 og dreier seg om statens stadig ekspanderende våtmarkbevarings-interesse, og om hvordan våtmarken gikk fra å være et impediment som utelukkende var tilknyttet perifere jordbruksinteresser, til å få en verdi i seg selv. Denne forandringen fant sted fra sent på 1970-tallet og utover 1980-tallet, og fikk store implikasjoner for et knippe grunneiere i Vigremyra. Den fjerde tematiske undersøkelsen utspiller seg i perioden 1970-2000. Her behandles den aktive innsatsen blant flere av Håelvas aktører for å skape et renere vassdrag. Under denne perioden vokste miljøengasjementet og den sosio-naturlige relasjonen endret karakter, noe som blant annet kommer til syne gjennom prosjektet Dalabekken bekkelag.

Valget av de fire sakene ble gjort gjennom kildeinnsamlingsprosessen. Etter hvert som jeg ble bedre kjent med Håelvas historie, ble det samtidig lettere å strukturere oppgaven på denne måten. Som nevnt tidligere gikk jeg inn i denne prosessen med en helt annen problemstilling. Mye tid gikk med til arkivøk, på let etter empiri, til en sak som etter hvert skulle besvares gjennom en annen problemstilling, og som ble til masteroppgavens første kapittel. Etter flere arkivdykk, avisartikkelgranskninger og litteratursøk, satt jeg også igjen med mye overflødig empiri, som kanskje kunne knyttes sammen og forme et narrativ.

En del av empirien som ikke kunne nyttes, for det som nå utgjør det første empiriske kapittelet, utgjør nå et viktig grunnlag for det andre empiriske kapittelet. Jeg ble først kjent med Vigremyra i forbindelse med kildeinnsamlingen til sistnevnte kapittel, og etter diverse arkiv, avis og litteratursøk fikk jeg samlet tilstrekkelige mengder av empirisk data, slik at en fjerde sak kunne formes.

1.12 Lokalhistorisk forskning om Håelva

Kildeinnsamlingen har avdekket at, det under analyseperioden, mangler et større kvantum av lokal litteratur med Håelva som empirisk objekt. Det ser ikke ut til å eksistere noen form for miljøhistorisk forskning på vassdraget. På tross av dette finnes det allikevel litteratur som undersøker enkelte deler av det min analyse behandler. I det følgende presenteres en kortere oversikt av denne litteraturen.

Historia om Time Elektrisitetsverk 1915-1998 og *Time Herad fram til 1987*, henholdsvis publisert i 1999 og 1987, har blitt benyttet.⁴⁹ I førstnevnte bok behandler forfatter Arthur Løvik utbyggingen av Håelva gjennom konstruksjonen av Fotland kraftverk og hvordan utbyggingen påvirket vassdraget samt lokalsamfunnet langs dets bredder. Blant annet ser forfatteren nærmere på oppdemmingen av Åsvatnet og Storamosen og forventningene Time-befolkningen knyttet til selvforsynt elektrisitet. I sistnevnte bok skriver tidligere kommuneingeniør Ingolf Lygren, Time kommunale vannverks historie. Her undersøkes blant annet tørkeperiodene og vannforurensingen som utpekte Åsvatnet til en lite egnet kommunal drikkevannskandidat. Ingen av bøkene har Håelva som sentralt tema, men enkelte deler av bøkene analyser overlapper, tematisk med min analyse.

På tross av deres relevans, har det vært nødvendig å anvende kildekritikk i møtet med disse to bøkene. Løvik nevner ingenting om interessekonflikten i Fotlandsåna og Lygren nevner ingenting om interessekonflikten i Åsvatnet, som begge behandles i de to følgende kapitlene.⁵⁰ Dette har nok sammenheng med at den tidligere kommuneordføreren Løvik ble hyret inn for å forfatte Time elektrisitetsverks jubileumshefte og at Lygren, i kraft av sitt tidligere virke som kommuneingeniør, er medforfatter i en bok produsert av Time kommune selv. Denne typen litteratur dysser ofte ned dynamikken mellom organisasjonen og samfunnet, ettersom forfatterne ofte er bundet av et interesseforhold til oppdragsgiveren. Konflikter gjenspeiler nemlig ikke glansaspekter av fortiden.⁵¹

En annen bok som representerer den begrensede lokalhistoriske forskningen på Håelva, og som til motsetning fra de nevnte bøkene har dette vassdraget som sitt sentrale tema, er *Sjå Jæren: Årbok for Jærmuseet 2004*.⁵² Denne boka har på mange måter bidratt til min masteroppgave. Et flertall historikere behandler en rekke temaer som har vært aktuelle i vassdraget, hovedsakelig gjennom 1900-tallet, som eksempelvis vegetasjon, dyreliv, fysiske inngrep som kanalisering og regulering av vassdraget, vannlandskapets inndeling samt fisketradisjoner. Boken har frekvent blitt benyttet i et forsøk på å gripe fatt i og kartlegge, de

⁴⁹ Løvik, Arthur (1999). *Historia om Time Elektrisitetsverk 1918-1998*. Bryne: Jærbladet; Lygren, Ingolf. (1987). «Time kommunale vassverk», i Aarrestad, Torleiv, Eikeland, Aase, Solberg, Anna Nora, Søyland, Magnus og Jonsbråten, Magnus (Red.). *Time herad: fram til 1987*. Stavanger: Dreyer bok.

⁵⁰ Det har faktisk ikke lyktes meg i å oppspore så mye som et snev av lokalhistorisk litteratur, hvor konfliktperspektiver rundt vannkraftutbygging eller drikkevannsforsyning omtales.

⁵¹ Jakobsson 1996a: 54.

⁵² Skretting, Tobias, Thomsen, Hanne, Obrestad, Tor, Særheim, Inge, Risa, Lisabet, Indrebø, Hans Torgny, Toft, Geir Olav, Lura, Harald, Gudmestad, Ove T, Øglænd, Harald, Nørstebø, Jostein (2004). *Sjå Jæren: Årbok for Jærmuseet 2004*. Nærbø: Jærmuseet Vitengarden.

generelle trekkene som preget relasjonen mellom Håelva og menneskene under analyseperioden, for slik å sortere ut aktuelle saker.

Disse tre bøkene er hverken satt i et vannhistorisk perspektiv eller i et vannsystemperspektiv. Vannsystemet behandles som en enhet og menneskenes påvirkning av det som en annen. På tross av en annerledes sosio-naturlig relasjonsforståelse, bistår allikevel denne litteraturen med verdifull empiri. På tross av at noe av den samme empirien overlapper, skiller min analyse seg markant fra denne litteraturen, nettopp fordi jeg analyserer den sosio-naturlige relasjonen ut ifra et vannsystemperspektiv samtidig som jeg benytter et postmoderne miljøhistorisk perspektiv, som tillater meg å plassere menneskene og vassdraget innenfor samme sfære. Disse metodiske valgene vil altså bistå masteroppgaven med en annen synsvinkel på sakene som behandles i det følgende, og forhåpentligvis bli et (verdige) bidrag, både til det vannhistoriske forskningsvolumet og til det lokalhistoriske volumet som omhandler Håelva.

Det skal også her nevnes, at historiker Jan Bjarne Bøe i samarbeid med Marie Smith-Solbakken (redaktør), har skrevet fire kulturhistoriske bøker som handler om Hå. Boken *Hå kulturhistorie: Band 4: Tida etter 1945*, faller innenfor min analyseperiode.⁵³ Denne boken har blitt undersøkt, men på tross av dens informative og interessante innhold, vies det svært lite plass til vannsystemet jeg skal analysere.

En lignende tilnærming er også gjort på et annet jærvassdrag. I 2017 publiserte Universitetet i Stavanger masteroppgaven *Historier om Storåna. En studie av relasjonene mellom Storåna-vassdraget og samfunnet på 1900-tallet*. I denne studien benytter Fredrik Hestholm en postmoderne tilnærming, når han gjennom et vannsystemperspektiv undersøker relasjonene mellom Storåna-vassdraget og samfunnet gjennom 1900-tallet. Denne studien har vært av stor betydning for mine analyser, både gjennom et teoretisk og geografisk perspektiv. Hestholm bruker et teoretisk grunnlag nært tilknyttet mitt eget, for å treffe fruktbare funn. Han skriver blant annet: «*Et grunnleggende teoretisk valg for min undersøkelse er å anerkjenne at Storåna-vassdraget både er en del av naturen og av kulturen*».⁵⁴

En vesentlig forskjell mellom Håelva og Storåna, er at førstnevnte vassdrag for det aller meste, strømmer gjennom et ruralt landskap mens sistnevnte kan forstås gjennom begrepet

⁵³ Bøe, Jan Bjarne og Smith-Solbakken, Marie (Red.). (2014). *Hå kulturhistorie: Band 4: Tida etter 1945*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.

⁵⁴ Hestholm 2018: 3.

«*urban river*».⁵⁵ Den canadiske miljøhistorikeren Matthew Evenden definerer dette begrepet som: «[...] *rivers that flow through cities, and in an analytical sense as those rivers that have been folded into the processes of urbanization, whether flowing through urban centers or not*».⁵⁶ Evenden argumenterer at man gjennom forståelsen av et vassdrag som urbant, samtidig anerkjenner at vassdraget spiller en like sentral del i urbaniseringsprosessen som byen langs dets bredder.⁵⁷ Altså er *urbane elver* et sammenfattet sosio-naturlig produkt. Det er denne forståelsen Hestholm anvender når han problematiserer relasjonen mellom Storåna og samfunnet.⁵⁸ På tross av denne forskjellen er den geografiske avstanden mellom Håelva og Storåna knapp og flere av prosessene jeg behandler kan parallelliseres med prosesser som pågikk langs Storåna på omtrentlig samme tid.

1.13 Det empiriske fundamentet

Det empiriske fundamentet jeg bygger mine analyser på omfatter hovedsakelig kilder fra arkiver, aviser, lokalhistorisk litteratur samt miljøhistorisk litteratur med særlig fokus på vannhistorie. Et flertall rapporter har også blitt benyttet som kildegrunnlag. Et betydelig kvantum av det empiriske grunnlaget som har muliggjort de følgende undersøkelsene, har blitt oppsporet gjennom lange timer på Arkivenes hus i Stavanger, nedsunket i bokser og mapper fra de kommunale arkivene til Time og Hå, som Interkommunalt Arkiv i Rogaland (IKAR) forvalter. Et flertall arkivskapere har blitt viet betydelig interesse, deriblant Time kommune formannskap, Time kommune teknisk etat og rådmannen i Hå kommune.

I tillegg til det empiriske materialet som er innhentet fra IKAR, har utformingen av den følgende analysen også benyttet arkivmaterieell fra Statsarkivet i Stavanger, hvor særlig Fylkesmannen i Rogaland, Fylkesmannen i Rogaland Miljøvern avdelingen og Rogaland Landbruks selskaps arkiver har blitt gransket. Analysens empiriske grunnlag har også nyttet godt av Fylkesmannen i Rogalands digitale arkiv ePhorte, hvor fylkesmannen står både som arkiv og arkivskaper.

Å samle data fra disse arkivene har vært et tidkrevende og komplisert arbeid, utfordringene har særlig gjort seg gjeldende, når det tas i betraktning at enkelte deler av disse arkivene er systematisk sortert i kronologisk rekkefølge, mens andre mapper er sortert rent tematisk eller saksbasert. På tross av utfordringene dette påførte kildeinnsamlingsprosessen, er det likevel

⁵⁵ Evenden, Matthew (2018). «Beyond the Organic Machine? New Approaches in River Historiography», i *Environmental History*, Vol. 23, No. 4. Side: 708.

⁵⁶ Evenden 2018: 708.

⁵⁷ Evenden 2018: 710.

⁵⁸ Hestholm 2018: 17-18.

verdt å nevne at kildene som er innhentet gjennom arkivsøk, har vist seg nyttige og i stor grad dannet mye av grunnlaget for denne masteroppgaven, som både er kronologisk og tematisk disponert.

I tillegg krevde den omfattende Corona perioden våren 2020, kreative tiltak fra min side. Arkivenes hus ble som følger av pandemien og restriksjonene den medbrakte, stengt. For å innhente empiri, måtte nye tilnærminger benyttes. Innsamlingen av upubliserte kilder førte derfor med seg en interessant tur til Nærbø, hvor jeg foruten å betrakte Håelvas nederste strømninger på en vindfull vårdag i mars, fikk se gjennom Sveinung Lodes private samling av dokumenter, brev og referater i forbindelse med stiftelsen av Dalabekken bekkelag, som behandles i det siste empiriske kapittelet «*Oppvåkningens tid*». *Vannforurensing eller renere vassdrag? 1970-2000*.

Jeg har også, som nevnt, tatt i bruk et større antall rapporter. NIVA, ECOFACT, NIBIO, NORCE og Fylkesmannen i Rogaland, representerer et større kvantum av rapportene som har blitt tatt i bruk. Rapportene fra disse organisasjonene har vært av stor betydning, og har på mange måter muliggjort de kommende analysene. Blant annet gjennom å gi verdifulle fysiske opplysninger om Håelva, slik som vannivåer, vannvolum, vannføring og andre hydrologiske fenomener.

Foruten arkivmaterieell, litteratur og rapporter, har også avisartikler og avisbilder dannet et viktig empirisk fundament. Avisartikler har blitt tatt i bruk for å undersøke hvordan sakene som problematiseres i det følgende har blitt omtalt i det offentlige. De har blitt spesielt nyttige som verktøy for å gripe fatt i holdningene til eksempelvis bønder, grunneiere eller lokale politikere og tydeliggjort hvordan den lokale diskursen ofte har latt seg uttrykke gjennom et *friskt* språk. Dette har videre medbrakt en økt forståelse av aktørenes interesser samt forståelse av Håelva. Stavanger Aftenblad og Jærbladet har vært av størst betydning for denne prosessen, og en viktig grunn for disse avisvalgene, er at de begge har digitalt søkbare arkiver. Avisene har besørget både nyttige og relevante kilder, og har slik utgjort en viktig del av analysens empiriske grunnlag, særlig for oppføringen av det siste empiriske kapittelet.

Kapittel 2. Konflikten i Fotlandsåna og verningen av Håelva. 1960-1973.

2.1 Innledning

I dette kapittelet analyseres prosessene som ledet til verningen av Håelva mot kraftutbygging i 1973. Fra starten av 1960-tallet skiftet diskursen rundt vannkraftutbygging retning, dette skjedde i takt med verdenssamfunnets stadig økende miljøbevissthet.⁵⁹ Natursynet var i endring og diskursen som på denne tiden tok form, var preget av den potensielle faren kraftutbyggingen utgjorde for vassdragene, som i høyere grad enn tidligere ble betraktet som mer enn elektrisitetsprodusenter, det fantes nemlig også naturverninteresser i vassdragene. Mot denne bakgrunnen startet prosessen som på Jæren kulminerte med verningen av Håelva mot kraftutbygging i 1973. De statlige komiteene Gabrielsen og Sperstad spilte sentrale roller i denne prosessen. Basert på premisser i endring og tallfesting av natur, la «*urørtbegrepet*» betydelige føringer for denne verningen og vi skal se at Håelva ble forstått som et «*berørt*» vassdrag.

I det følgende blir det også observerbart at det ikke fantes større lokale verneinteresser og at den norske stat fremstår som den eneste aktøren som ønsket å verne Håelva, hovedsakelig mot kraftutbygging, som en del av et større miljøverntiltak. På tross av at verningen hovedsakelig var rettet mot kraftutbygging, fikk naturvern en større rolle enn tidligere, men var allikevel kun av sekundær prioritering. Det vil i de følgende kapitlene avdekkes at verningen av 1973, faktisk ikke representerte et større brudd i Håelvas historie. For eksempel ettersom vassdragsforurensingen eskalerte utover 1970-tallet og truet de sekundære naturverninteressene. Allikevel representerer vassdragsverningen, både en viktig del av Håelvas historie samt et interessant historisk aspekt, om man ønsker å forstå den sosio-naturlige relasjonen. Derfor blir det også nødvendig å analysere hva som faktisk ble vernet i 1973: hva representerte vassdraget, hvordan kan vi forstå hva Håelva var og er?

Håelva har blitt benyttet og formet av menneskene men har samtidig, i like stor grad, omformet samfunnet langs sine bredder. Utover 1960-tallet truet temporære flommer interessene til Fotlandsånas jordbruksaktører, da deres fruktbare åkere ble overskyt og tilgriset av de store vannmassenes bevegelse. For å sikre videre bruk av Håelvas nedslagsfelt, ble det avgjørende å senke elvebunnen i Fotlandsåna for slik å senke elvestrekkets vannstand.

⁵⁹ For mer om dette se: Berntsen, Bredo (1994). *Grønne Linjer. Natur- og miljøvernets historie i Norge*. Oslo: Grøndahl og Dreyers Forlag: «*Det klassiske naturvernets gjennombrudd, 1960-1970*» og «*Naturvernets storhetstid, 1970-1975*».

Men en kanalisering samsvarte ikke med Time kommunes vassdragsinteresse, den kommunale aktøren benyttet nemlig det strømmende vannet til elektrisitetsproduksjon. Håelva var altså en *organisk maskin*. Dette ga opphav til en interessekonflikt, ettersom kanaliseringen oppstrøms vannkraftverkets inntaksmagasin, ville forårsake lavere vannstand, hvilket i tur betydde at inntaksmagasinet ikke kunne motta de samme stabile vannmassene som kraftproduksjonen hadde gjort seg avhengig av. Den kommunale nedstrømsaktøren var altså sårbar for oppstrømsaktørenes aktiviteter. Men situasjonen tilspisset seg ettersom førstnevnte eide et fossefall som sikret nærområdene elektrisitet, dermed kunne ikke oppstrømsaktørene, uavhengig av kommunalt samtykke, iverksette kanaliseringsplanene sine. Denne konflikten vedvarte helt til vannkraftverkets nedleggelse i 1972. I denne saken avdekkes også Håelvas avgjørende rolle for denne utviklingen, blant annet gjennom vannsystemets flommer, nedbørsperioder og tørkeperioder.

2.2 Jordbrukere og flommer langs Fotlandsåna

Håelva strømmer mot den norske vestkysten. Med de klimatiske forholdene som eksisterer der, som milde og nedbørsrike vintre med påfølgende mye issmelting, blir vinterflommer ofte et frekvent vestnorsk fenomen. Fenomenet er heller ikke ukjent i Håelva, men som vi skal se inntreffer også sommerflommer, om noe mindre frekvent, langs de vestlandske vassdragene. Klimatiske sykluser forårsaker at sommerflommer oftere forekommer i østlige trakter, men fenomenet inntreffer også langs Vestlandets kyster.⁶⁰ Håelva er faktisk kjent for sine temporære flommer, og blir derfor ofte omtalt som et *flomvassdrag*.⁶¹

I kjølvannet av de temporære flommenes herjinger langs Fotlandsånas fruktbare bredder, tidlig på 1960 tallet, benyttet fylkesagronom Nordheim flomvassdragsbegrepet, frekvent, i sin argumentasjon. Han hevdet at flommer i en årrekke hadde rasert jordarealene langs Fotlandsåna, og at jordbruksaktørene i lang tid hadde levd med konsekvensene. Nordheim omtalte flommenes raseringer som svært ødeleggende. Gresset som vokste fra de gjørmeinfiserte jordflekkene etterlatt i kjølvannet av elvas kraftutmålinger, var ifølge fylkesagronomen, så forringet at enkelte av vassdragets forbrukere, beitedyrene, nektet å spise av det.⁶² Det er mer enn rimelig å anta at kraften og energien flommene skapte, ikke på 1960-tallet var mer omfattende enn før. Men en plausibel forklaring på hvorfor flommene, på denne

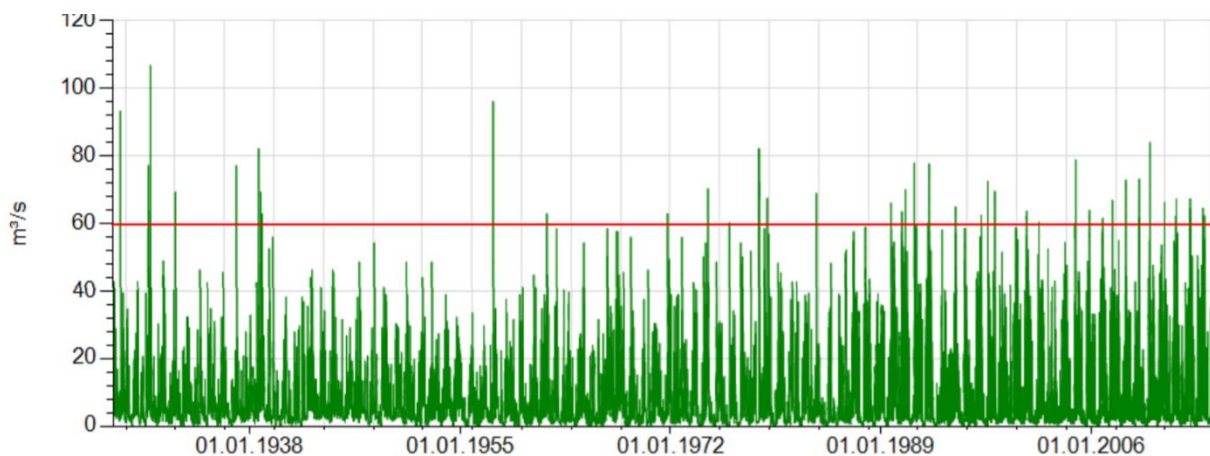
⁶⁰ Tollan, Arne (1977). *Vann: En naturressurs*. Oslo: Universitetsforlaget. Side: 50.

⁶¹ Indrebø, Hans Torgny et al (2004). «Livet langs Ånå», i *Sjå Jæren: Årbok for Jærmuseet 2004*. Nærbø: Jærmuseet Vitengarden. Side: 127-130.

⁶² IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Rogaland Landbruksselskap til NVE den 13.09.1961.

tiden ble betraktet som verre enn tidligere, tydeliggjøres ved å peke på at det frem mot 1960-tallet, hadde rukket å etablere seg en større bosetning langs elvestrekket enn tidligere. Jordbruket var mer omfattende enn tidligere, åkrene, gårdsdriften og inntjeningen større. Det fantes altså en større interesseskala, man risikerte å tape mer enn tidligere.

Ut ifra disse forholdsbeskrivelsene avsløres også jordbrukernes bruksinteresser av elvestrekket Fotlandsåna. For jordbruksaktørene tilbydde vassdragets nedslagsfelt fruktbare jordområder, som gjennom gode avlingsvilkår sikret økonomisk grunnlag og gode vilkår for dyrehold. Bruksinteressen kan altså ses i lys av vassdragets gode jordvilkår og gunstige inntjeningsmuligheter. Gjennom denne linsen kan Håelva implisitt forstås som en næringsvei for jordbrukerne, de tok ikke direkte bruk i det strømmende vannet som substans for å tjene sin jordbruksvirksomhet, men utnyttet heller det fruktbare nedslagsfeltet, som elva gjennom årtusener hadde skjært ut av landskapet. Men flommenes utfall hadde resultert i en situasjon hvor bruksinteressen sto i fare for å ikke lenger tjene dem. Tap av avlinger og beitedyr som nektet å spise gress hadde altså forårsaket en prekær situasjon, preget av økonomiske og helsemessige aspekter som truet bruksinteressen.⁶³

Figur 2: Av denne grafen ser vi at flommer ikke var et ukjent fenomen i Håelva. Det har faktisk forekommet femårsflommer hele 29 ganger siden 1919. Fra grafens skala, ser vi at det har vært vannføringsmålinger på over 90 kubikkmeter per sekund tre ganger. Dette utspilte seg under 1900-tallets tre femtiårsflommer.

Det blir paradoksalt, å påpeke at fenomenet som truet jordbrukernes interesser også hadde dannet en del av disse interessenes eksistensgrunnlag. Miljøhistoriker Brian Donahue skriver: «*The winter floods dropped sediment on the meadows, keeping them productive at no cost*».⁶⁴ Det er rimelig å anta at sedimenter fra områder oppstrøms i Håelva, i likhet med forholdene

⁶³ IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Rogaland Landbruksselskap til NVE den 13.09.1961.

⁶⁴ Donahue, Brian (1997). «Dammed at both ends and cursed in the middle. The «Flowage» of the Concord River Meadows, 1798-1862», i Miller, Char og Rothman, Hal (Red.). *Out of the Woods. Essays in Environmental History*. Pittsburgh University Press. Side: 230.

langs Concorde-vassdraget i Massachusetts, som Donahue problematiserer, hadde fulgt med flommene lenger nedstrøms og videre beriket de fruktbare jordene langs Fotlandsåna.

På tross av dette, hadde altså forholdene resultert i at fylkesagronomen, på sterk oppfordring fra de misfornøyde grunneierne, i 1961 utarbeidet en plan for å kanalisere Fotlandsåna. Planen omfattet et komplisert flomsikringstiltak som krevde en større mobilisering av både menneskelig og maskinell energi. Store mengder grus skulle demme opp elvebreddene i Fotlandsåna, videre skulle et nytt løp på firehundre til femhundre meter mellom elvehølene og elvebunnen utgraves og sidene i det omgjorte elveløpet skulle så fores med stein.⁶⁵

2.3 En konfliktzone i et oppstrøms-nedstrøms perspektiv

Kanaliseringsplanen av 1961 ble aldri realisert. Det undersøkte kildematerialet avdekker ingen forklaring til dette, men det er rimelig å anta at den manglende iverksettelsen skyldtes en problematikk som på dette tidspunktet, fremdeles lå i fremtiden. Planen ble altså ikke iverksatt ettersom den ville ha dannet grunnlag for en fremtidig konflikt mellom Fotlandsånas jordbruksaktører og Time kommune som gjennom det kommunale vannkraftverket Time elverk, opererte Fotland kraftstasjon. For å bedre forstå hva som ville ha gitt opphav til konflikten, blir aktørenes plassering i vassdraget en viktig faktor. Jordbrukerne driftet sin produksjon oppstrøms i Fotlandsåna mens kommunen produserte elektrisitet like nedenfor Fotlandsfossen, nedstrøms i elvestrekket. Dermed blir jordbrukerne å betrakte som oppstrømsaktører og kommunen som en nedstrømsaktør. En viktig faktor, som gir innsikt inn i Håelvas historie, speiles av aktørenes interesser. Gjennom dem avsløres nemlig deres vassdragsforståelse, og slik kan vi se at Håelva besto av mer enn strømmende vann, og heller bør forstås som: «*An entangled environment*».⁶⁶

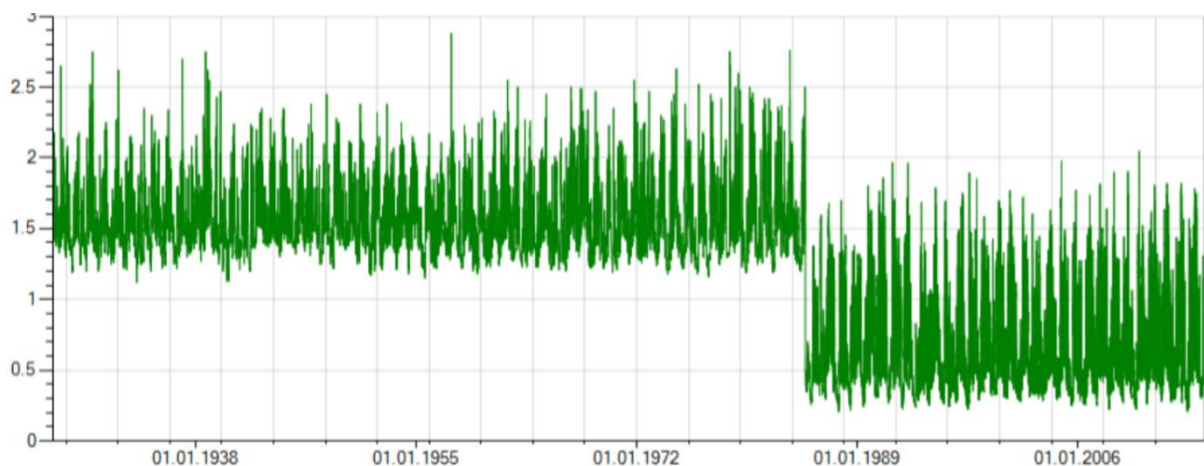
Som vi har sett sto jordbruksinteresse forankret i nedslagsfeltets fruktbare jordsmonn. For å sikre denne interessen ble det avgjørende for oppstrømsaktørene å minimere utfallene flommene medbrakte. Oppstrømsaktørenes interesse hadde altså utvidet seg, fra å omhandle fruktbar jord, til å sikre jorda fra flommenes herjinger. Dette ville kreve fysiske inngrep i elva, kanaliseringens premiss. Oppstrømsaktørenes interesse sto i kontrast til nedstrømsaktørens vanninteresser, som omhandlet vannkraftverksdrift og utnyttelsen av vannsystemets hydrologiske egenskaper, det strømmende vannet ble nemlig benyttet som en substans for å produsere elektrisitet. Dette ble mulig gjennom en kompleks prosess, hvor vannets

⁶⁵ IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Rogaland Landbruksselskap til NVE den 13.09.1961.

⁶⁶ Jørgensen et al 2013: 10-34.

energikapasitet ble bearbejdet og omdannet til kinetisk energi gjennom kraftverkets turbin. Kraftproduksjonen besørget dermed elektrisitetsforsyning til de nærliggende områdene, slik ble Håelvas strømmende og fallende vann omgjort til en handelsvare.⁶⁷

Kanaliseringsplanen fra 1961 hadde utelukkende omfattet elvestrekket nedstrøms kommunens inntaksmagasin.⁶⁸ Det samme inntaksmagasinet vannmottakelse var også i fase med Fotlandsånas tidvis høye vannstand, og ettersom kanaliseringen ville medføre lavere vannstand ville kraftproduksjonen rammes. Oppstrømsaktørens og nedstrømsaktørens interesser kunne altså ikke koordineres. Fremtidsprognosene for jordbrukernes flomsikringsønske syntes ikke i lys av disse forholdene særlig ekspansive. Så lenge kraftverket leverte elektrisitet ville oppstrømsaktørens interesse alltid kollidere med nedstrømsaktørens interesse.

Figur 3: Som vi ser av denne grafen, øker Håelvas vannstand drastisk under nedbørsperioder. Noen ganger, i løpet av 1900-tallet, opp mot tre meter. Vi ser også her at vannstanden, fra siste halvdel av 1980-tallet, har sunket. Det er rimelig å anta at dette er resultat av de mange kanaliseringene som på 1970- og 1980-tallet ble iverksatt flere steder i vannsystemet.

2.4 Det industrielle vannsystemet Håelva

For en dypere forståelse av nedstrømsaktøren, kan et dykk ned i Fotland kraftstasjons historie være av nytte. Pinseaften 22. mai 1915 ble en merkedag i Thimebyens historie, feiret med en stor lysfest under kraftverkslampenes første vannproduserte lysstråler.⁶⁹ Det lenge påventete vannkraftverket sto endelig klart til å forsyne innbyggerne med den etterlengtede elektrisiteten. En lang prosess, hvor utbyggingen av Fotlandsfossen hadde sett oppføringen av et vannkraftverk bestående av et inntaksmagasin med en tilknyttet steinfyllingsdam og en

⁶⁷ Jakobsson 1996a: 21-22.

⁶⁸ IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra NVE til Fylkesmannen i Rogaland den 23.08.71.

⁶⁹ Datidens navn på Time kommunes mest folkerike by Bryne.

turbin, transformator og generator. Vannføringen hadde under konstruksjonsperioden blitt avstengt for å bygge et flertall lengre demninger, som sikret konstruksjonen av inntaksmagasinet. Herfra ble en kanal på 750 meter utgravd, og endte i en vanntank plassert like ovenfor vannkraftverket. Derfra tilsluttet vannrørene seg kraftverkets turbin.⁷⁰ Tidlig på 1900-tallet hadde allerede et komplekst system rukket å ta form i Fotlandsåna, hvor ideologi, teknologi og naturens elementer møttes. Skapt av ingeniører, politikere, arbeidere og Håelva selv. I 1908 nedsatte kommunen en komite med fullmakt til å forhandle med grunneiere som satt på rettigheter tilknyttet Fotlandsfossen, komiteen skulle i tillegg undersøke og bistå de engasjerte ingeniørenes fremdrift. Samme år lyktes det kommunen å komme til en midlertidig priseninghet med grunneierne. Men forhandlingene dro allikevel ut i et lengre konfliktløp angående rettigheter, åpningen av kraftverket i 1915 kom altså i kjølvannet av lengre rettsprosesser.⁷¹ Interesse-rettighetskonflikter oppsto altså ikke i Fotlandsområdet først på 1960-tallet, men var et vedvarende historisk fenomen, i likhet med de aller fleste andre vassdrag. Dermed kan denne analysen også plasseres inn i et større elvehistorisk perspektiv.

Figur 4: Her ser vi Fotland kraftverk i all sin prakt, i 1926.

⁷⁰ Hognestad, Eivind (1936). *Time herad 1837-1937*. Sandnes: Ingvald Dahles Boktrykkeri. Side: 151-152.

⁷¹ Løvik 1999: 8-11 og 14-15.

Som tidligere vist, var kraftproduksjonen sårbar for oppstrøms-aktivitet, slik som kanaliseringen av Fotlandsåna, en sårbarhet man også må ha vært klar over tidlig på 1900-tallet. Det lå altså stor gevinst i rettighetene til det fallende vannet ved Fotlandsfossen, både i henhold til økonomisk avkastning, men også for å sikre at aktivitet lenger oppstrøms ikke kunne ramme den fremtidige avkastningen kraftproduksjonen ville muliggjøre. Gjennom fossefallrettighetene kunne kommunen, på tross av vannets retning, i langt større grad, vinkle fremtidige oppstrøms-nedstrøms konflikter i sitt favør.

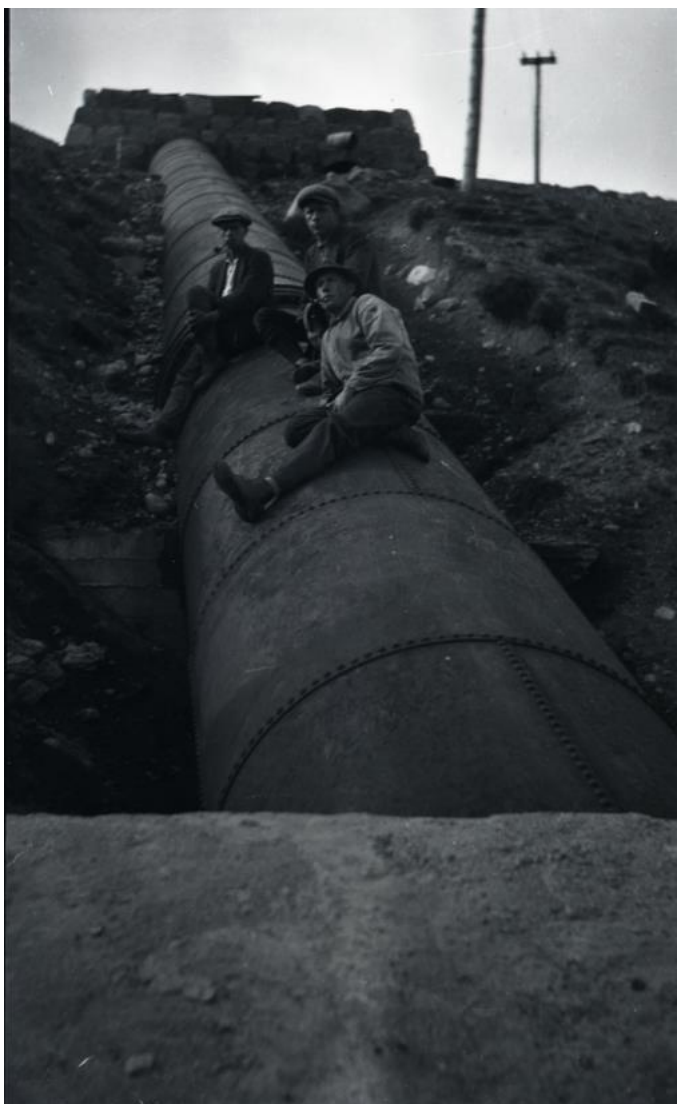
I prosessen med å utvikle selvforsynende elkraft i Time, ble bare to av Håelvas større innsjøer omstøpt til reguleringsmagasiner. Året etter åpningen, i 1916, sto Åsvatnet og Storamoss ferdigstilt som reservoarer. I Åsvatnet ble en mindre dam konstruert slik at vannstrømmen kunne reguleres etter kraftverkets behov. Innsjøen befant seg ikke særlig langt oppstrøms Fotlandsåna, tilgjengeligheten var altså god, men grunnet dens begrensede volum, nådde kun utilstrekkelige vannkvantum frem til operasjonen på Fotland. Åsvatnets reservoarkapasitet ble for marginal til at vannkraftverket kunne benytte innsjøen som en ressurs over lengre tid. Den begrensede vannmengden som ble sluppet ut fra reguleringsmagasinet og videre førtes nedstrøms mot Fotlandsfossen brukte i tillegg halvannen dag på sin ferd. Disse faktorene utpekte Åsvatnet til et mindre effektivt alternativ. Dermed tapte innsjøen over årenes løp sin rolle som reguleringsmagasin.⁷²

Figur 5: Her ser vi hvordan det oppdemmede Storamoss tjente elektrisitetsproduksjonen. På bildet til venstre ser vi det strømmende vannets fremkomst, fra Storamoss til Fotland.

Forholdene i Storamoss var enda verre. Denne innsjøen ble senket 2,5 meter og oppdemmet 2,5 meter. Planen var, at når reguleringsmagasinet var fullt opp, kunne vannoverskuddet brukes til å drive kraftstasjonens turbin opp imot ti nedbørsfrie uker. Vannets ferd fra Storamoss, øverst i vassdraget, til kraftstasjonens turbin, omtrent halvveis på vannets ferd mot Nordsjøen, brukte

⁷² Hognestad 1936: 152.

Figur 6: Her «legges» kraftverkets turbin ned i jorden.

seks-åtte dager. I løpet av dette tidsintervallet gikk store vannmengder som kunne ha blitt omgjort til kilowatt-timer, tapt. Regntunge perioder utpekte også Storamos som et problematisk reguleringsmagasin. I løpet av vannets tidkrevende ferd kunne nemlig Fotlandsånas vannstand under kraftige regnskyll stige så betydelig, at kraftstasjonen ikke maktet å utnytte de enorme vannmengdene. Vannet fra Storamos ble altså fullstendig overflødig, vi ser at Hæelva ikke var en optimal elektrisitetsprodusent. Dette sammenknyttede vannsystemet kan sammenfattes med det Jakobsson kaller «*industrialisering av älver*». Hun argumenterer at flere svenske elver under omtrent samme tidsperiode ble omgjort fra naturlige til teknologiske vannsystemer. Elvene ble oppdemmet og regulert for vannkraftproduksjon, og

det ble nedlagt vanntransportsledninger som koblet sammen de regulerte vannsystemene og det teknologiske systemet. Ved å utnytte en kombinasjon av elvenes vannstrømning og fallhøyder ble en fruktbar vannkraftproduksjon mulig. Den naturlige vannføringen ble erstattet av en industriskapt vannføring, underlagt menneskelige forutsetninger, som til enhver tid kunne forandre den, slik at naturens begrensninger ikke lenger hindret teknologiske fremskritt: «*Den naturliga rytmen i älven bryts. Vattenströmmen får istället en industriell rytm*». Et slikt vannsystem kan ifølge Jakobsson ikke defineres som et naturlig vannsystem, men heller som en del av et større teknologisk system.⁷³ De omtalte forholdene i Fotlandsåna, viser at prosessen

⁷³ Jakobsson 1996a: 21, 25-26 og 251.

som der pågikk kan forstås i lys av begrepet *industrialisering av älver*.⁷⁴ Vi ser også at dette begrepet, i lys av sin tid, bør betraktes som et moderne begrep.⁷⁵

2.5 Aktørkonflikten suspenderes og en revidert kanaliseringsplan utarbeides

På tross av Håelvas industrielle vannrytme, som viser at elva bør oppfattes som menneskestyrt, var vassdraget fremdeles underlagt større hydrologiske sykluser hinsides menneskelig kontroll. Noe de mange flommene som ødela jordbrukernes avlinger bevitner. Innledningsvis ble Håelva omtalt som et flomvassdrag. Elvas vannvolum vokste altså betydelig under nedbørsperioder, men sank like betydelig under tørkeperioder, noe en avisartikkel fra 1969 eksemplifiserer: «*Kraftstasjonen på Fotland har gått tørr for andre sommeren på rad, vannmagasinene langt fra fulle*».⁷⁶ Det var altså en prøvelse for kommunens kraftproduksjon da inntaksmagasinet i slike perioder ikke mottok tilstrekkelige vannmengder for åtte timers drift av turbinen.⁷⁷ Disse fenomenene danner forklaringsrammer for hvorfor Håelva på 1900-tallet ikke var en særlig effektiv vannkraftprodusent.⁷⁸ I lys av disse forholdene og i takt med lokalbefolkningens stadig ekspanderende strømforbruk utover århundret, klarte ikke lenger kraftverket å opprettholde en stabil elektrisitetsleveranse til nærområdene.⁷⁹

I det kommende skal vi se at det i 1972 ble fremmet forslag fra Time Elverkstyre om driftsnedleggelse. Prosessene som ledet til dette forslaget var allerede observerbare i 1968, da omstendighetene endret seg for oppstrømsaktørene, i retning av en konfliktfri kanalisering. Rogaland landbruksselskap, som representerte bøndenes interesser,⁸⁰ satt nemlig da på kunnskaper om at kraftverket ved Fotland skulle nedlegges, kanskje allerede i 1969.⁸¹ I 1968 muliggjorde nye omstendigheter en mer omfattende kanalisering enn den Nordheim

⁷⁴ Jakobsson 1996a: 251-259.

⁷⁵ Dette blir viktig å påpeke ettersom jeg så tydelig benytter en postmoderne tilnærming. I motsetning til dette begrepets modernistiske undertoner, forstår jeg Håelva, hverken som ren natur eller som ren kultur, men som en natur-kulturell symbiose. På tross av dette blir dette begrepet, allikevel, svært relevant for min analyse.

⁷⁶ *Stavanger Aftenblad*. «Men det var tørrere i fjor». 02.09.1969.

⁷⁷ Indrebø 2004: 128.

⁷⁸ Dette diskuteres nærmere i det kommende delkapittelet 2.14: «*Håelva vernes mot kraftutbygging. Men hvem initierte verningen?*».

⁷⁹ Indrebø 2004: 128-130.

⁸⁰ Et landbruksselskap, slik som Rogaland landbruksselskap, er en organisasjon som representerer bøndenes interesser. Dette er en fylkesbasert organisatorisk operasjon, hvis mandat er å fremme landbruksinteresser. Under dette kapittelets undersøkelsesperiode hadde Rogaland landbruksselskap fullmakt til å organisere offentlige tiltak innen jordbruk og hagebruk. En fullmakt de i likhet med resten av landets landbruksselskaper mistet i 1993, da de ble underlagt fylkesmannens juristikk. For mer om dette se Almås, Reidar. I *Store Norske Leksikon* (2020). Landbruksselskap. Hentet fra: <https://snl.no/landbruksselskap> 21.01.2020.

⁸¹ IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Rogaland Landbruksselskap til NVE den 18.01.1968.

hadde utarbeidet i 1969. Nordheims plan omfattet som vi vist, kun elvestrekningen fra kraftstasjonens inntaksmagasin og nedstrøms mot Fotlandsfossen,⁸² en elvestrekning på omtrent en kilometer.⁸³ Nordheims syv år gamle kanaliseringsplan som dannet grunnlaget for oppstrøms-nedstrøms konflikten, omfattet bare halvparten av denne kilometeren.⁸⁴ En kraftverksnedleggelse ville muliggjøre kanalisering av hele elvestrekket. Norheims plan var dermed ikke lenger tilstrekkelig og ble lagt vekk da oppstrømsaktørene i 1968 øynet muligheten for en større kanaliseringsplan.

Men en nedleggelse betydde også at kraftverksturbinen ble fjernet, noe som ga økt vannføring. Turbinaktiviteten hadde nemlig i mange år dempet vannføringen i Fotlandsåna og hadde slik fungert som en barriere. Om vannføringen i Fotlandsåna økte ytterligere ville kanaliseringskonstruksjonen vanskeliggjøres. For å bøte på dette ble det altså essensielt å utføre kanaliseringen før nedleggingen ble iverksatt.⁸⁵

Figur 7: Her ser vi et oversiktsfoto over interesseområdet. I bakgrunnen (oppe til venstre) ser vi Skrudland. Fremst i bildet ser vi Fotland kraftverk.

⁸² IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra NVE til Fylkesmannen i Rogaland den 23.08.71.

⁸³ Larsen 2017: 22.

⁸⁴ IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Rogaland Landbruksselskap til NVE den 13.09.1961.

⁸⁵ IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Rogaland Landbruksselskap til NVE den 18.01.1968.

På tross av dette må driftsnedleggelsen ha fortonet seg som positiv, i det minste sett fra oppstrømsaktørenes ståsted, ettersom kanaliseringen ikke lenger ville forårsake en oppstrøms-nedstrøms konflikt.

Det omfattende kanaliseringsprosjektet ville kreve statlig støtte, noe landbruksselskapet i 1968 søkte om, da de anmodet Norges vassdrags- og elektrisitetsvesen,⁸⁶ om å utarbeide en revidert kanaliseringsplan.⁸⁷ NVE ble nå en aktør i Fotlandsåna. Anmodningen ble etter hvert tatt til følge, og på denne bakgrunnen utarbeidet NVE en mer omfattende plan som inkluderte to parseller. Den ene parsellen omfattet elvestrekningen Høyland nedstrøms mot Fotland, her foreslo NVE at elveløpet i en lengde på 1300 meter skulle kanaliseres. Ved den øvre delen av elvestrekningen, som utgjorde 1050 av disse meterne, foreslo NVE en bunnbredde på femten meter. For de resterende 250 meterne anbefalte NVE en bunnbredde på tolv meter, etter deres beregninger muliggjorde planen en senkning av elvestrekkets sommervannstand på halvannen meter. For den øvre delen av Høyland-Fotland strekningen kom planen til å besørge en senkning av fremtidige flommer på omtrent 80 centimeter.⁸⁸

Kostnadsrammen ble utregnet til 550 000 kroner. Planen for den andre parsellen som omfattet strekningen Skrudland nedstrøms mot Fotland, på omtrent 500 meter fikk en beregnet omkostning på 160 000 kroner, hvor det overordnede målet var å grave ut en ny bunnbredde på femten meter. Kanaliseringen skulle fullføres omtrent 150 meter unna den offentlige veien. Etter NVEs beregninger muliggjorde arbeidet en senkning på halvannen meter, både for områdets konstante vannstand, men også for de mindre flommene som forekom med jevne mellomrom.⁸⁹

2.6 Etablering av senkingslag og nedleggelse av vannkraftverk

For jordbrukerne, som i en årrekke, fåfengt hadde forsøkt å skape orden i kaoset flommene forårsaket, og som også i de syv foregående årene, grunnet den kommunale interessekonflikten hadde vært foruten mulighet til å skape orden, må 1968 ha vært et

⁸⁶ Dette er navnet på det statlige direktoratet som i dag går under navnet, Norges vassdrags- og energidirektorat. Norges vassdrags- og energidirektorat ble grunnlagt i 1921 og er i dag underlagt Olje- og energidepartementet. Direktoratets mandat omfatter forvaltning av landets vann og energiresurser, og vil heretter omtales etter deres egen initialforkortelse, altså NVE. For mer om dette se *NVE* (2020). Om NVE. Hentet fra: <https://www.nve.no/om-nve/?ref=mainmenu> 06.04.2020.

⁸⁷ IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Rogaland Landbruksselskap til NVE den 18.01.1968.

⁸⁸ IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra NVE til Fylkesmannen i Rogaland den 23.08.71.

⁸⁹ IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra NVE til Fylkesmannen i Rogaland den 23.08.71.

optimistisk år. Da kunne nemlig en ny koalisjon mellom oppstrømsaktørene i Fotlandsåna skimtes. Jordbrukerne stiftet i 1968 det som senere skulle bli kjent som Fotland senkingslag. I et brev til NVE, skrev åtte grunneiere under på at de selv ønsket å bidra til kanaliseringen. Den tiltenkte inntekten kanaliseringen ville innbringe, skulle benyttes til å danne et grunneierlag.⁹⁰ Senkningslaget mente at inngrepet kom til å senke elvestrekkets tidvis høye vannstand, for samtidig å redusere konsekvensene flommene forårsaket. De mente også at nye arealer for jorddyrking kunne vinnes gjennom kanaliseringen.⁹¹ Fotland senkingslag hadde med utgangspunkt i NVEs reviderte planutkast altså en klar målsetting, men planens realisme var nok en gang avhengig av et samarbeid med den kommunale nedstrømsaktøren. Dette på tross av at oppstrømsaktøren nå var bistått av NVEs juridiske kompetanse.

Den 19. desember 1970 mottok Time elverk et brev fra NVE som inneholdt en planoversikt med kart og profiler, for hvordan kanaliseringen av elvestrekningene Skrudland-Fotland og Høyland-Fotland skulle gjennomføres. Omtrent ett år senere, 31. desember 1971, kom responsen fra elverket i et brev tilsendt kommunen, hvor senkningslagets egen argumentasjon om at kanaliseringen Høyland-Fotland forutsatte driftsnedleggelse før oppstart ble poengtert. Videre kunne man lese at et slikt vedtak på dette tidspunktet ikke var fattet. Det ble også bemerket at dersom en driftsnedleggelse iverksattes, ville kanaliseringen av Høyland-Fotland fortone seg som uinteressant. Elverket ville også i løpet av 1972 vurdere driftsnedleggelse, noe de mente var en rimelig å antakelse. Påstanden ble begrunnet ved å påpeke at det krevdes omfattende reparasjoner for å holde driften gående, noe som ikke ble ansett som økonomisk forsvarlig. Til sist bemerket elverket at kanaliseringen av Skrudland-Fotland var uinteressant, ettersom den ikke ville påvirke driften, om kraftverksnedlegging ble unngått.⁹²

Rundt årsskiftet 1971-72 var situasjonen fra oppstrømsaktørens ståsted preget av usikkerhet. Dersom kommunen i løpet av 1972 frarådet kraftverksnedleggelse, ville konflikten gjenoppstå og da sette nye kjepper i hjulene for den reviderte kanaliseringsplanen. Om kommunen derimot, i løpet av det samme året, vedtok å nedlegge kraftverket kunne den reviderte kanaliseringsplanen gjennomføres, med forutsetning om at arbeidet ble utført før nedleggingen ble iverksatt. Mye tydet på det sistnevnte, som vi har sett påpekte elverket selv at en videre drift av kraftverket kom til å kreve omfattende renoveringer, som ikke ble

⁹⁰ IKAR. Time kommune. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Vedlegg med erklæring fra de interesserte grunneierne, i brev fra Rogaland Landbruksselskap til NVE den 18.01.1968.

⁹¹ IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Time Jordstyre til Rogaland Landbruksselskap den 10.02.1972.

⁹² IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Time Elverk til Time formannskap den 31.12.1971.

betraktet økonomisk forsvarlig. Den 21. juli 1972 stanset driften av Fotland kraftverk, uavhengig av disse forholdene, da turbinen plutselig totalhavarete.⁹³

Turbinhavariet medførte at elverket i et styremøte den 9. august 1972 vedtok driftsnedleggelse. Avgjørelsen ble fattet på bakgrunn av de negative kostnadene elverket kalkulerte for driftsgjenopptakelse. Elverket avventet midlertidig en endelig avgjørelse fra kommunestyret.⁹⁴ Den 24. november 1972 kom denne avgjørelsen. Kommunestyret vedtok da å nedlegge driften av Fotland kraftstasjon.⁹⁵ Dette betydde slutten på 57 år med vekslende elektrisitetsforsyning, hvilket, forunderlig nok, inntraff ett år før Håelva ble vernet mot kraftutbygging.⁹⁶

2.7 Spennet mellom aktørene reduseres men konflikten gjenoppstår

I lys av de nye omstendighetene endret også kommunens interesser i Fotlandsåna seg. Etter at nedleggesavgjørelsen var fattet stilte kommunen seg positiv til kanaliseringen av Fotlandsåna og betraktet prosjektet som både: «*nyttig og økonomisk fordelaktig*»,⁹⁷ de fremholdt: «*Time kommunestyre meiner at det planlagde arbeidet med søkking av Håelva ved Fotland, Vestly, Høyland og Garpestad er nyttig og byr på økonomiske førmuner*».⁹⁸ I kjølvannet av avgjørelsen ble det samtidig viktig for kommunen å iverksette arbeider for å føre Fotlandsånas elveløp tilbake til tilstanden som eksisterte før kraftutbyggingen.⁹⁹

Nedleggingen omfattet å fjerne turbinen, transformatoren, generatoren samt å avstenge inntaksmagasinet og rasere den tilhørende steinfallingsdammen. Kommunen mente arbeidet best lot seg gjennomføre på vinteren da jorda var nedfryst og hardere. Om arbeidet ble utført på våren, sommeren eller høsten, ville den bløte og seige jorda stagnere fremdriften og påkoste grunneierne langs Fotlandsåna større eiendomsskader. Kommunen viste også til senkningslagets eget argument, om at kanaliseringen ville hindres av høyere vannføring om

⁹³ IKAR. Time Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Time Elverk til NVE den 15.12.1972.

⁹⁴ IKAR. Time kommune. Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Time Elverk til Fotland senkingslag den 14.10.1972.

⁹⁵ IKAR. Time Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Time Elverk til NVE den 15.12.1972.

⁹⁶ Indrebø 2004: 128.

⁹⁷ IKAR. Time kommune Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Fra Time kommunestyre møteprotokoll, vedtak angående sak 252/72 den 24.11.1972.

⁹⁸ *Jærbladet*. «Søkkingsarbeid i Time». 05.12.1972.

⁹⁹ IKAR. Time kommune Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Time Elverk til NVE den 15.12.1972.

nedleggelsen ble iverksatt i forkant av kanaliseringsarbeidet. Denne koordineringen var ifølge kommunen av samfunnsmessig interesse. Aktørene sto altså nå på samme side.¹⁰⁰

Men en ny problematikk oppstod når kommunen annonserte at de raskest mulig ville kvitte seg med reguleringsansvaret i Håelva, og ønsket fortgang i planene.¹⁰¹ Senkningslagets kanaliseringsprosjekt kom til å bli omfattende og kostbart, særlig med tanke på kanaliseringen fra Garpestad nedstrøms mot Høyland og videre nedstrøms mot Fotland; elvestrekket NVE hadde navngitt Parsell 1. Senkningslaget hadde ikke egne midler til å utføre et slikt prosjekt. Ettersom statstilskuddet styret i Håelva senkningslag, ved grunneierne Eivind Prestegård, Magne Vestly og Terje Nedrebø, hadde søkt om, på tidspunktet kommunens akutte nedleggelsesansvar oppsto ikke hadde blitt innvilget, kunne heller ikke senkningslaget innstille seg etter kommunens tidsskjema.¹⁰²

Ved årsskiftet 1972-1973, rådet usikkerhet rundt når kommunens dekonstruksjonsarbeid startet opp, og rundt når de statlige midlene ville bli bevilget. Grunnet nedstrømsaktørens tidsdilemma og oppstrømsaktørens manglende midler, hadde altså konflikten gjenoppstått. I likhet med Nordheims kanaliseringsplan av 1961 kunne det også ved utgangen av 1972, se ut som en interessekonflikt skulle stoppe kanaliseringen av Fotlandsåna. Denne konflikten ble mest synlig ved kanaliseringen av Høyland-Fotland strekningen, som ville kreve økonomiske og organisatoriske ressurser hinsides senkningslagets. Den mindre omfattende kanaliseringen av Skrudland-Fotland, var derimot langt mer overkommelig og kunne utføres av senkningslaget alene. Men uavhengig av disse midlene forble selve kanaliseringsutførelsen for Skrudland-Fotland den samme som ved Høyland-Fotland, noe Time elverk også påpekte ovenfor NVE.¹⁰³

Oppstrømsaktørene i Fotlandsåna som i en årrekke hadde ønsket lavere vannstand fra Skrudland nedstrøms mot Fotland, øynet nå muligheten for å skape orden i kaoset, og de lot ikke vente på seg. Før utgangen av 1972 hadde senkningslaget gjennom egne midler og krefter rensert og utvidet elvestrekket Fotland-Skrudland.¹⁰⁴ Gjennom det tunge manuelle

¹⁰⁰ IKAR. Time kommune Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Time Elverk til Fotland senkningslag den 14.10.1972.

¹⁰¹ IKAR. Time kommune Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Time Elverk til Fotland senkningslag den 14.10.1972.

¹⁰² IKAR. Time kommune Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Fotland senkningslag via Time Jordstyre til Landbruksdepartementet og NVE oktober, 1972.

¹⁰³ IKAR. Time kommune Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Time Elverk til NVE den 15.12.1972.

¹⁰⁴ IKAR. Time kommune Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Rogaland Landbruksselskap til Landbruksdepartementet og NVE desember, 1972.

arbeidet kanaliseringen krevde, ble store mengder energi dannet. Jordbrukerne dannet gjennom utgraving, utrensning og bæring av steiner store mengder energi, og gjennom sine hydrologiske egenskaper, hvor vannet strømmet mellom beina på de arbeidende jordbrukerne, skapte også elva betydelige kvantum av energi. Her eksemplifiseres altså tanken om elver som helhetlige energisystemer, på en måte som danner grunnlag for nye kunnskaper om Håelva.

2.8 Kanaliseringen iverksettes

Ved utgangen av 1972 så det lyst ut for kanaliseringsprosjektet, det var progresjon å spore og prosjektet nærmet seg stadig iverksettelse. Som vi har sett var ikke lenger Fotland-Skrudland en del av regnestykket, ettersom senkningslaget selv hadde kanalisert elvestrekket. Men Høyland-Fotland kanaliseringen var såpass omfattende at den krevde statstilskudd. I 1972 ytret NVE krav om at jordbrukerne skulle drøfte den reviderte kanaliseringsplanen, for å komme frem til en tilfredsstillende utregning hva angikk prosjektets nytteverdi.¹⁰⁵ På dette bakteppet ble fylkesagronom Rudolf Haukali og heradsagronom Einar Dybesland engasjert for å utføre en rekke synsbeferinger høsten 1972. Agronomenes analyse avdekket at mye av Fotlandsånas jordareal var dyrkbart, men at det ikke kunne nyttes ettersom det lå for lavt i forhold til vannstanden.¹⁰⁶

Analysen graderte innvunnet areal opp mot nyttevirksomheten, og funnene avdekket at kanaliseringen ville være av økonomisk gunstighet. Fjorten av Fotlandsånas grunneiere kom i lys av dette til enighet om en fordeling av jordarealene de håpet å vinne.¹⁰⁷ NVEs reviderte kanaliseringsplan berørte kun det 1300 meter lange elvestrekket Høyland-Fotland, og fikk en utregnet kostnadsramme på 550 000 kroner.¹⁰⁸ Dette oversteg senkningslagets finansieringsrammer og dermed var prosjektet avhengig av statlig subsidiering. Agronomene rådde til at arbeidet burde bevilges et statstilskudd som dekket 70 prosent av dette beløpet.¹⁰⁹

Fire år etter Fotland senkningslags grunnleggelse forelå en arealinndeling, en ligning for prosjektets saksomkostninger og en utregning av inntektene prosjektet ville innbringe.

¹⁰⁵ IKAR. Time kommune Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Time kommune rådhuset til Rogaland Landbruksselskap den 13.01.1972.

¹⁰⁶ IKAR. Time kommune Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Rogaland Landbruksselskap til Landbruksdepartementet og NVE desember,1972.

¹⁰⁷ IKAR. Time kommune Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Time Jordstyre til Landbruksdepartementet og NVE den 05.09.1972.

¹⁰⁸ IKAR. Time kommune Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Rogaland Landbruksselskap til Landbruksdepartementet og NVE desember,1972.

¹⁰⁹ IKAR. Time kommune Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Time Jordstyre til Landbruksdepartementet og NVE den 05.09.1972.

Kanaliseringens nytteverdi var satt i takt med NVEs kriterier for statstilskudd, og veien lå nå åpen for å søke om statlig subsidiering. I oktober 1972 sendte senkningslaget en formell søknad til Landbruksdepartementet og NVE, om statstilskudd for kanalisering av Fotland-Høyland. Om statstilskuddet ble innvilget ønsket senkningslaget å binde seg til kanaliseringen i samsvar med NVEs utarbeidete plan. De uttrykte i søknaden et sterkt ønske om selv å stå for kanaliseringsarbeidet, da de antok, at de gjennom egen organisering kunne benytte lokale entreprenører til å utføre kanaliseringen. Etter tolv års ventetid mottok grunneierne den 25. april 1973 endelig beskjeden de hadde ventet så lenge på, statstilskuddet var innvilget og kanaliseringen kunne iverksettes.¹¹⁰

Figur 8: Kanskje ville man ikke lenger trenge å benytte hestekraft for å ta seg over flommede jorder i Fotlandsområdet?

2.9 Interessekonflikter og samspill i den *organiske maskinen* Håelva

Jeg har i det foregående vist at Håelva, forankret i ulike interesser, fra 1961-1973 ble tatt i bruk på ulike måter av ulike aktører. Flommer hadde forårsaket store problemer for Fotlandsånas jordbrukere, elvas kraftutbrudd hadde etterlatt gjørmete jordområder og ødelagte avlinger. For å bøte på dette ønsket jordbrukerne å senke vannstanden gjennom kanalisering, for slik å sikre sine jordbruksinteresser. For Time kommune representerte Håelva en maskin

¹¹⁰ IKAR. Time kommune Formannskapet. 551-Senking av Håelva ved Fotland. Brev fra Det Kongelige Landbruksdepartement Til NVE den 25.04.1973.

for elektrisitetsforsyning og hadde økonomisk vekt. Dette var gjort mulig ved at kraftverket på Fotland mottok stabile tilførsler av tilstrekkelige vannvolumer, ført frem av Håelvas industrielle vannrytme. Kraftverkets komplekse operasjon hadde altså omgjort vannet i Håelva til en handelsvare. Gjennom aktørenes bruksinteresser kan vi altså tolke Håelva som mer enn bare strømmende vann og menneskelig utnytting. Vassdraget kan nemlig også forstås som et produkt av både økonomiske, ideologiske og teknologiske faktorer.¹¹¹ Håelva kan dermed bli betraktet som et sammensmeltet produkt av både natur og kultur.

En kanalisering omtrent en kilometer oppstrøms kraftverket ville forårsake lavere vannstand, dermed kunne ikke inntaksmagasinet motta like stabile vannmengder, noe produksjonen var avhengig av. Kraftproduksjonen ville dermed stagnere som en konsekvens av aktiviteter lenger oppstrøms i Håelva, aktørenes interesser kunne ikke forenes. Ved å plassere interessekonflikten i et oppstrøms-nedstrøms perspektiv tydeliggjøres aktørenes interesser i lys av deres posisjonering i vassdraget og gir dermed en dypere innsikt både til aktørrelasjonen, men også til aktørenes forståelse av vassdraget. Vi får dermed en bedre forståelse av Håelvas historie og menneskenes avhengighet av hvilken retning vannet strømmet.

Håelva ble som, jeg har vist, tidlig på 1900-tallet industrialisert ved oppføringen av Fotland kraftstasjon. Vassdraget ble da omstøpt og vannstrømningen endret til en industriell rytme, slik at elva kunne utføre oppgaver i menneskets tjeneste. Teknologiske triumfer som oppdemmingen av Åsvatnet og Storamø, konstruksjonen av inntaksmagasinet og oppføringen av selve kraftverkets generator, transformator og turbin, etablerte i kombinasjon med lokal politikk og ideologi og med elvas naturlige hydrologiske egenskaper, en ny infrastruktur i Håelva. Gjennom denne prosessen ble det skapt et system, så komplekst at det bortimot blir umulig å trekke en linje mellom hva som var menneskeskapt og hva som var naturlig, systemet var etter alle øremerker en symbiose av kultur og natur, en *organisk maskin*.

Jean Manore argumenterer at historien til slike «hydroelektriske systemer» ikke utvikles utelukkende gjennom konflikter, men også gjennom samarbeid.¹¹² Han peker på at ulike aktørgrupper med like differensierende interesser, ofte forsøker å sikre seg tilgang til elver,

¹¹¹ Se for eksempel: Blocher 2012: 35-43; Jakobsson 1996a: 21-22; Jørgensen et al 2013: 10 og Turpin 2008: 16-30 og 39-55.

¹¹² Manore, Jean L. (1999). *Cross-Currents: Hydroelectricity and the Engineering of Northern Ontario*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press. Side: 1-9.

enten gjennom å ekskludere andre aktørgrupper eller gjennom deling med andre brukergrupper, altså enten gjennom konflikter eller gjennom samarbeid: «*Thus, the rivers gave rise to both conflict and cooperation among the groups who used them*». ¹¹³

Maktstrukturen og dynamikken mellom Håelvas aktører kan riktignok, i skala, ikke sammenfattes med forholdene i Ontario, Canada, men begge vannsystemene består av strømmende vann som den bindende komponenten. Dermed kan forholdene i Ontario, til en viss grad, sammenlignes med oppstrøms-nedstrøms konflikten i den lille Fotlandsåna, og med samspillet som oppsto mellom aktørene da elvas vannføring på begynnelsen av 1970-tallet, skulle bringes tilbake til sin naturlige form og kanaliseringen skulle iverksettes.

Manore skriver også om hvordan elvene har formet den *hydroelektriske systemutviklingen*, fremfor hvordan systemene har formet og endret elvene. Han trekker frem elvenes evne til å bekle rollen som aktør fremfor rollen som offer, en kunnskap som er grunnleggende for hvordan vi kan forstå utviklingen av *hydroelektriske systemer*. Vannkraftutvinning har alltid måttet tilpasse seg de naturlige forholdene. Et vannkraftverk kan ikke oppføres, driftes eller vedlikeholdes om det ikke går i takt med tilstrekkelige naturlige forhold, de er altså sårbare ovenfor naturens krefter. ¹¹⁴ Om tørkeperioder, som var og er temporære fenomener i Håelva, inntraff, kunne de forårsake at kraftnivåene falt. Med andre ord var produksjonen ved Fotland kraftstasjon avhengig av et samarbeid basert på naturens premisser, noe som på slutten av 1960-tallet ble tydelig. ¹¹⁵ Dette eksemplifiserer hvordan Håelva formet menneskene langs sine bredder; ikke som offer men som en dominerende aktør. Ved å plassere vassdraget inn i en slik forståelsesramme, kan vi tydelig observere hvordan Håelva gjennom sin sentrale rolle, tilsluttet seg aktørsamspillet, som jeg har vist i dette kapittelet.

Vi har nå, forhåpentligvis, fått en noe dypere forståelse av vannsystemet Håelva. I det følgende skal vi se nærmere på hvorfor den norske stat i 1973 vernet dette vannsystemet mot kraftutbygging. Hvem initierte verningen?

2.10 Den voksende miljøbevisstheten etablerer en ny politisk diskurs

På bakgrunn av de mange vassdragsreguleringene som utover 1900-tallet hadde formet flere av landets natur-kulturelle landskaper, antok den offentlige debatten rundt vannutnyttelse på tampen av 1950-tallets Norge, en ny og langt mer omfattende dimensjon. Debattens kjerneinnhold hadde for det aller meste båret preg av konfliktsituasjoner mellom utbyggere,

¹¹³ Manore 1999: 6.

¹¹⁴ Manore 1999: 4 og 8.

¹¹⁵ *Stavanger Aftenblad*. «Men det var tørrere i fjor». 02.09.1969.

grunneiere, miljøforkjempere og forskjellige statlige organ som hadde behandlet konsesjonssaker. Men over årenes løp er det mulig å skimte en endring av natursynene som i sin tur preget problemstillingen. Fra å dreie seg rundt hvorvidt et kraftverk rent estetisk passet innunder hva som ble betraktet som naturlige områder, altså hvorvidt de var «*stygge*» eller «*pene*», dreiet debatten på slutten av 1950-tallet seg rundt hvilke skader kraftutbyggingen medbrakte. Diskusjonene rundt vannkraftutvinning antok under perioden så betydelige dimensjoner at de ble å betrakte som en rikspolitisk problematikk. I et forsøk på å balansere diskusjonene bestemte Stortinget i 1960 at det skulle utarbeides en oversikt over visse områder hvor naturen burde bevares mest mulig uberørt.¹¹⁶

Et konkret tiltak ble i 1960 iverksatt, da et utvalg som senere skulle bli kjent som Gabrielsen-komiteen ble nedsatt. Komiteen fikk i oppdrag å utarbeide en oversikt over *verneverdige* vassdrag for å muliggjøre en mer planmessig utnyttelse. Produksjonen av en slik oversikt krevde omfattende datainnsamling og kartlegging av Norges verneverdige og ikke verneverdige vassdrag. Landets fylkesmenn ble av Gabrielsen-komiteen bedt om å redegjøre for hvilke områder som burde bevares helt eller mest mulig uberørt i henhold til kraftutbygging.¹¹⁷ For å utarbeide en så omfattende fylkesoversikt anmodet Gabrielsen-komiteen landets fylkesmenn om å kontakte fylkesfriluftsnemndene, lokale organisasjoner for turist og friluftslivet og lignende interessegrupper.¹¹⁸ Basert på datainnsamlingen forelå det i 1963 en provisorisk oversikt over verneverdige vassdrag. Stortinget forsyret komiteen med et prognosesystem for avveining mellom naturverninteresser og utbyggingsinteresser. Prognosesystemet ble benyttet for å vurdere fylkesoversikten, og med base i disse vurderingene avga Gabrielsen-komiteen i 1963 sin innstilling til industridepartementet.¹¹⁹

Den norske statsviteren Bredo Berntsen argumenterer for at fylkesoversikten tydelig la premissene til rette for at de økonomiske aspektene ble vektet tyngre enn naturvernaspektene, altså at statens ønske om økonomisk fremgang fikk hovedprioritet. Innstillingen Gabrielsen-komiteen avla i 1963 fikk en noe ublid mottagelse, noe NVEs reaksjoner eksemplifiserte. Administrerende direktør Harry Werner Bjerkebo stilte seg kritisk til innstillingens oppfatning

¹¹⁶ Berntsen 1994: 126.

¹¹⁷ Berntsen 1994: 128.

¹¹⁸ St.meld.nr. 26. (1968-1969). Industridepartementet. Om spørsmål angående fredning av visse områder mot inngrep som har sammenheng med utbygging og regulering av vassdrag m. v for elektrisitetsforsyning. Side: 8.

¹¹⁹ Berntsen 1994: 128.

om at det krevdes en landsplan for vassdragsutbygging, for å kunne fatte en fullstendig vurdering av vernesaken.¹²⁰

2.11 Norges «urørte» vassdrag

Terminologien Gabrielsen-komiteen benyttet i utformingen av den kritiserte landsplanen, tjener som interessant lesning, da den inneholder et distinkt begrepsbruk rundt hva som ble fortolket som «helt» eller «*mest mulig uberørt*». I sin masteravhandling analyserer Stian Johannesen blant annet hvordan urørtbegrepet gjennom 1900-tallet har blitt brukt i den offentlige diskursen. Gjennom analyser av Naturvernforbundets publikasjoner samt de politiske dokumentene som granskes, hevder han at urørtbegrepet i Norge gjennom 1900-tallet, ofte har blitt benyttet som en kontrast til industri. Om man leser Stortingets beslutning om å bevare naturen *mest mulig uberørt* gjennom en slik linse, blir det grunnlag for å hevde at urørtbegrepet opererte som en motsats til vannkraftindustrien. Johannesen påpeker at en av hovedutfordringene ved denne begrepsbruken synliggjøres av de forskjellige aktørenes uenighet hva angår spørsmålet om det faktisk fantes et større kvantum av urørt natur i Norge.¹²¹

Dette vanskeliggjør tolkningene av begrepet. Uenigheten peker mot at urørtbegrepet ikke er endelig fortolket, men heller blir en måte å plassere naturen innenfor en ramme av menneskelige premisser. Johannesen argumenterer at urørtbegrepet er historisk betinget, og at dets betydning vil variere over lengre tid, da det er begrepets premisser og ikke begrepet i seg selv som er i kontinuerlig forandring.¹²² Premissenes temporære betydning blir i 1900-talls perspektivet som anvendes, klart synlige når vi ser at urørt i 1909 utviklet seg fra å være en konkret beskrivelse av natur upåvirket av mennesker, til en anvendelse i perioden 1952-1970 av langt mer flytende karakter. Denne perioden ga nemlig opphav til en mer graderende begrepsbruk. Urørtbegrepet ble da farget av mentaliteten om at det ikke fantes noe fullstendig urørt natur i Norge (noe som medfører riktighet) men at bare en «*mest mulig*», «*noenlunde*» eller «*relativt urørt*» natur eksisterte.¹²³ Dette kan sidestilles med Gabrielsen-komiteens «helt» eller «*mest mulig*» begrepsbruk.

Men det skal vanskelig la seg gjøre å spore opp urørt natur, ikke bare i Norge, men også i resten av verden. Selv i distanserte og vanskelig tilgjengelige områder som Arktis, Sahara og

¹²⁰ Berntsen 1994: 128.

¹²¹ Johannesen, Stian (2017). *Inngrepsfrie naturområder i Norge (INON): En begrepshistorisk analyse av urørte områder i Norge, 1900-1995*. Stavanger: Universitetet i Stavanger. Side: 54.

¹²² Johannesen 2017: 54.

¹²³ Johannesen 2017: 128.

Amazonas, områder som ofte betegnes som «*villmarker*», vil kulturelle spor bli iakttagbare, om enn ikke med første øyekast. Faktisk helt siden mennesket først sto oppreist og begynte å anvende ilden og produsere verktøy av trær og steiner, har naturen blitt berørt. Tanken om urørt natur er en vestlig illusjon, fremdyrket i romantikken, og oppsto som følger av at industrialismen på 1800-tallet introduserte langt større menneskelige naturinngrep enn tidligere. Det ble altså skapt en oppfattelse om at bygging av steingjerder, utvikling av redskaper, kultivering av jord og kvernedrift, hundrevis av år tilbake i tid, ikke falt innunder den samme inngrepsgraden som eksempelvis vannkraftutvinningen dette kapittelet har behandlet.¹²⁴

Terminologien som la grunnlaget for verneprosessens tidligste år, benyttet altså et begrep som også ble en viktig del av prosessen som ledet til definisjonen av begrepet INON.¹²⁵ En parallell kan trekkes mellom Verneplan for vassdrag I, som vi skal se at ble sluttresultatet av Gabrielsen-komiteens verneplanoversikt, og INON. En slik sammenligning blir mulig ved å påpeke at begge vernetiltakene bunnet i et spesielt natursyn, delvis basert på det konstruerte, graderte og premisstemporære urørtbegrepet.¹²⁶ I likhet med urørtbegrepet er slike natursyn også i historisk forandring samtidig som de er kulturelt betinget og basert på personlige erfaringer.¹²⁷

Historiker Kristin Asdal skriver at vitenskap har blitt benyttet til å kvantifisere natur. Gjennom det hun kaller «*innskrivingsteknikker*» ble: «[...] *naturobjekter omgjort til tallstørrelser*». Videre argumenterer hun at: «*Disse tallstørrelsene var igjen det som ga opphav til politiske inngrep, som åpnet for handling og kontroll fra statlige myndigheter*».¹²⁸ Fra dette ser vi at det dannes grunnlag for å hevde at Gabrielsen-komiteen benyttet urørtbegrepet til et slikt formål. Dermed kan den ekstensive bruken av urørtbegrepet, også forstås som en metode for å legitimere politisk interaksjon. Gjennom Gabrielsen-komiteens terminologi, la et natursyn i endring, med delvis base i et begrep uten historisk forankring samt behovet for politisk handling, altså føringene for hvilke vassdrag som skulle bevares og hvilke vassdrag som skulle forvaltes. Gjennom en postmoderne linse; altså hvor menneskelig aktivitet skulle tillates og hvor den menneskelige og den ikke-menneskelige naturen skulle separeres.

¹²⁴ Jakobsson 1996a: 25.

¹²⁵ INON; Initialforkortelsen for inngrepsfrie naturområder i Norge.

¹²⁶ Johannesen 2017: iv.

¹²⁷ Jakobsson 1996a: 26.

¹²⁸ Asdal, Kristin (2011). *Politikkens natur-naturens politikk*. Oslo: Universitetsforlaget. Side: 39.

2.12 «Verneplan for Vassdrag I»; et produkt av sin tid

Det er viktig å påpeke at Håelvas verning av 1973 var et produkt av sin tid, forankret i en langt mer modernistisk forståelse og tilnærming, enn den som benyttes i denne masteroppgaven. Men ettersom denne analysen forsøker å synliggjøre relasjonen mellom Håelva og samfunnet, blant annet gjennom å undersøke den menneskelige forståelsen av vannsystemet, kan det allikevel være av stor nytte å se nærmere på hva som skjer når et naturobjekt slik som Håelva, blir vernet.

Ifølge NVE betydde vernebestemmelsene som trådte i kraft i 1973 rent konkret:

«Vernevedtakene betyr at det ikke kan gis tillatelse (konsesjon) til kraftutbygging.¹²⁹ Men gjennom en postmoderne linse tilbyr verningen av 1973 et interessant aspekt, som ikke inngår i NVEs beskrivelse. Som vi så i forrige delkapittel, la urørtbegrepet føringer for verningen. Begrepet er nært beslektet med et annet begrep som også har lagt betydelige føringer for diverse verninger verden rundt, nemlig «villmarksbegrepet». Johannesen skriver at begrepet «kvalifisert villmark», gradvis utover perioden som her behandles, etablerte seg i den offentlige miljødiskursen. I forbindelse med etableringen av en nasjonalpark på Hardangervidda, så dette begrepet for første gang dagens lys i Norges offentlige utredninger. Begrepet rakk aldri å utvikle seg til å bli etablert terminologi, da dets bruk i beste fall kunne tolkes som diffust. Et eksempel på dets diffuse bruk var at det, blant annet, ble benyttet til å forklare avstanden til villmarksområder som befant seg minimum femten kilometer i luftlinje fra nærmeste offentlige vei, jernbane eller rutebåt. Begrepet ble senere erstattet av «urørte naturområder». Kvalifisert villmark blir å betrakte som en undersjanger tilknyttet villmarksbegrepet, og urørte naturområder tilknyttet urørtbegrepet. Gjennom de to begrepene kobles altså villmarkstanken og urørtbegrepet sammen.¹³⁰

Sett under denne lampen, kan det dermed argumenteres at villmarkstanken også la føringer for verningen av Håelva, basert på bortimot de samme premissene. Fra et postmoderne perspektiv, tydes villmarkstankens mest sentrale problem gjennom den menneskelige og den ikke-menneskelige separasjonen. Den sosialkonstruerte villmarkstanken danner nemlig grunnlaget for en dikotomi hvor mennesket plasseres utenfor naturen. I et slikt perspektiv synliggjøres naturen utelukkende som «ekte» hvis den er «vill». Dette fremmer et tankesett om at all menneskelig tilstedeværelse i naturen representerer dens destruksjon, et natursyn

¹²⁹ NVE (2016). Vassdragsvernets betydning. Hentet fra: <https://www.nve.no/vann-vassdrag-og-miljo/verneplan-for-vassdrag/vassdragsvernets-betydning/> 25.01.2020.

¹³⁰ Johannesen 2017: 37, 70 og 93-97.

som altså skiller mennesket fra den ikke-menneskelige naturen.¹³¹ Det var en sosio-naturlig forståelse i denne retningen som, vel og merke i lys av sin tid, formet deler av statens motivasjon for å verne Håelva mot kraftutbygging, noe urørtbegrepet og villmarkstanken understreker.

Denne analysens postmodernistiske natursyn fremmer i høy grad tanken om at bortimot all natur som finnes på vår klode er påvirket av mennesker, altså at vi ikke kan spore urørt natur hvor enn vi navigerer, hverken fysisk eller i våre tanker. Mennesket vil alltid, eller i alle fall til en viss grad, påvirke sine naturlige omstendigheter enten dette omfatter økosystemer man finner i skoger, hav eller som i dette kapittelet, et vassdrag. Menneskets tilstedeværelse alene, hvor vi trør i jorda, plukker bær fra busker eller vasser i vannet vil ha en påvirkende effekt. Om dette skulle ha blitt unngått, måtte staten ha totalfredet hele vannsystemet og utelukkende forbudt all menneskelig aktivitet. Men selv da ville vi hatt en påvirkende effekt, eksempelvis gjennom sur nedbør som ikke krever menneskets fysiske tilstedeværelse, en problematikk som først ble veldig aktuell i tiden etter verningen av 1973.

2.13 Gabrielsen-komiteens verneplaner videreutvikles

De rikspolitiske diskusjonene som utfoldet seg utover 1960-tallet ble på mange måter en arena hvor en merkbar utvikling av verningsprinsippene lot seg uttrykke. Naturvernmentaliteten endret karakter i løpet av tiåret, og naturvernforkjemperne tilegnet seg under denne perioden en betydelig større organisatorisk ramme. Med denne utviklingen intakt og med Gabrielsen innstillingens negative mottagelse som bakteppe, åpnet omstendighetene for en ny statlig miljøverntilnærming. I lys av disse forholdene ble kontaktutvalget for vassdragsreguleringer ved Universitetet i Oslo opprettet i 1966. Utvalget kan forstås i en ny retning ettersom naturverninteressene her fikk en mer sentral statsinstitusjonell rolle enn tidligere.¹³²

Kontaktutvalgets mandat dreide seg først og fremst rundt ivaretagelsen av naturvitenskapelige interesser og dets arbeid tok form gjennom formidling og korrespondanse med andre naturvitenskapelige institusjoner, angående konsesjonssaker.¹³³

På bakgrunn av Stortingets ambisjon om en samlet plan for vassdrag som burde vernes mot kraftutbygging, ble det nedsatt et utvalg som senere skulle bli kjent som Sperstadutvalget etter

¹³¹ Cronon, William (1996). «The Trouble with Wilderness: Or, Getting Back to the Wrong Nature», i *Environmental History*, Vol. 1, No. 1. Side: 17.

¹³² Berntsen 1994: 128.

¹³³ Abrahamsen, Jan, Frøyland Pallesen, Per og Solbakken, Tore (1972). *Fylkeskompendium for Rogaland bind I. Om naturvitenskapelige interesser knyttet til uregulerte og «ubetydelig» regulerte vassdrag*. Blindern: Universitetet i Oslo. Side: 1.

utvalgets formann, NVE direktør Hans Pedersen Sperstad. Den 7. april 1970 ble det avholdt et møte hvor industriministeren, kommunalministeren og generaldirektøren for NVE deltok. Møtet konkluderte med at Sperstadutvalget skulle utarbeide en rapport som inkluderte en liste av vassdrag øremerket mot kraftutbygging. Videre skulle listen suppleres med mindre kontroversielle vassdrag, hvor det fantes bred enighet rundt utbyggingsmulighetene. Sperstadutvalget skulle altså i takt med Stortingets beslutning, ta sikte på å utarbeide en samlet plan over hvilke vassdrag som skulle vernes og hvilke vassdrag som skulle utbygges.¹³⁴

Sperstadutvalgets sammensetning bar preg av ulike kompetanser og innfallsvinkler. Utvalgets besetning var på den ene siden komponert av fagpersoner fra NVE og kontaktutvalget for vassdragsreguleringer, den andre siden besto av representanter fra Kommunaldepartementet, Statens naturvernråd og Statens friluftsråd.¹³⁵ Sammensetningen resulterte i at naturvitenskapelige interesser fikk en langt viktigere rolle enn tidligere og markerte slik et karakteristisk skille mellom Sperstadutvalget og Gabrielsen-komiteen. Sperstadutvalgets mandat kunne på mange måter betraktes som en videreføring av Gabrielsen-komiteens verneplanoversikt, men med en tyngre vektning av naturvitenskapelige interesser.¹³⁶

For å etablere en samlet verneplan, blir det rimelig å anta at Sperstadutvalgets arbeid startet med utgangspunkt i den eksisterende oversikten etter Gabrielsen-komiteen. Sperstadutvalgets innsamling ble assistert av Kommunaldepartementets egen datainnhøstning, som var gjort mulig etter at departementet på eget initiativ, lenge før noe mandat var bevilget Sperstadutvalget, hadde tatt uformell kontakt med Den Norske Turistforening, Norges Jeger- og Fiskerforbund samt Norges Naturvernforbund.¹³⁷ Sperstadutvalgets datainnhøstning ble videre assistert av kontaktutvalgets datainnsamling. NVE hadde supplert kontaktutvalget med en liste over norske vassdrag hvis nedslagsfelt overskred hundre kvadratkilometer. Vassdragskunnskapen NVE satt på, bygget i høy grad på det tidligere nevnte natursynet, hvor urørtbegrepet spilte en sentral rolle, ettersom vassdragene på listen enten ble betraktet som «uberørte» eller «ubetydelig berørte» av kraftutbygging.¹³⁸

¹³⁴ St.prp.nr. 4. (1972-1973). Industridepartementet. Rapport fra kontaktutvalget: Kraftutbygging-naturvern om vassdrag som bør vernes mot kraftutbygging. Side: 9.

¹³⁵ Eie, Jon Arne, Faugli, Per Einar og Aabel, Jens (1996). *Elver og vann: Vern av norske vassdrag*. Oslo: Grøndahl og Dreyers Forlag AS. Side: 49.

¹³⁶ Berntsen 1994: 128.

¹³⁷ Abrahamsen, Jan (1972). *Naturvern og vassdrag*. Oslo: Universitetsforlaget. Side: 92.

¹³⁸ Her ser vi nok et eksempel på hvordan det premisstemporære urørtbegrepet fikk legge føringer for hvilke vassdrag som skulle vernes.

Jeg tolker denne beskrivelsen i følgende retning: Enten dreide det seg om vassdrag hvor det ikke fantes spor etter tidligere vannkraftutvinning, eller at slike spor fantes, men i så tilfelle i minimal skala. Beskrivelsen er også et interessant eksempel på hvordan NVEs terminologi tydelig tilknyttet urørtbegrepet, og at det premissstemporære begrepet nok en gang fikk legge føringer for hvilke vassdrag som skulle vernes. På tross av urørtbegrepets føringer skulle denne listen allikevel få en viktig funksjon for kontaktutvalget, da den ble brukt som en pekepenn og dermed la grunnlaget for dokumentasjonen kontaktutvalget avga i sin foreløpige innstilling til Sperstadutvalget.¹³⁹ Den omfattende datainnsamlingen ble roten til det statlige prosjektet som senere ble navngitt Verneplan for Vassdrag I og som i 1973 trådte i kraft.

2.14 Håelva vernes mot kraftutbygging. Men hvem initierte verningen?

I 1973 ble Verneplan for Vassdrag I iverksatt, Håelva ble da, i likhet med 94 andre norske vassdrag vernet på ubestemt tid, mot kraftutbygging.¹⁴⁰ Håelva som gjennom Sperstadutvalgets behandling ikke hadde blitt prioritert som verneverdig, ble allikevel anbefalt varig vernet, da utvalget kom frem til at: «*De kjente utbyggingsinteresser er ubetydelige, men vernehensynene er vesentlige*».¹⁴¹ Sammen med de tilgrensende jærvassdragene Figgjo og Orreelva, som begge ble prioritert av Sperstadutvalget som verneverdige vassdrag, hvor også vernehensynene var betydelige, ble Håelva etter Sperstadutvalgets anbefaling altså varig vernet mot kraftutbygging.¹⁴² Sperstadutvalgets anbefaling om varig vern ble gitt tilrådning av Industridepartementet den 5. mai 1973 og virkningen trådte i kraft samme dag, da kongelig resolusjon ble innvilget. I tilrådningsen kan man lese at de vesentlige vernehensynene i Håelva, i likhet med de tilgrensende vassdragene Bjerkreimsvassdraget, Fuglestadåna, Orreelva og Figgjo, hovedsakelig omfattet bevaring av ruiner etter eldre bosetninger med røtter helt tilbake til steinalderen.¹⁴³

På tross av disse verneinteressene ble aldri Håelva nevnt i Fylkesmannen i Rogalands uttalelser til Industridepartementet, angående vassdrag som burde vernes mot kraftutbygging.

¹³⁹ St.prp.nr. 4. (1972-1973). Industridepartementet. Vedlegg A: Foreløpig innstilling om naturvitenskapelige interesser ved vassdragsreguleringer fra Kontaktutvalget for vassdragsreguleringer, Universitetet i Oslo 1970. Side: 141.

¹⁴⁰ NOU 1976 nr. 15 (1976). *Verneplan for vassdrag*. Oslo, Bergen, Tromsø. Industridepartementet, Miljøverndepartementet, NVE. Side: 74 og 76.

¹⁴¹ St.prp.nr. 4. (1972-1973). Industridepartementet. Rapport fra kontaktutvalget Kraftutbygging-naturvern: Om vassdrag som bør vernes mot kraftutbygging. Side: 20.

¹⁴² St.prp.nr. 4. (1972-1973). Industridepartementet. Rapport fra kontaktutvalget Kraftutbygging-naturvern: Om vassdrag som bør vernes mot kraftutbygging. Side: 20-22.

¹⁴³ På tross av at økologisk bevaring og naturvern ikke nevnes eksplisitt i den kongelige resolusjonen av 1973, er det allikevel rimelig å anta, basert på Sperstadutvalgets vektning av disse komponentene, at naturbevaring også spilte en viktig rolle for verningen av Håelva. For mer om dette se: St.prp.nr. 4. (1972-1973). Industridepartementet. Om verneplan for vassdrag.

Fylkesmannen utredet for både Figgjo, Orreelva og Bjerkreimsvassdraget, men Håelva uteble overaskende nok fra fylkesmannens omtaler.¹⁴⁴ Det blir rimelig å argumentere at en viktig del av Industridepartementets endelige innstilling, ble vektet på fylkesmennes uttalelser, hvor Håelva altså ikke ble nevnt. På tross av at det ikke fremkommer en nevneverdig form for lokal eller regional verneinteresse i noe av det undersøkte kildematerialet, og på tross av at vernekunnskapen Industridepartementet innhentet fra fylkesmannens uttalelser ikke inkluderte Håelva, ble den allikevel oppført på listen over vassdrag som burde vernes mot kraftutbygging.

Da det heller ikke fremkommer i det undersøkte kildematerialet at Industridepartementet, på eget initiativ, undersøkte forholdene i Håelva, blir det mulig å hevde at departementet, i alle fall delvis, baserte sin innstilling på fylkesmannens uttalelser, som ikke inkluderte kunnskaper om vannsystemet. Men verneforslaget bygget også på en bredere tverrfaglig kompetanse om de naturvitenskapelige forholdene i Håelva. Gjennom Sperstadutvalgets datainnsamlinger, kartlegginger og analyser hadde naturverninteressene fått en mer sentral rolle. Det ble altså jobbet både for kraftutbygging og for naturvern, men de verneverdige vassdragene skulle primært vernes mot kraftutbygging. Berntsen skriver at Verneplan for Vassdrag I, også inkluderte en sekundærfunksjon, hvor vassdragene blant annet skulle vernes mot andre former for teknologiske inngrep, bebyggelse og forurensing.¹⁴⁵ I Håelva fantes et mylder av naturverninteresser, noe som kommer klart frem i kontaktutvalgets *Fylkeskompendium for Rogaland bind 2*. Vegetasjonen, dyrelivet og vassdragets geologi representerte i høy grad viktige naturverninteresser.¹⁴⁶ På tross av at naturverninteressene midlertidig, kun forble av sekundær prioritering, kan de ha spilt en viktig rolle for hvorfor Håelva ble vernet mot kraftutbygging i 1973.

Men det gjenstår fremdeles noen sentrale spørsmål rundt verningen av Håelva, som overskriften til dette delkapittelet krever at det blir kastet lys over. For, hvorfor ble Håelva varig vernet mot kraftutbygging, når det ikke fantes noen nevneverdig lokal eller regional interesse, hverken for eller imot kraftutbygging? Og hvem initierte verningen av Håelva? For å besvare disse spørsmålene og løse opp i dette mysteriet, blir det nyttig å anvende et litt

¹⁴⁴ St.prp.nr.4. (1972-1973). Industridepartementet. Særskilt vedlegg til St. prp. nr. 4 for 1972-73: Om verneplan for vassdrag. Uttalelser innkommet til Industridepartementet. Side: 283-298.

¹⁴⁵ Berntsen 1994: 200-202.

¹⁴⁶ Abrahamsen, Jan, Frøyland Pallesen, Per og Solbakken, Tore (1972). *Fylkeskompendium for Rogaland bind II. Om naturvitenskapelige interesser knyttet til uregulerte og «ubetydelig» regulerte vassdrag*. Blindern: Universitetet i Oslo. Side: 274-278.

større perspektiv. Berntsen skriver også, at vassdragene som ble varig vernet gjennom Verneplan for Vassdrag I, for det aller meste omfattet konfliktløse vannsystemer med lavt kraftpotensial.¹⁴⁷ Denne påstanden kan sammenfattes med verningen av Håelva.

Som vi har sett av det foregående, blir det vanskelig å hevde at Håelva var en effektiv elektrisitetsprodusent. Flommer og tørkeperioder påvirket produksjonen ved Fotland kraftstasjon ettertrykkelig, noe som resulterte i en lite effektiv elektrisitetsforsyning utover 1900-tallet, en som best kan beskrives som vekslende.

Dette gir en plausibel forklaring på de manglende vernekonfliktene. Menneskene langs Håelvas bredder hadde i løpet av 1900-tallet selv vært vitner til vassdragets vekslende vannivåer. Til sammenligning fantes det heller ikke noen nevneverdig lokal entusiasme for å verne vannsystemet av naturvitenskapelige eller rekreasjonsmessige årsaker.

Det utspilte seg dermed aldri noen større konflikter hverken for eller imot verningen.

Det motsatte forholdet finner vi i det velkjente Mardøla-vassdraget, hvor konfrontasjonen mellom utbyggingsmotstandernes naturverninteresser, lokaløkonomiske interesser og de statlige forvaltningssinteressene virkelig ble akutt, blant annet gjennom en sivil ulydighetsaksjon, inspirert av Mahatma Gandhis *ikkevoldsfilosofi*. Her lenket aksjonister seg sammen og boltet seg fast til fjellet i et vagt håp om å stanse anleggsmaskinene, et scenario fjernt fra stillheten langs Håelvas bredder.¹⁴⁸

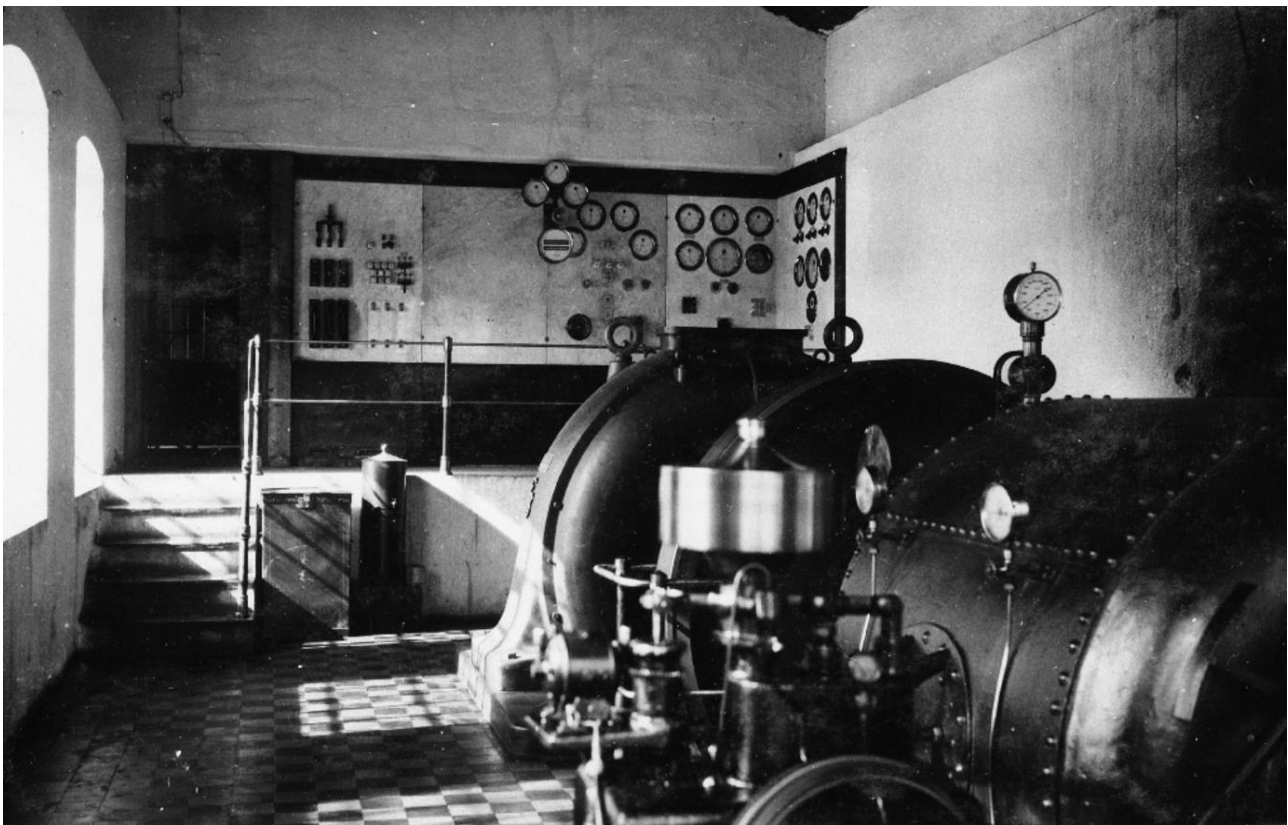
Med dette tatt i betraktning, gjenstår det bare en klar aktør som ønsket å verne Håelva mot kraftutbygging, nemlig den norske stat. Som vist i det foregående mobiliserte staten betydelige ressurser for å fatte tiltak rundt hvilke vassdrag som skulle vernes mot kraftutbygging. I løpet av denne prosessen ble de økonomiske aspektene tilknyttet vannkraftutvinningen, vektet opp mot verneinteressene. Dette resulterte i verningen av et omfattende antall norske vassdrag i 1973. Den tallrike vassdragslisten tegnet et bilde, hvor et stort statlig vernetiltak i takt med ressursene som var iverksatt, ble observerbart. Men dette bildet skapte også en illusjon ettersom et betydelig antall av disse vassdragene, i likhet med Håelva, var lite egnet for vannkraftproduksjon og ble dermed, i realiteten, ikke annet enn listefyll.

Sett fra et økonomisk perspektiv, må statens motivasjon for å verne et vassdrag som Håelva, som tilbydde lite avkastning, vært langt større enn motivasjonen for å verne et vassdrag med

¹⁴⁷ Berntsen 1994: 201.

¹⁴⁸ Sekne og Thue 2011: 218.

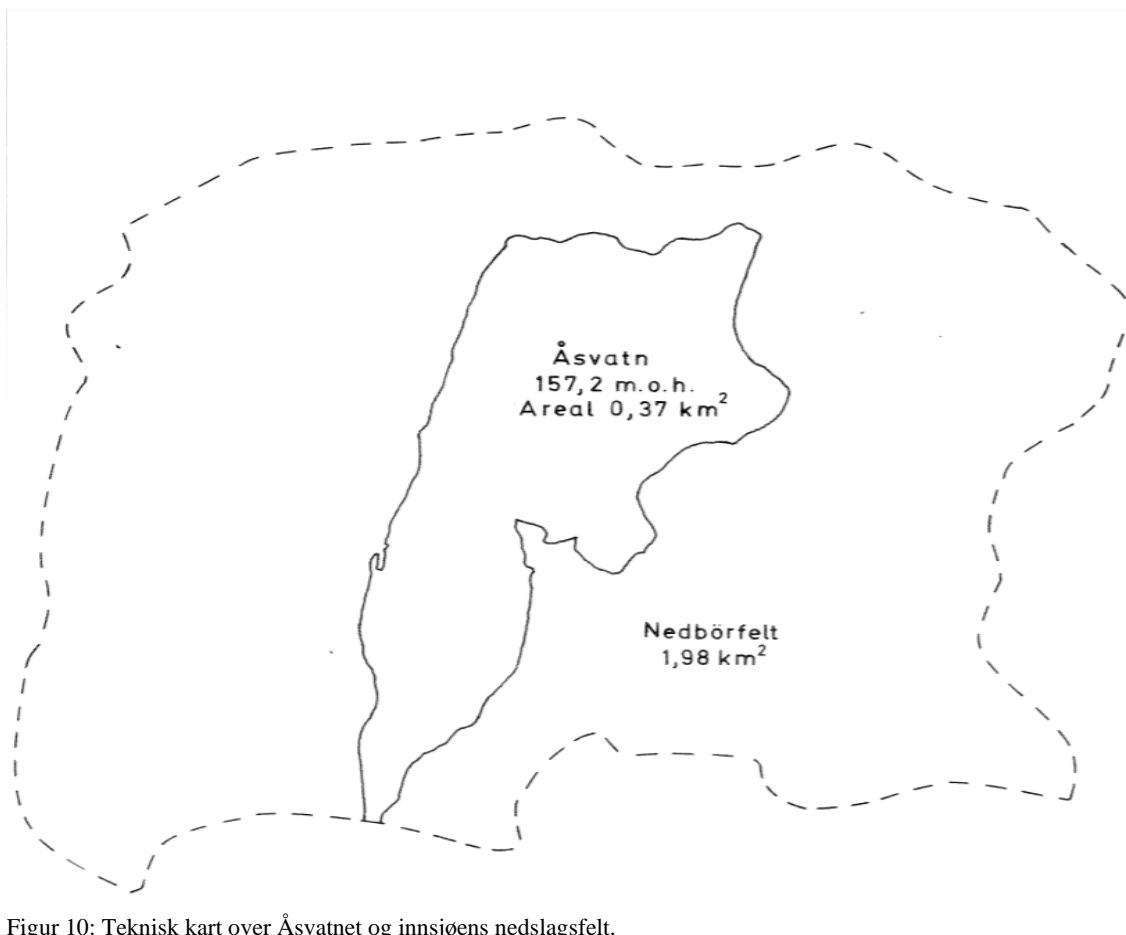
betydelige muligheter for vannkraftutvinning. I lys av denne konteksten kan det, selv med tanke på de nevnte naturverninteressene, argumenteres at hovedårsaken bak verningen av vassdraget i 1973, bunnet i dets lave kraftpotensial. Ved å peke på mangelen av lokal og regional verneinteresse av Håelva, tydeliggjøres altså staten i dette kapittelet, som initiativtageren bak verningen. Ikke med base i vassdragets mange verneverdige naturlige aspekter, men basert på dets lave vannkraftpotensial. Verningen kan dermed forstås som en del av den strategiske illusjonen det overveldende antallet verneverdige vassdrag hadde skapt. En illusjon som muliggjorde at mer økonomisk ekspansive vassdrag som for eksempel Mardøla kunne utbygges, mens den *berørte* Håelva, som ikke i samme grad evnet å omdanne vann til strøm, paradoksalt nok kunne vernes fra menneskene, som ikke lenger ønsket å benytte vassdraget på denne måten.

Figur 9: Etter 57 års drift opphørte elektrisitetsproduksjonen ved Fotlandsfossen. Ironisk nok, skjedde dette ett år før Håelva ble vernet mot vannkraftutvinning.

Kapittel 3. Striden om sikker vannkvalitet og kampen om Åsvatnet. 1969-1978.

3.1 Innledning

Figur 10: Teknisk kart over Åsvatnet og innsjøens nedslagsfelt.

Åsvatnet er en av Håelvas største innsjøer og strømmer i de nordligste delene av vassdragets nedslagsfelt, oppstrøms Fotlandsåna, omtrent halvveis på vannets ferd fra Storamø øverst i vassdraget og nedover til elveutmunningen nord for Obrestad.¹⁴⁹ Innsjøen ligger på 157,2 meter over havet, omtrent syv til ni kilometer øst for Time kommunes største by Bryne. Åsvatnet kan, i en større sammenheng, betraktes som en liten innsjø, med sin snau vannflate på 0,37 km², og med sitt tilhørende nedslagsfelt på 1,98 km².¹⁵⁰ På tross av disse forholdene har innsjøen allikevel, som vi skal se, vært viktig for en rekke aktører.

¹⁴⁹ Larsen: 2017: 5.

¹⁵⁰ Holtan, Hans og Lillevold, Lars (1968). NIVA-rapport; 0205, 0-20/63. *En limnologisk undersøkelse av Åsvatn i Time kommune*. Norsk Institutt for Vannforskning, Blindern. Side: 7.

Tidligere kommuneingeniør Ingolf Lygren skriver at tanken om et kommunalt vannverk i Time kommune har røtter helt tilbake til starten av 1900-tallet. I takt med kommunens demografiske ekspansjon ved første halvdel av 1900-tallet, vokste også behovet for en tilstrekkelig drikkevannskilde. Det var først i kjølvannet av andre verdenskrig at Time kommune begynte på utbyggingen av et kommunalt vannverk. Et kommunalt vannverkstyre ble i 1946 nedsatt og Åsvatnet ble samme året utpekt som vannverkets vannkilde. På tampen av 1940-tallet strømmet det vann gjennom et komplisert nettverk av vannledninger.¹⁵¹

Mot slutten av 1960-tallet etablerte det seg en ny diskurs langs Håelvas bredder, de nye diskusjonene omfattet kommunens bruk av Åsvatnet som drikkevann. Som vi skal se i dette kapitlet, ble Åsvatnets vannkvalitet på denne tiden kategorisert av staten som ikke sikkerhetsmessig tilstrekkelig. Bakgrunnen var at vannkvaliteten ikke var helsemessig forsvarlig. Dermed ble ikke Åsvatnet statlig godkjent som offentlig drikkevann. Dette skyltes hovedsakelig den pågående avrenningen av næringsrike stoffer fra dyrket mark, langs Åsvatnets sørlige og nordlige bredder. Vann i jordbruksområder, får ofte på denne måten en forringet vannkvalitet.

Sikkerhet blir et viktig begrep i dette kapitlet, og skal i den kommende konteksten forstås som tilstrekkelig vannkvalitet. Sikkerhetsbegrepet skal ikke forstås som et statisk fenomen, men heller som et dynamisk begrep i endring over lengre kronologiske distanser. På 1960- og 1970-tallet endret verdenssamfunnets miljøbevissthet seg drastisk. Prosessen gjenspeilet seg på flere av verdenssamfunnets arenaer, både politiske, vitenskapelige og næringsrettede tilnærminger ble påvirket av en ny miljøforståelse. Fenomenet forekom også i Norge, her til lands dannet det grobunn for en ny miljødiskurs rundt store temaer som samfunn og natur slik som elver og vassdrag.¹⁵²

Diskursen rundt renere natur introduserte nye kriterier hva angikk sikker vannkvalitet. Med dette som bakteppe skulle vannkvaliteten i Håelva, få økt oppmerksomhet blant flere ulike aktører. Vannkvalitetsspørsmålet skulle altså, som vi skal se, spille en sentral rolle i kampen om Åsvatnet. Kampen om Åsvatnets vannkvalitet som fant sted i Håelva utover 1960- og 1970-tallet, skulle komme til å omforme relasjonsflaten mellom et flertall lokale, kommunale, regionale og statlige aktører som: Time kommune, grunneier Tønnes Åsen, Statens Institutt

¹⁵¹ Lygren 1987: 48-50.

¹⁵² For mer om dette se: Berntsen 1994: «*Det klassiske naturvernets gjennombrudd, 1960-1970*» og «*Naturvernets storhetstid, 1970-1975*».

for Folkehelse, NVE og Fylkesmannen i Rogaland.¹⁵³ Og at relasjonen mellom disse aktørene ofte bunnet i en asymmetrisk maktbalanse, med en juridisk base som la føringene for de mange vannforhandlingene. Vi skal også se at den organiske aktøren Håelva i høy grad endret relasjonen mellom natur og samfunn. Relasjonsendringen mellom de sosiale aktørene og den organiske aktøren, skal forstås i lys av Åsvatnets forringete vannkvalitet, som tvang frem en menneskelig endring av hva som kunne betraktes som sikkert drikkevann.

Vi skal også se nærmere på Time kommunes ideologiske ønske om selvforsyning av drikkevann. Den følgende analysen kommer til å argumentere for at kommunen, på et ideologisk nivå, motstilte seg sentralisering.¹⁵⁴ I lys av dette skal vi se at det jeg har valgt å kalle «*Selvforsyningsprinsippet*», i flere valgsituasjoner la føringer for den kommunale motivasjonen. Slik kan *selvforsyningsprinsippet* forstås som en viktig, men nærmest usynlig, årsak til at kommunen gjennom størsteparten av den undersøkte tidsperioden, ikke søkte medlemskap i det interkommunale vannverket IV, som i høy grad representerte sentralisering.¹⁵⁵

3.2 Det «usikre» Åsvatnet, uegnet som drikkevann

SIFF la tidlig på 1960-tallet press på Time kommune for å bedre Åsvatnets vannkvalitet. Som følger av dette ble det i årene 1963-1966 oppført et kloreringsanlegg på nedsiden av Åsvatnet.¹⁵⁶ På tross av dette sikkerhetstiltaket, lyktes det ikke kommunen å oppfylle SIFFs vannkvalitetskrav. Kommunen responderte da ved å forsøke å identifisere nye tiltak for sikring av vannkvaliteten. Kommunens tekniske utvalg oppfordret i 1966 Time formannskap til å vedta en ekspropriasjon,¹⁵⁷ av Ivar Harelands gårdsbruk langs Åsvatnets nordlige

¹⁵³ For et mer harmonerende språk, vil jeg heretter omtale Statens Institutt for Folkehelse etter deres egen initialforkortelse SIFF.

¹⁵⁴ I denne konteksten er det snakk om sentralisering av bosettingen. Altså beskriver sentraliseringsbegrepet i denne sammenhengen, ifølge Store Norske Leksikon, en prosess som: «[...] innebærer en fortetning og konsentrasjon av befolkningen til et begrenset antall byer og tettsteder i et land». Man kan si at sentraliseringsbegrepet, i større grad, omfatter en konsentrasjon av økonomiske aktiviteter, kulturelle virksomheter, befolkninger og politisk makt. For mer om dette se Hansen, Tore. I *Store Norske Leksikon* (2019). Sentralisering av bosettingen. Hentet fra: https://snl.no/sentralisering_av_bosettingen 13.05.2020.

¹⁵⁵ IV som i dag går under initialforkortelsen IVAR (Interkommunalt vann avløp renovasjon), eide og distribuerte vannrettighetene til et flertall av regionens kommuner på denne tiden, men kommunene hadde en selveierandel i det interkommunale vannverket. IV kan altså betraktes som et vannsamarbeid mellom flere kommuner, altså som en representant for sentralisering og for det urbane storsamfunnet.

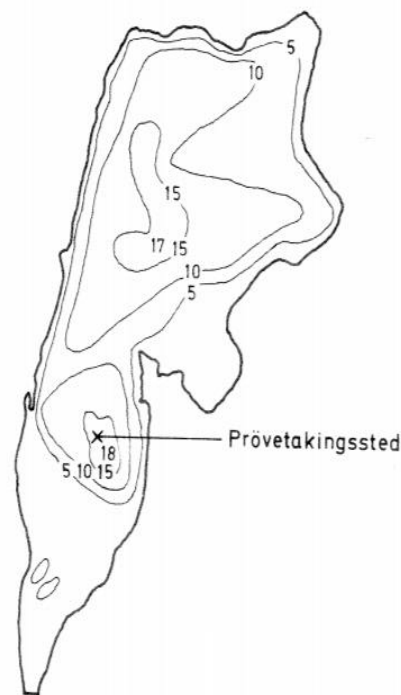
¹⁵⁶ Lygren 1987: 51.

¹⁵⁷ Ekspropriasjon kan forstås som tvungen avståelse av eiendomsrett eller andre formues rettigheter mot full erstatning. For mer om dette se Reusch, Marianne, Falkanger, Thor. I *Store Norske Leksikon* (2019). Ekspropriasjon. Hentet fra: <https://snl.no/ekspropriasjon> 20.01.2020.

bredder, en gård hvor merkbar avrenning pågikk.¹⁵⁸ Dette ble senere vedtatt i tråd med SIFFs kriterium for vannkvalitetsutbedring av 1967, som blant annet hadde rettet krav om nedlegging av Harelands gård.¹⁵⁹

Time gikk til innkjøp av Harelands gård, for så å selge eiendommen til Jæren Skoglag AS, med et klausuleringskriterium som forbød selskapet å videre forurense Åsvatnet gjennom sine virksomheter.¹⁶⁰ Men SIFF var fremdeles ikke fornøyde med Åsvatnets vannkvalitet, og i 1963 ble Norsk Institutt for Vannforskning engasjert,¹⁶¹ for å undersøke forholdene i Åsvatnet.¹⁶² I 1968 forelå en rapport fra NIVA som fastslo at vannet var: «*relativt lite belastet med organisk materiale*» men at det var: «*betydelig belastet med E. coli bakterier*».¹⁶³

Funnene av uønskede organismer i vannet kunne være årsaken til den dårlige smaken. I tillegg påpekte NIVA at også klorering av planktonrike vann ofte medførte slike konsekvenser.¹⁶⁴ SIFF utarbeidet etter dette et utkast for kriteriene som måtte innfris om

Figur 11: Vi ser av dette tekniske kartet, at NIVA utførte sine undersøkelser langs den sørligste delen i Åsvatnet.

¹⁵⁸ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevatt-Tingingar med Interkommunalt vannverk. 245. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. I. Utskrift av møteboka for Teknisk utvalg den 19.12.1966.

¹⁵⁹ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevatt-Tingingar med Interkommunalt vannverk. 245. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Brev fra SIFF til Time kommune formannskap den 24.05.1967.

¹⁶⁰ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevatt-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Ekspropriasjonssøknad side: 2 fra Time kommune til NVE den 24.03.1970.

¹⁶¹ For et mer harmonerende språk, vil jeg heretter omtale Norsk Institutt for Vannforskning, etter instituttets egen initialforkortelse, NIVA.

¹⁶² IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevatt-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Brev fra SIFF til Time kommune formannskap den 24.05.1967.

¹⁶³ Fullt medisinsk navn *Escherichia coli*, bedre kjent gjennom sin forkortelse *E. coli*. Er en bakterie som er viktig for normalfloraen i den menneskelige tykktarmen. Bakterien forårsaker vanligvis ikke sykdom, men noen former av denne bakterien produserer giftstoffer som kan forårsake kraftig diare. Vanlige smittekilder er mat som ikke er tilstrekkelig varmebehandlet eller forurenset drikkevann. For mer om dette se Sirevåg, Reidun. I *Store Medisinske Leksikon* (2019). *E. coli*. Hentet fra: https://sml.snl.no/E._coli 20.01.2020.

¹⁶⁴ Holtan og Lillevold 1986: 12.

vannkvaliteten skulle få statlig godkjenning.¹⁶⁵

I tiden frem til 1969 videreutviklet SIFF vilkårene, og med utgangspunkt i de reviderte kriteriene, søkte Time kommune samme år Sosialdepartementet om godkjenning for vannverksoppføring ved Åsvatnet. Den nevnte nedleggningen av Harestads gård var et kriterium, men kriteriene inkluderte også en rekke andre vilkår og restriksjoner, eksempelvis skulle avrenningen fra dyrket mark forhindres ved å anlegge en åpen grøft, for å lede overflatevannet ut fra nedbørsfeltet. Vilråene inkluderte også en rekke forbud, eksempelvis ble ny bebyggelse i nedslagsfeltet forbudt, men oppføring av gårdsdriftsbygninger ble tillat. Vilråene krevde videre, forbud mot bruk av kunstgjødsel, foruten i plantehull og rundt mindre trær, samt forbud mot bruk av plantegift.

Videre ble det rettet vilkår rundt naturgjødsel fra mennesker og dyr i hele nedslagsfeltet, denne typen avfall skulle nemlig samles i tette kummer for så å videre transporteres ut av nedslagsfeltet. Toaletter i nedslagsfeltet skulle sikres med tette bøtter på støpte underlag og toalettømmingen skulle ikke avvikes i nedslagsfeltet. Når det kom til installerte vannklosetter måtte de tilknyttete avløpene ledes bort fra nedslagsfeltet. Bading og klesvask i Åsvatnet ble også lagt under forbud. Et forbud mot fising ble også fremmet mot alle andre enn grunneier Åsen og bruk av motorbåter ble kun tillat med en båtmotor på maksimum fem hestekrefter, men da utelukkende forbeholdt grunneieren selv.¹⁶⁶ Sosialdepartementet godkjente disse vilråene og Time kunne med bakgrunn i de reviderte kriteriene gå videre med ekspropriasjonsplanene sine.¹⁶⁷

3.3 «Rammeplan for fremtidig drikkevann». Selvforsyning over sikkerhet

Proessen med vannkvalitetssikring hadde, som vi har sett, vært problematisk for kommunen, og på tampen av 1960-tallet manglet fremdeles en statlig godkjenning. Det ble klart, at for å bevare Åsvatnet som drikkevann, måtte nye kilder identifiseres. Som vi skal se, mente kommunen at en plan for fremtidig drikkevannsforsyning derfor måtte utvikles. På denne bakgrunnen ble konsulenter fra ingeniørfirmaet Østlandskonsult AS engasjert, for å utarbeide: «Rammeplan for fremtidens vannforsyning». Den 16. mai 1969 fremla konsulentene første

¹⁶⁵ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Brev fra SIFF til Time kommune formannskap den 24.05.1967.

¹⁶⁶ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Brev med søknad om oppføring av vannverk fra Time kommune til Sosialdepartementet den 21.04.1969.

¹⁶⁷ SAST. Fylkesmannen i Rogaland, 1267. 710.613-Ekspropriasjon for vannverk. Time kommune. Miljøverndepartementet, saksdokument for Miljøverndepartementet side: 1. 12.04.1977.

utredning og etter videre behandling av planutkastet forelå seks alternativer for kommunal drikkevannsforsyning.¹⁶⁸

Alternativ 1 omfattet full IV tilknytning.¹⁶⁹ Om kommunen valgte dette alternativet, ville det bety slutten på Håelva som drikkevannsforsyning ettersom IV benyttet andre vannkilder i andre vassdrag. I tillegg ville dette også bety en avskjed med *selvforsyningsprinsippet*, ettersom kommunen da ville tilslutte seg storsamfunnet. Alternativ 2 omfattet bruk av Åsvatnet som vannkilde, med IV-tilskudd. Dette alternativet muliggjorde Åsvatnets videre tjeneste som drikkevann, men sentraliseringsproblematikken ville fremdeles eksistere og *selvforsyningsprinsippet* ville bare delvis bevares. Alternativ 3 innebar bruk av Åsvatnet som vannkilde med tilskudd fra Melsvatnet. Alternativ 4 foreslo også å forlate Åsvatnet for heller å benytte Engjvatnet som fremtidig drikkevannskilde. Alternativ 5 foreslo også å benytte Åsvatnet som drikkevannskilde, men da med fremtidige tilskudd fra Engjvatnet. Det siste alternativet kommunen vurderte, tilrettela for Åsvatnets videre tjeneste som drikkevann frem til 1978, for deretter å utbygge Engjvatnet, slik at denne innsjøen etter hvert kunne avlaste Åsvatnet og overta den viktige oppgaven som drikkevannskilde.

Vi ser altså her at det første alternativet innebar å forlate Håelva som drikkevannskilde og at det andre alternativet delvis tilrettela for at vassdraget kunne fortsette sin tjeneste, men da med interkommunale vanntilskudd. I motsetning la de fire siste alternativene til rette for at Håelva alene, kunne fortsette sin oppgave. Da kom Åsvatnet enten til å fortsette som vannkilde med tilskudd fra Melsvatnet eller Engjvatnet, eller avlastes av Engjvatnet. Håelva ville uansett fortsette sin oppgave som drikkevannskilde ettersom begge disse innsjøene er en del av dette vannsystemet. Samtidig ville *selvforsyningsprinsippet* ivaretas ettersom innsjøene også befant seg innenfor den kommunale grensen.¹⁷⁰ Med dette tatt i betraktning og i lys av de fremlagte planene fra Østlandskonsult AS, falt Time nok en gang tilbake på Åsvatnet som drikkevannskilde, nærmere bestemt ble det femte alternativet som foreslo videre bruk av Åsvatnet med fremtidige tilskudd fra Engjvatnet valgt ut. Dette tilrettela for utbygging av et

¹⁶⁸ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Ekspropriasjonssøknad side: 2 fra Time kommune til NVE den 24.03.1970.

¹⁶⁹ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Ekspropriasjonssøknad fra Time kommune til NVE den 24.03.1970.

¹⁷⁰ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Ekspropriasjonssøknad fra Time kommune til NVE den 24.03.1970.

nytt vannverk ved Åsvatnet,¹⁷¹ og kom på bakgrunn av at de lokale politikerne mente at en utbygging av Åsvatnet ville medbringe store økonomiske fordeler.¹⁷²

Kommunen håndhevdde de økonomiske gevinstene som Åsvatnet tilbydde, som argument for videre bruk. Men det kan også argumenteres for at dette ikke var kommunens eneste motivasjon. Nok en gang falt valget på Åsvatnet, et valg jeg mener, i høy grad var fargelagt av *selvforsyningsprinsippet*. Dette kommer til syne ved å peke på at Åsvatnet, under tiden rammeplanen ble utarbeidet, fremdeles ikke var godkjent som offentlig drikkevann, ettersom vannkvaliteten ikke innfridde statens sikkerhetstolkning. På tross av dette, nektet allikevel Time å forlate Håelva som drikkevannskilde. Min påstand er at kommunen plasserte *selvforsyningsprinsippet* fremfor sikker vannkvalitet, og at en viktig årsak til at vannsystemet Håelva på dette tidspunktet ikke ble forlatt, bunnet i en kommunal sentraliseringsmotstand. Kommunen ønsket å bevare sin identitet, som var sterkt sammenkoblet til tanken om det rurale landskapet med spredt bebyggelse. Denne ideologien krevde at de ikke tilsluttet seg storsamfunnet, som IV representerte.

3.4 Håelva omgjøres til en konfliktsone

Som diskutert tidligere, var Håelva et *industrialisert vassdrag*. I forbindelse med oppføringen av Fotland vannkraftverk hadde Åsvatnet blitt omdannet til et reguleringsmagasin. I løpet av konstruksjonsfasen hadde Time også sikret seg begrensede oppdemnings og vannuttaksrettigheter av Åsvatnet, men disse omfattet ikke hele nedslagsfeltet.¹⁷³ I det følgende skal vi se at de kommunale rettighetene ikke omfattet Søndre Åsen gård, noe som i høy grad resulterte i at Håelva ble å betrakte som en konfliktsone.

En kompleks situasjon oppstod da kommunes vassdragsinteresser kolliderte med Tønnes Åsen, grunneier ved Søndre Åsen gård, og hans vassdragsinteresser. Langs innsjøens bredder eide Odd Schibevaag, Bernt Høyland, Ingvar Garpestad samt Ellen og Gunleif Garpestad mindre eiendommer. Men den største eiendommen befant seg langs innsjøens sørlige bredder og tilhørte grunneier Åsen. Her pågikk en betydelig avrenning av næringsrike stoffer fra hans marker og ut i vannet. Grunneierens bruk av innsjøen blir å betrakte som et avrenningsutløp, en praksis som var nødvendig for gårdsdriften. Som grunneier satt Åsen på rettighetene til

¹⁷¹ SAST. Fylkesmannen i Rogaland, 1267. 710.613. Ekspropriasjon for vannverk. Time kommune. Time kommune saksnotat side: 2.

¹⁷² SAST. Fylkesmannen i Rogaland, 1267. 710.613. Ekspropriasjon for vannverk. Time kommune. Time kommune saksnotat side: 2.

¹⁷³ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Ekspropriasjonssøknad side: 1-5 fra Time kommune til NVE den 24.03.1970.

Åsvatnets sørlige bredder, han eide altså deler av innsjøens nedslagsfelt, noe som vanskeliggjorde kommunens ambisjon om videre selvforsynt drikkevann, ettersom grunneierens vannbruk forringet vannkvaliteten. For en dypere forståelse av denne problematikken, kan det bli nyttig å se nærmere på Åsens rettigheter som grunneier.

Figur 12: En munter Tønnes Åsen, spaner ut over Åsvatnet.

Vannrettigheten som har fått navnet «*riparian water rights*», eller «*riparianism*» har sitt opphav i kulturer hvor private landrettigheter har hatt en sterk utvikling. På norsk blir denne rettigheten betegnet som «*Strandeierretten*» og bygger på det fundamentale prinsippet som tillegger enhver eier av grunnarealer som grenser til vassdrag, retten til å benytte vannet som finnes der. Alle strandeiere, har altså likestilt rett til vannet på sin eiendom uavhengig av benyttelse. Strandeierrettens opprinnelige form ga strandeieren rett til å benytte vannets naturlige strøm ved sitt område, et prinsipp omtalt som «*Natural flow rule*». Dette prinsippet sto sterkt i forkant av den industrielle epoken, en periode hvor man ikke favoriserte industriell

progresjon, slik at behovet for vassdragsreguleringer var minimalt.¹⁷⁴ Strandeierretten har i Norge røtter helt tilbake til landskapslovene på 1000-tallet. Her ble den praktisert som et overordnet prinsipp, eller norm, som sa at vassdragene tilhørte eieren av arealet vannet strømmet gjennom eller forbi. Men samtidig la prinsippet til rette for at allmenne interesser også fikk benytte seg av det strømmende vannet. Denne praksisen overlevde flere århundrer.¹⁷⁵ Men på 1800-tallet fikk strandeierretten mer konsoliderende juridiske rammer. Den 01. juli 1887 vedtok Stortinget «*Lov angaaende Vassdragenes Benyttelse m.v.*». Loven la alle vassdragsrettslige reglementer under sin rekkevidde, foruten fiskelovgivningen.¹⁷⁶ I 1939 ble loven «*Vassdrag av 15. mars 1940*», vedtatt på Stortinget. Uten å ha gjennomgått nevneverdige revisjoner, strakk denne lovens virkning seg helt frem til 1990-tallet. Det var altså denne loven som skulle sikre Åsens interesser.¹⁷⁷

Som nevnt sto Kommunens og Åsens vassdragsinteresser i kontrast til hverandre. I motsetning til grunneierens bruk av vannet som avrenningsutløp, var den kommunale interessen for Åsvatnet tilknyttet sikker vannkvalitet. Det ble altså helt avgjørende for kommunen å få kontroll over innsjøen, for å kunne stanse avrenningen, noe som ville bety at Åsens gårdsdrift ble underlagt restriksjoner. Vi skal i det kommende observere at strandeierretten vanskeliggjorde en slik kontroll uten at NVE ble involvert. Det var altså de nevnte forholdene som formet konflikten mellom kommunen og Åsen. Spennet mellom de to aktørenes bruksinteresser av vassdraget var så distansert og så fundamentalt motstridende, at et kompromiss bortimot umulig lot seg gjøre.

Som vi har sett la *selforsyningsprinsippet* føringer for kommunens valg av drikkevann. Men et annet fremtredende argument for videre benyttelse av Åsvatnet som drikkevannskilde, sto nedfelt i de økonomiske gevinstene innsjøen tilbydde. I tillegg er det også rimelig å anta at både praktiske og geografiske faktorer preget det kommunale drikkevannsvalget. Det hadde strømmet vann gjennom Åsvatnets kommunale vannledninger i flere tiår. En *organisk maskin* hadde i dette området faktisk vært observerbar helt tilbake til 1940-tallet. På bakgrunn av dette mente kommunen at en full IV-tilknytning, med de økonomiske forpliktelsene en slik

¹⁷⁴ Jakobsson, Eva (1996b). ««Wårt till så betydlig del af watten genomskurna land». Svensk vattenrätthistoria i ett internationellt perspektiv», i Linnér, Björn-Ola og Svidén, John (Red.). Tema V Rapport 22, 1996. Tema vatten i natur och samhälle. *Miljöhistoria på väg: Artiklar presenterade vid miljöhistorisk möte 1995*. Linköping: Linköpings universitet. Side: 85.

¹⁷⁵ Sembsmoen, Ove (2017). *Verdien av vann. En studie av konflikter i vannforsyningen til Nord-Jæren, 1950-2017*. Stavanger: Universitetet i Stavanger. Side: 29.

¹⁷⁶ NOU 1994 nr. 12 (1994). *Lov om vassdrag og grunnvann*. Oslo. Nærings- og energidepartementet. Side: 65.

¹⁷⁷ NOU 1994 nr. 12 1994: 67-68.

koalisjon krevde, eller utbygging av alternative drikkevannskilder uavhengig av IV, slik som Engjvatnet-alternativet, kom til å bli dyrere og mer komplisert enn å utbedre vannkvaliteten i Åsvatnet, som hadde blitt benyttet i en årrekke.¹⁷⁸

Kommunens valg av drikkevannskilde kan altså fra en synsvinkel forstås på bakgrunn av økonomiske faktorer, men fra en annen synsvinkel, blir også geografiske forhold iakttagbare. Avstanden fra Åsvatnet til Times største tettsted Bryne (utenfor Håelvas nedslagsfelt), hvor flesteparten av det kommunale vannverkets disponenter var bosatt, utpekte også innsjøen til en ideell drikkevannskilde. Åsvatnets plassering i vassdraget, må ha vært av stor kommunal interesse, og det er rimelig å anta at valget av drikkevannskilde falt nettopp på bakgrunn av vannets plassering og tilgjengelighet. Dette kan forklare hvorfor kommunen, på tross av den pågående og hindrende konflikten med Åsen, allikevel falt tilbake på Åsvatnet som drikkevannskilde.

For en dypere forståelse av aktørkonflikten, blir det nyttig å undersøke deres ulike vassdragsinteresser samt maktbalansen dem imellom. Som vi har sett omfattet Åsens vannbruk et *indirekte vannbruk*, vannet ble altså ikke direkte tatt i bruk som substans for å tjene gårdsdriften, Åsvatnet ble heller benyttet som et avrenningsutløp i forbindelse med gårdsdriften, altså som en resipient.¹⁷⁹ Praksisen førte med seg en dårlig og usikker vannkvalitet. Men for grunneieren var dette et *nødvendig onde*, en viktig forutsetning for en optimal gårdsdrift, som i tur sikret inntekt. Altså kan vi si at det *indirekte vannbruket* gjorde Åsvatnet til en næringsvei, på en noe paradoksal måte.

Fra grunneierens synspunkt blir det dermed mulig å forstå konflikten med kommunen som en kamp for privat økonomi, rådighet over egen eiendom samt en kamp for å bevare tradisjoner. Åsens jordbruk var bare et av utallige jordbruk i Håelvas nedslagsfelt, noe som hadde blitt praktisert i uminnelige tider og som hadde formet mye av den kollektive lokale identiteten. Altså var det, i likhet med kommunens *selvforsyningsprinsipp*, også fra grunneierens side tilknyttet ideologiske aspekter. I tillegg må jo også dette ha vært en prinsipiell sak for Åsen, ettersom krefter utenfra truet rådigheten over egen eiendom. Kommunens interesse omhandlet bruk av vassdraget som drikkevann. Men den kommunale interessen omfattet også, som vi har

¹⁷⁸ SAST. Fylkesmannen i Rogaland, 1267. 710.613. Ekspropriasjon for vannverk. Time kommune. Miljøverndepartementet saksdokument for Miljøverndepartementet side: 3. 12.04.1977.

¹⁷⁹ Resipient kan forstås som luft, vann, et vassdrag eller et havområde som tilføres forurensing. Eksempelvis fra fabrikkutslipp, gjennom avrenning fra dyrket mark eller kloakktilførsel. For mer om dette se Persvold Zawadzka, Anja. I *Store Norske Leksikon* (2020). Resipient-av forurensing. Hentet fra: https://snl.no/resipient_-_av_forurensing 10.04.2020.

sett, økonomiske og geografiske faktorer, med tanke på de besparende gevinstene og den geografiske tilgjengeligheten Åsvatnet kunne tilby. Men også muligheten for å bevare *selvforsyningsprinsippet* ble da mulig, kampen om Åsvatnet var altså på mange måter en ideologisk kamp.

For at kommunens ambisjoner skulle iverksettes slik at Åsvatnet kunne fortsette sin drikkevannsoppgave, ville en optimalisering av vannkvaliteten kreves, for å møte statens krav. *Selvforsyningsprinsippet* ble med andre ord stilt opp mot statens sikkerhetskrav for vannkvalitet, hvilket tvang kommunen til å utføre sikkerhetstiltak for å utbedre vannkvaliteten. Kommunen mente dette best lot seg utføre om de fikk utøve full kontroll over Åsvatnet gjennom ekspropriasjon av Søndre Åsen, den eneste gjenværende vannforurensingskilden.

Dette forutsatte konsesjonstillatelse fra NVE. Som statlig representant og forvalter av vassdragslovene, sto NVE i maktposisjon ovenfor kommunen. Den kommunale aktøren kunne ikke legge Åsvatnets nedslagsfelt under kontroll uten å forholde seg til den juridiske maktbalansen. Som vi skal se, søkte kommunen, i kampen om Åsvatnet, NVE om konsesjon for å ekspropriere Søndre Åsen. De innledet dermed en statlig-kommunal koalisjon, forankret i en juridisk maktbalanse hvor kommunens handlingskraft var begrenset av vassdragslovenes suverenitet. Dette ville få negative konsekvenser for Åsen, gjennom en slik koalisjon ville nemlig kommunen sikre en juridisk kraft de tidligere ikke hadde hatt, og dermed utøve langt større makt. Dette ville legge grunneieren under et press som ikke tidligere hadde vært mulig. Åsens eiendomsrettigheter sto altså på spill. Med innvilget konsesjon ville maktbalansen endres radikalt og kommunen ville da nærmest stå fritt til å iverksette sikkerhetstiltakene som ville kneble driften ved Søndre Åsen.

3.5 Time kommunes ekspropriasjonssøknad

For å forbedre vannkvaliteten og sikre *selvforsyningsprinsippet*, ble det som tidligere nevnt avgjørende for kommunen å få kontroll over Åsvatnet, noe som samtidig innebar at Åsen ble ekskludert fra sin egen eiendom. Dette krevdes konsesjonstillatelse fra NVE, en mulighet kommunen på slutten av 1960-tallet undersøkte nærmere. NVEs respons på kommunens tilnærminger kom den 31. januar 1969, da redegjorde NVE for hvilke retningslinjer en eventuell ekspropriering av vann, eiendom og rettigheter ville kreve, i tråd med

vassdragslovens § 17 og § 18. I denne redegjørelsen kan man lese at Time kommune måtte oppgi en omfattende rekke av opplysninger for at konsesjon skulle innvilges.¹⁸⁰

Redegjørelsen omfattet opplysninger om hva det var som skulle eksproprieres, om registrering av minstevannføring, om størrelse av nedbørsfelt som søktes ekspropriert, sikre opplysninger om grunnvannstilsig for fremtidige vanntilskudd av det tiltenkte vannverket, avrenningsmålinger, beregninger av uttakbare vannmengder som samsvarte med et fremtidig vannbehov, planlagte utslipp av vann i vassdraget, prognoser for demografisk vekst og industriell ekspansjon samt opplysninger om vannkvalitetstilstanden og forslag til sikringstiltak for optimalisering av den. Videre krevde NVE, kommunale forslag til hvordan transport av vannet ut til konsumentene skulle utføres, forslag til kloakkløsninger av konsumert vann, opplysninger om hvem som ble berørt gjennom tiltakene, forslag til finansieringsplan samt en utredning om alternative vannkilder.¹⁸¹ NVE påpekte også at en forutsetning for søknadsgodkjennelse innbar «[...] *at søkeren på forhånd har forsøkt å få i stand en ordning i minnelighet med de berørte rettighetshavere*».¹⁸²

24. mars 1970 fremla Time kommune, i sin ekspropriasjonssøknad, tiltakene de ville iverksette for konsesjonsinnvilgning. Dette ble gjort ved å redegjøre for hva som skulle eksproprieres, altså vannuttaksrettigheter og oppdemningsrettigheter av Åsvatnet samt rettighet til å ekspropriere Søndre Åsen, for slik å sikre innsjøen mot vannforurensing fra dyrket mark.¹⁸³ Kommunen oppga, at ettersom det fantes et direkte vannuttak fra Åsvatnet, hadde de ikke vært avhengig av å måle minstevannføring, og at det derfor ikke fantes slike registreringer. Videre oppga de størrelsen på Åsvatnets nedslagsfelt, som var tett opp imot 2 km². Den kommunale aktøren redegjorde også for at det ikke fantes registreringer over eventuelle vanntilsig og at det ikke var ført avrenningsmålinger, men at det forelå beregninger av uttakbare vannmengder, og at det ikke ved normale tilstander ville slippes større vannvolumer ut i vassdraget. Hva angikk vannkvalitetsproblematikken, pekte kommunen på

¹⁸⁰ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Brev side: 5 fra NVE til Time kommune formannskapet den 31.01.1969.

¹⁸¹ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Brev side: 1-4 fra NVE til Time kommune formannskapet den 31.01.1969.

¹⁸² IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Brev side: 5 fra NVE til Time kommune formannskapet den 31.01.1969.

¹⁸³ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Ekspropriasjonssøknad side: 1-5 fra Time kommune til NVE den 24.03.1970.

at undersøkelser utført av NIVA og SIFF hadde konkludert med at den eneste gjenværende forurensningskilden som påvirket Åsvatnets vannkvalitet, kom fra den pågående avrenningen ved Søndre Åsen. For å forbedre og sikre vannkvaliteten foreslo ikke kommunen andre sikkerhetstiltak enn videre klorering av vannet.¹⁸⁴

Vannet fra Åsvatnet skulle ifølge kommunen transporteres ut til konsumentene gjennom selvføll og kloakken skulle føres ut i Nordsjøen via lukket ledning. Videre mente de at tiltakene vannverksoppføringen ville iverksatte, ikke kom til å forårsake større skader enn noe økt vannvolum. Kommunen stilte også sammen en liste over hvilke av nedslagsfeltets grunneiere som ville berøres av sikkerhetstiltakene. Denne listen av aktører inkluderte de seks grunneierne Tønnes Åsen, Odd Schibevaag, Bernt Høyland, Ingvar Garpestad, Ellen og Gunleif Garpestad samt eiendomsforvaltningsselskapet Jæren Skoglag AS.

Som vi tidligere har sett kjøpte sistnevnte, kommunens rettigheter ved Nordre Åsen mot et klausuleringskriterium. På spørsmålet om utredningen av alternative vannkilder pekte kommunen på den tidligere nevnte rammeplanen for fremtidig vannforsyning.¹⁸⁵

Time kommune redegjorde også for sine forsøk på å komme til en minnelig ordning med Åsen, men at forhandlingene hadde brutt sammen, ettersom spennet mellom aktørenes bruksinteresser var for stort. Kommunens ankepunkt i disse forhandlingene hadde vært, at om en ny vannverksoppføring langs Åsvatnets bredder skulle bli mulig, måtte Åsen forplikte seg til en gårdsdrift uten noen form for gjødsling, noe grunneieren fant uakseptabelt. På bakgrunn av disse forholdene søkte den kommunale aktøren om konsesjon for ekspropriering av Søndre Åsen.¹⁸⁶

Responser lot vente på seg et halvt års tid, men 28. oktober 1970 mottok kommunen et nedslående brev, hvor det ble meddelt at NVE: «*Ikke kunne tilrå at Time kommune baserte sin vannforsyning på Åsvatnet som permanent vannkilde*». I sin vurdering stilte NVE seg kritiske til kommunens sikringstiltak av Åsvatnets vannkvalitet, og mente at ytterligere rensingstiltak enn den eksisterende vannkloreringen måtte iverksettes. NVE stilte seg i tillegg kritiske til Åsvatnets funksjon som drikkevannsvannkilde, ved å peke på dets begrensede kapasitet, altså

¹⁸⁴ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Ekspropriasjonssøknad side: 4 fra Time kommune til NVE den 24.03.1970.

¹⁸⁵ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Ekspropriasjonssøknad side: 4-5 fra Time kommune til NVE den 24.03.1970.

¹⁸⁶ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Ekspropriasjonssøknad side: 2 fra Time kommune til NVE den 24.03.1970.

innsjøens begrensede vannvolum.¹⁸⁷ Som vi har sett tidligere i denne masteroppgaven var tørkeperioder et relativt frekvent fenomen i Håelva. Når disse periodene inntraff medførte de betydelige senkninger av vannsystemets vannivåer, hvilket også rammet Åsvatnet.¹⁸⁸ Det er rimelig å anta at NVE var klar over dette, og dermed blir det også rimelig å anta at en slik problematikk kan ha blitt vektet og spilt en rolle for konsesjonsavslaget.

Her tydeliggjøres nok et eksempel på hvordan *selvforsyningsprinsippet* påvirket kommunens motivasjon for drikkevannskilde. Det kan vises til flere faktorer. Jeg nøyer meg her med å fremheve tre kausaliteter. Den ene kommer til syne i forbindelse med NVEs skepsis til Åsvatnets vannvolum og den hydrologiske syklusens påvirkning av det, fysiske forhold som kommunen ikke i samme grad som NVE tok i betraktning. Den andre kausaliteten blir synlig ved å peke på at kommunen valgte Åsvatnet som drikkevannskilde på tross av innsjøens usikre vannkvalitet, og den tredje blir observerbar ved å peke i retning av den pågående grunneierkonflikten. Tre faktorer som alle hindret kommunal progresjon i kampen om Åsvatnet, men som allikevel ikke var nok til å mette *selvforsyningsprinsippet*. NVEs respons var åpenbart ikke det svaret Time kommune ønsket, og dermed valgte de å trekke tilbake ekspropriasjonssøknaden.

Den lokalpolitiske diskursen rundt denne saken fikk bred mediedekning, og i lokalavisen gjenspeiles sakens aktualitet og *selvforsyningsprinsippet*s eksplisitte betydning, en ideologi som ikke alle delte. Lokalpolitiker John Hetland stilte seg tvilsom til progresjonen rundt denne problematikken, og ymtet frem på spørsmålet rundt en mulig tilknytning til IV, og hva et interkommunalt vannsamarbeid ville koste kommunen. Rådmann Abelsnes var da rask med å påminne Hetland om at: «*Det var konflikten mellom jordvern og kommunal økonomi som hadde komplisert saken*». Rådmannen argumenterte videre for at Åsvatnet fremdeles var det rimeligste drikkevannsalternativet. Men ikke alle lokalpolitikere som ønsket progresjon i drikkevannsaken, delte rådmannens tålmodighet. Nessler Ree delte ikke den ideologiske sentraliseringsskepsisen som rådet blant flere av kommunens lokalpolitikere, noe han ved flere anledninger hadde gitt uttrykk for. Ree protesterte mot det han opplevde som manglende fremgang og at forurensingen av Åsvatnet, i fraværet av konsesjonstillatelse, fikk fortsette. Han uttalte: «*Nå kan ikkje folk lida med dette lenger, noko drastisk må gjerast straks*».¹⁸⁹

¹⁸⁷ SAST. Fylkesmannen i Rogaland, 1267. 710.613. Ekspropriasjon for vannverk. Time kommune. Time kommune saksnotat side: 2.

¹⁸⁸ Lygren 1987: 52.

¹⁸⁹ *Jærbladet*. «Åsvatnet som vasskjelde vert dårlegare etter som tida går». 30.04.1971.

Denne frustrasjonen hadde våknet i forbindelse med at Åsen, på tross av den pågående forurensingen hadde søkt kommunen om tillatelse til silokonstruksjon.¹⁹⁰

Gjennom Rees uttalelser kan vi se at drikkevannssaken var et hett tema langs Håelvas bredder tidlig på 1970-tallet. Det lyktes imidlertid kommunen å sikre en sterkt etterspurt klausuleringsavtale med Åsen. Avtalen ble undertegnet av daværende kommuneordfører Børge Undheim den 29. juni 1971, og av Tønnes Åsen samt hans sønn Torger dagen etter, den 30. juni 1971. Avtalens ankepunkt innebar et forbud mot gjødsling av Åsvatnets sørlige nedslagsfelt, og skulle strekke seg frem til 01. april 1977. Avtalen ville vanskeliggjøre Åsens drifts- og inntjeningsmuligheter, derfor gikk kommunen til innkjøp av Retsius Sikvelands gårdsbruk på Ree. Som en kompensasjon for mulig tap av inntekt, tilbydde kommunen Åsen og hans familie dette gårdsbruket. Grunneieren og hans kone samt sønnen Ole, ytret på tross av dette et ønske om å fortsette gårdsdriften ved Søndre Åsen samt en fortsatt bosetning der. Kommunen godtok en videre gårdsdrift men da forutsatt at Åsen bant seg til avtalen om gjødslingsforbud. Aktørene kom til enighet om en driftstillatelse hvor alt som kunne avles uten gjødselbruk ble tillatt. Gjennom klausuleringsavtalen forpliktet kommunen seg til: «*Ikke foreta endringer vedr. Åsvatnet, oppdemming eller liknende utover de rettigheter som måtte bestå fra tidligere*».¹⁹¹

Man kan jo stille seg spørsmålet om hvor frivillig undertegnelsen av denne avtalen var, sett fra grunneierens perspektiv. Åsen hadde observert hvor langt kommunen var villig til å gå for å sikre *selvforsyningsprinsippet*, da de søkte om konsesjon fra NVE. Kanskje økte grunneierens samarbeidsvilje i takt med frykten for hva konsekvensene av en eventuelt fremtidig ekspropriasjonstillatelse ville ha medført? Jærbladet tilbyr også interessant lesing angående klausuleringsavtalen; i en artikkel fra 1982 fremkommer det at Åsen, på tross av sitt ønske om videre drift av Søndre Åsen, allikevel valgte å flytte gårdsdriften sin over til den nevnte gården på Ree. Han driftet denne gården frem til klausuleringsavtalen med kommunen utløp, for så å flytte tilbake til Søndre Åsen.¹⁹²

Men kommunen kunne ikke uten videre ekskludere Åsen fra egen eiendom, dette ville som vi har sett kreve konsesjon fra NVE. I kampen for sikker vannkvalitet hadde kommunen, som

¹⁹⁰ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevatt-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. III. Søknad om oppføring av gropsilo fra Tønnes Åsen til Time kommune den 15.04.1971.

¹⁹¹ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevatt-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Avtale mellom Time kommune og Tønnes Åsen den 30.06.1971.

¹⁹² *Jærbladet*. «Time sel garden på Ree? Bygningane sterkt til nedfalls». 29.01.1982.

vist, innledet et statlig-kommunalt aktørsamarbeid tuftet på en juridisk maktbalanse, som foreløpig hadde endt i konsesjonsavslag. På tross av dette sto de to aktørene allikevel på samme side i saken, ettersom de begge ønsket en sikker vannkvalitet i Åsvatnet. Gjennom NVEs inntreden, fikk kampen om Åsvatnet en utvidet statlig dimensjon. Om vi observerer aktørenes relasjon til Håelva gjennom denne linsen, kan vi trekke paralleller til maktstrukturene som ble synlige i et annet jervassdrag. I Storåna-vassdraget på midten av 1900-tallet, sto grunneierne og NVE (i motsetning til kampen om Åsvatnet) sammen i kampen mot oppstrømskommunen Høylands vannforurensing. Hestholm viser at konflikten mellom aktørene tydeliggjorde deres relasjon til vassdraget, og at når vi beskuer relasjonen nærmere, kommer et lokalt-nasjonalt nivå til syne.¹⁹³

Dette kan parallelliseres med forholdene langs Håelva. Her kan aktørenes relasjon til vassdraget forstås på tre nivåer; et lokalt-kommunalt-nasjonalt nivå. Et lokalt nivå som omhandlet Åsens kamp for å bevare sin næring og inntekt gjennom videre drift av gårdsbruket, samt kampen for hans private eiendom. Et kommunalt nivå som omhandlet sikring av Åsvatnets vannkvalitet for statlig godkjenning av innsjøen som drikkevannskilde. slik ble *selforsyningsprinsippet* ivaretatt. Og et nasjonalt nivå, hvor det for NVE som et statlig organ, handlet om renere vann og utøvelse av vassdragslovene. Det er interessant å plassere aktørene inn i et slikt rammeverk, da deres forståelse av vassdraget kommer til syne, uttrykt gjennom deres interesser. Slik synliggjøres også maktbalansen mellom aktørene.

Et annet interessant aspekt ved denne saken, er Time kommunes ambisjon for kontroll over Håelva, noe som blir uttrykt gjennom målet om å avbryte den pågående forringingen av Åsvatnets vannkvalitet. Her ser vi at den kommunale aktørens forståelse, på denne tiden, ikke tok høyde for relasjonen mellom den selv og vassdraget. Håelva hadde allerede (som vil diskuteres nærmere i det følgende) vist seg vanskelig å kontrollere gjennom vassdragets vannkvalitetspåvirkning. Det var snarere vassdraget som kontrollerte, eller i det minste påvirket kommunen og de andre menneskelige aktørene, ettersom dets vannkvalitet hadde tvunget frem en holdningsendring. En endring som krevdes om kommunen skulle innfri statens krav for sikkert drikkevann, og slik bevare det viktige *selforsyningsprinsippet*.

Nok et interessant eksempel i hendelsene som er diskutert ovenfor, som kaster lys over Håelvas aktørrolle, ikke som et passivt offer for menneskelige inngrep, men som en aktiv aktør, er tørkeperiodene som inntraff. Disse fenomenene understreker at Håelva er tilknyttet

¹⁹³ Hestholm 2018: 68.

en større hydrologisk syklus utenfor menneskelig rekkevidde, og at en full hydrologisk kontroll bare vil forbli en illusjon.

3.6 Time kommunes andre ekspropriasjonssøknad

I 1969 søkte Time Vannverk gjennom Sosialdepartementet om tillatelse for vannverkoppføring på bredden av Åsvatnet. Søknaden inkluderte flere restriksjoner fastsatt av SIFF, mot gårdsdriften ved Søndre Åsen. Med utgangspunkt i SIFFs restriksjoner, avga Sosialdepartementet midlertidig tillatelse.¹⁹⁴

I lys av dette søkte Time kommune den 24. oktober 1975, for andre gang, om ekspropriasjonstillatelse av Søndre Åsen. Nå var det Fylkesmannen i Rogaland som skulle behandle søknaden. Men nok en gang skulle ekspropriasjonstillatelse bli vanskelig. Denne gangen var det fylkesmannen som blokkerte *selvforsyningsprinsippet*. Det oppsto nemlig uenighet mellom aktørene rundt noen av restriksjonene som Sosialdepartementet, på bakgrunn av SIFFs vilkår, i 1969 hadde fastsatt. I sin respons hadde fylkesmannen revidert enkelte restriksjoner, som i tur hadde medført at de ikke harmonerte med SIFFs vilkår. Særlig det reviderte kravet rundt naturgjødsel, kom i konflikt med SIFFs vilkår, som vi har sett, at omfattet forbud mot naturgjødsel fra dyr eller mennesker i hele nedslagsfeltet. Men heller ikke kravet om at naturgjødsel skulle samles i tette kummer og ledes ut av nedslagsfeltet, harmonerte.¹⁹⁵

Fylkesmannens krav var altså mindre eksplisitte og sa at naturgjødsel kunne samles i tette gjødselkjellere, uten å ledes ut av nedslagsfeltet, ettersom konsoliderende porter skulle sikre gjødselkjelleren mot lekkasje. Fylkesmannen tillot også en gjødslingssesong i tidsrommet 15. april-15. august, forutsatt at det ikke ble gjødslet sterkere enn middels gjødsling for vanlig jordbruksdrift.¹⁹⁶

Fylkesmannen og kommunen, som måtte forholde seg til SIFFs krav, sto altså ikke på samme side hva angikk restriksjonene av Søndre Åsen. Fylkesmannen ville implementere en «*reduisert kontroll*», altså at en redusert gårdsdrift ved Søndre Åsen fikk fortsette. Kommunen fryktet at fylkesmannens modererte naturgjødselkrav ville avvises av SIFF og at Åsvatnet

¹⁹⁴ SAST. Fylkesmannen i Rogaland, 1267. 710.613-Ekspropriasjon for vannverk. Time kommune. Miljøverndepartementet, saksdokument for Miljøverndepartementet side: 1. 12.04.1977.

¹⁹⁵ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. II. Brev med søknad om oppføring av vannverk fra Time kommune til Sosialdepartementet den 21.04.1969.

¹⁹⁶ SAST. Fylkesmannen i Rogaland, 1267. 710.613-Ekspropriasjon etter vassdragsloven. Brev fra Fylkesmannen i Rogaland til Time kommune den 25. 02.1977.

heller ikke denne gangen ville få den statlige merkelappen som offentlig sikkert drikkevann. Dette ville i så fall bety at de heller ikke denne gangen fikk sikret drikkevannsforsyningen, med det ideologiske *selvforsyningsprinsippet* intakt. 07. mars 1977, gikk dette fra frykt til realitet da SIFF meddelte at de ikke kunne stille seg bak fylkesmannens reviderte vilkår. Ankepunktet for avgjørelsen falt på det modererte naturgjødslingsvilkåret, og delvis på fylkesmannens ekskludering av fiske- og motorbåtrestriksjonene,¹⁹⁷ et kriterium fylkesmannens reviderte vilkårsliste ikke en gang nevnte.¹⁹⁸ SIFF uttalte følgende:

«En vil derfor anmode Fylkesmannen om å meddele instituttet resultatene av de arbeider, både forskningsmessige og rutinepregede, som gir grunnlag for et slikt endret syn på behov for beskyttelsestiltak.

*Instituttet vil da vurdere hvorvidt det er grunnlag for godkjenning av Åsvann etter «forskrifter om drikkevann m. m og vannforsyningsanlegg». Imidlertid vil en nevne at hvis det er vurderingsgrunnlag Fylkesmannen har nyttet i angjeldende sak ikke innebærer vesentlig ny erkjennelse og viten innen faget områdehygiene, kan Time kommune ikke påregne Åsvann godkjent med den gitte ekspropriasjonstillatelse».*¹⁹⁹

Igjen møtte altså kommunen betydelige hindringer i kampen for sikker vannkvalitet, noe som resulterte i at aktøren, den 08. mars 1977 vedtok å anke fylkesmannens avgjørelse inn for Miljøverndepartementet. Kommunen anmodet at ekspropriasjonssøknaden ble opprettholdt, men da i samsvar med SIFFs vilkår for ekspropriering av 1969, ikke med fylkesmannens reviderte vilkår.²⁰⁰ På tross av dette nektet fylkesmannen å endre vilkårene og fastholdt sin avgjørelse av 25.02.1977.²⁰¹

En annen hindrende faktor var den fremdeles pågående og uløste konflikten med Åsen. Han risikerte nemlig, som følge av forhandlingene mellom kommunen og fylkesmannen, å miste rådigheten over sin egen eiendom og tap av bruksinteressene, som differensierte betraktelig

¹⁹⁷ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. III. Brev fra Statens Institutt for Folkehelse til Time kommune den 07.03.1977.

¹⁹⁸ SAST. Fylkesmannen i Rogaland, 1267. 710.613-Ekspropriasjon etter vassdragsloven. Brev fra Fylkesmannen i Rogaland til Time kommune den 25. 02.1977.

¹⁹⁹ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. III. Brev fra Statens Institutt for Folkehelse til Time kommune den 07.03.1977.

²⁰⁰ IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. III. Time formannskap anke vedtak den 08.03.1977.

²⁰¹ SAST. Fylkesmannen i Rogaland, 1267. 710.613. Ekspropriasjon for vannverk. Time kommune. Miljøverndepartementet saksdokument for Miljøverndepartementet side: 3. 12.04.1977.

fra kommunens arbeid for sikker vannkvalitet, som i tur ivaretok *selvforsyningsprinsippet*. Åsen benyttet, som vist, Åsvatnet som resipient, noe som tidligere ble definert som et *indirekte vannbruk*. Rent prinsipielt er det tvilsomt at Åsen var grunnleggende imot en sikkerhetsforsvarlig vannkvalitet, men hans vannforurensing gjennom næringsrik avrenning hadde, som også vist, direkte sammenheng med hans inntjening samtidig som praksisen sto forankret i ideologiske aspekter, dette var simpelthen et *nødvendig onde* for grunneieren.

Om det anstrengte forholdet Åsen og kommunen imellom hadde myknet noe etter klausuleringsavtalen av 1971, blusset konflikten opp for fullt da grunneieren ble gjort oppmerksom på fylkesmannens vilkår. Kanskje hadde han håpet at kommunen, gjennom den vanskelige sikringsprosessen og årene som hadde passert etter avtalesigneringen, ville velge en annen drikkevannskilde? Åsen responderte på de reviderte vilkårene ved å engasjere høyesterettsadvokat Torleiv Tengs-Pedersen. Den 09. mars 1977 anket grunneieren i likhet med kommunen, fylkesmannens vilkår inn for Miljøverndepartementet. I anken fremkommer det at Åsen, prinsipielt, mente at Time, i likhet med flere andre jærkommuner, heller burde tilslutte seg IV. Grunneieren mente at Åsvatnet, inntil en slik avtale ble inngått, burde fortsette sin drikkevannsoppgave på tross av hvordan forholdene i 1977 fortonet seg. Og at restriksjoner, utover de hans gård gjennom klausuleringsavtalen allerede var underlagt, var unødvendige.²⁰²

Vi ser her at Åsens anke over de reviderte vilkårene ikke bør forstås som en ny konflikt med en ny aktør, på tross av at han neppe var tilfreds med fylkesmannens reviderte restriksjoner. For grunneieren kan fylkesmannens inntreden i saken kun forstås som et nytt ledd i konflikten med kommunen, altså at kommunen benyttet nye virkemidler for å klausulere eiendommen hans. Dette understreker at hans primære misnøye fremdeles sto forankret i kommunens kamp for sikker vannkvalitet.

Åsen lot seg heller ikke skremme av å benytte avisene som en arena for misnøyen han opplevde i møtet med kommunens holdninger, og uttalte blant annet: «*Det virker som om kommunen for enhver pris vil ha hendene i gården*». I tillegg hevdet grunneieren at han for sin del var innstilt på en løsning, av den nå årelange kommunale konflikten, men at han samtidig var av en annerledes oppfatning enn kommunen og SIFF, angående forurensningskilden. Han uttalte: «*Forurensingene på gården kommer ikke av dyr på beite, men fra kloakken. Og inntil*

²⁰² IKAR. Time kommune. Teknisk etat Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevann-Tingingar med Interkommunalt vannverk. Teknisk etat, Åsvatnet. 541.15. III. Brev fra Høyesterettsadvokat Tengs-Pedersen til Miljøverndepartementet den 09.03.1977.

*ekspropriasjonssøknaden er avgjort er jeg blitt nektet å gjøre forbedringer som øker verdien på gården. Derfor er heller ikke dette blitt brakt i orden».*²⁰³ Et annet bidrag til økt forståelse for grunneierens misnøye, tydeliggjøres gjennom hans uttalelser til kommunen. Åsen var svært misfornøyd med kommunens ekspropriasjonsplaner: *«Det er meningsløst at en slik produksjonsenhet skal settes ut av virksomhet ved ekspropriasjon eller urimelig servituttpålegg. Det må kunne drives en form for jordbruk på Søndre Åsen».*²⁰⁴

Ved å plassere denne konflikten inn i et større regionalt perspektiv, tydeliggjøres lignende konflikter, mellom grunneiere og vannutbyggingsinteresser. Dette var altså ikke et isolert fenomen langs Håelvas bredder, men heller et kontinuerlig pågående fenomen, i utvikling mange tiår før hendelsene i dette kapitlet, og i tiden etter. Ove Sembsmoen skriver: *«De lokale aktørene har ment at vannverket sine planer vil føre til store skader/ulempes på jordbruket, kraftproduksjon og fisket, og at det finnes andre og bedre alternativer [...]».*²⁰⁵

Det er mulig å sammenligne relasjonsflaten mellom de forskjellige aktørene i Jærregionen og i Dalane, som Sembsmoen undersøker, med kampen om Åsvatnet. Dette blir mulig ved å peke på det som fremkommer i Åsens anke til Miljøverndepartementet, hvor vi så at han fremmet sin prinsipielle oppfatning om at kommunen burde tilslutte seg IV og forlate Åsvatnet som drikkevannskilde. Grunneieren mente altså at det fantes andre og bedre alternativer. Om dette ikke lot seg utføre, mente han at kommunen av full kapasitet burde jobbe mot en løsning hvor både vannkvalitetssikring og videre gårdsdrift ble mulig.²⁰⁶

Sembsmoen skriver også at Gjesdals- og Bjerkreimsbønder gjennom flere års erfaringer med rådighetstap over egen eiendom, i møtet med IVs drikkevannsutbygginger, har utviklet kollektive minner. Han hevder at de lokale bondelagene har vært en viktig kilde til utviklingen og spredningen av minnene, da det gjennom dem må ha blitt utvekslet erfaringer fra enkeltpersoner og organisasjoner, fra den ene kommunen til den andre. På denne bakgrunnen har vannforsyningskonfliktene i disse kommunene, som en konsekvens av kollektive minner, ofte båret preg av at: *«Den ene har skapt presedens for den neste».* Fortidens erindringer har altså medbrakt en frykt for eiendomstap og dermed konsolidert mentaliteten rundt selvstendig ressurskontroll. En mentalitet som til dags dato står sterkt

²⁰³ *Stavanger Aftenblad*. «Helserådet og jordbruket i sterk konflikt i Time». 15.02.1977.

²⁰⁴ SAST. Fylkesmannen i Rogaland, 1267. 710.613. Ekspropriasjon for vannverk. Time kommune. Time kommune saksnotat side: 7.

²⁰⁵ Sembsmoen 2017: 123.

²⁰⁶ SAST. Fylkesmannen i Rogaland, 1267. 710.613. Ekspropriasjon for vannverk. Time kommune. Time kommune saksnotat side: 7.

forankret i de to kommunenes befolkninger.²⁰⁷ Det er rimelig å anta at bondelagens erfaringsoverføringer også utspilte seg i Time, ettersom kommunen grenser til både Gjesdal og Bjerkreim. Dermed kan det også tenkes at en del av Åsens prinsipielle klausuleringsmotstand, hadde base, nettopp i et kollektivt minne om rådighetstap.

For å forstå de nevnte forholdene blir det fruktbart å undersøke noen av de andre involverte aktørenes uttalelser. De følgende uttalelsene kom i forbindelse med ekspropriasjonssøknaden, som i tillegg til fylkesmannen, også ble tilsendt diverse private, kommunale og statlige aktører for uttalelse, deriblant Time jordstyre, Time friluftsnemnd, Fylkesfriluftsnemnda, Time helseråd og NVE. Aktørenes uttalelser gjenspeiler deres interesser i Håelva. Derfor er det interessant å observere at Time jordstyre som representerte bøndenes interesser, frarådet full klausulering av Åsvatnet, altså full kommunal kontroll. Det er like interessant å påpeke at de heller ikke motstilte seg sikringen av Åsvatnet som drikkevannskilde, men at dette skulle skje gjennom redusert drift av Søndre Åsen fremfor full klausulering. Av disse uttalelsene kan det trekkes frem, at jordstyret virket til å være splittet i sine interesser. På den ene siden ønsket de i likhet med kommunen sikkert drikkevann, men samtidig var de bundet av et interesseforhold til Åsen gjennom sitt mandat. Time friluftsnemnd og Fylkesfriluftsnemnda kom ikke med noen innvendinger mot søknaden, så lenge det ikke ble lagt føringer mot fri ferdsel. Det er åpenbart at friluftsnemndene ønsket en renest mulig natur og ferdes i, allikevel reflekterer deres uttalelser bruksinteressen de hadde i Håelva.²⁰⁸ For disse to aktørene kom altså tanken om renere natur, foran inntjeningen vassdraget tilbydde Åsen, gjennom hans *indirekte vannbruk*.

For Time helseråd var ikke en redusert gårdsdrift tilstrekkelig. Helserådet ville i likhet med kommunen gå inn for full klausulering av Søndre Åsen, altså en ekspropriering. De pekte blant annet på at Åsvatnet lett lot seg påvirke av forurensing, og at en redusert gårdsdrift ikke ville være nok. Helserådets interesse var selvsagt å sikre en helsemessig forsvarlig vannkvalitet, slik at forbrukerne ikke ble syke av vannet de drakk. NVE kom ikke med noen innvendinger eller uttalelser om søknaden, det blir derfor rimelig å anta at de i motsetning til 28. oktober 1970, denne gangen, i likhet med kommunen og helserådet gikk inn for ekspropriering.²⁰⁹

²⁰⁷ Sembsmoen 2017: 119-120.

²⁰⁸ SAST. Fylkesmannen i Rogaland, 1267. 710.613. Ekspropriasjon for vannverk. Time kommune. Time kommune saksnotat side: 6.

²⁰⁹ SAST. Fylkesmannen i Rogaland, 1267. 710.613. Ekspropriasjon for vannverk. Time kommune. Time kommune saksnotat side: 7.

Med andre ord sto altså kommunen som ønsket sikker vannkvalitet for å ivareta *selvforsyningsprinsippet*, helserådet som ønsket et helsemessig forsvarlig drikkevann, NVE som forvaltet vassdragslovene og representerte staten samt Time friluftsnemnd og Fylkesfriluftsnemnda med sine rekreasjonsinteresser, på samme side i saken. På tross av at basen for deres interesser ikke nødvendigvis overlappet hverandre, ønsket disse aktørene en sikker vannkvalitet. For Åsen ville en ekspropriasjon i motsetning til de nevnte aktørenes interesser, bety at både hans vassdragsinteresse og hans eiendomsrettigheter ble ekskludert. På grunneierens side i kampen for Åsvatnet, sto et jordstyre bundet av sine forpliktelser som representant for bøndenes interesser. Uavhengig av sikker eller usikker vannkvalitet, var de i kraft av sitt mandat forpliktet til å støtte grunneieren. Ut ifra dette er det også interessant å bemerke at det tidligere omtalte lokal-kommunal-nasjonal nivået, også ble synlig i forbindelse med Time kommunes andre ekspropriasjonssøknad.

Figur 13: Tønnes Åsen, med familie. Det er interessant å observere at konen til Åsen ikke portretteres her. Vi ser altså her et familiebilde av sin tid.

Her ser vi at aktørene hadde et splittet syn på eksproprieringen, som kommunen mente var helt nødvendig. Men også en annen aktør, en som ikke ble bedt om å uttale seg, blir her observerbar. Håelva tydeliggjøres nemlig som en avgjørende aktør. Som nevnt i innledningen, ser vi her at den forringete vannkvaliteten tvang menneskene til å tenke annerledes rundt bruken av vassdraget. Forurensingen av Åsvatnet hadde, som vist flere ganger gjennom dette

kapittelet, forårsaket en forringet vannkvalitet, som i tur hadde forårsaket en tilbakevirkende effekt i form av ikke-drikkbart vann og slik endret den sosio-naturlige relasjonen. I tillegg hadde vannsystemets tørkeperioder også lagt betydelige hindringer for bruken av Åsvatnet.

3.7 Time kommune blir del av storsamfunnet-Selvforsyningsprinsippet går tapt

Etter at fylkesmannen valgte å fastholde de endrete restriksjonene mot Søndre Åsen og de mindre eiendommene tilknyttet Åsvatnets sørlige nedslagsfelt, ville det bli vanskelig for Time kommune å få godkjent ekspropriasjonsplanene. Alternativet med Åsvatnet som drikkevannskilde ble etter dette ikke lenger betraktet av kommunen som en tilstrekkelig løsning på drikkevannsproblematikken. I kjølvannet av kommunens konflikt, både med fylkesmannen og med Åsen, virket en IV-tilknytning langt mer appellerende enn tidligere. I lys av dette ble Åsvatnet-alternativet lagt vekk, og det ble heller jobbet målrettet for en IV-tilknytning allerede i 1978. Mot slutten av 1977 forelå en avtale mellom Time kommune og IV. Den 01. januar 1978 ble Time en del av det interkommunale vannsamarbeidet, med en eierandel på 5,2 prosent. Men Åsvatnets drikkevannsuppgave var fremdeles ikke slutført i 1978, IV ønsket nemlig å benytte vannledningen fra Åsvatnet frem til Hagavatnet i Hå kommune ble tatt i bruk som drikkevannskilde. I 1982 ble Hagavatnet koblet til IVs vannledning og Åsvatnets funksjon som drikkevann opphørte.²¹⁰

Miljøverndepartementet ble underrettet om forholdene og konkluderte med at eksproprieringen av Søndre Åsen ikke lenger var aktuelt. I et brev til Time kommune oppfordret departementet til en minnelig løsning med Åsen, ved å peke på Oreigningsloven § 12 som sa: «*Partane kan verta oppmoda om å freista få til ei minneleg semje; og kvar ein som inngrepet råkar, skal få høve til å seia si meining*».²¹¹ Miljøverndepartementet oppfordret kommunen til å kontakte grunneieren for å få til en slik ordning. I en artikkel fra 1983 fremkommer det at en minnelig ordning mellom de to aktørene aldri ble oppnådd. Her kan man nemlig lese at Jæren skjønnsrett vedtok at kommunen skulle utbetale en erstatning til Åsen og hans sønn på 285 000 kroner.²¹² Time kommunes kamp for å bevare Åsvatnet som drikkevannskilde, for slik å ivareta *selvforsyningsprinsippet*, opphørte altså den 01. januar 1978, da kommunen ble del av det interkommunale vannsamarbeidet IV, og dermed tok del i det urbane storsamfunnet. Time kommune forlot først i 1982 Håelva som drikkevannskilde,

²¹⁰ Lygren 1987: 52.

²¹¹ Lov om oreigning av fast eigedom [oreigningslova]. (Publisert: ISBN 82-504-1130-7). Justis- og beredskapsdepartementet. Hentet fra: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1959-10-23-3#KAPITTEL_2 27.01.2020.

²¹² *Jærbladet*. «Erstatning for byggjeforbod ved Åsvatnet». 04.01.1983.

da Hagavatnet i nabovassdraget Fuglestadåna og attpåtil i nabokommunen Hå overtok denne oppgaven.

3.8 Det «Miljøteknologiske» vannsystemet Håelva

I boken *Confluence: The Nature of Technology and the Remaking of the Rhône*, tar miljøhistoriker Sara B. Pritchard utgangspunkt i ambisjonene, forhandlingene og materialiseringen som tydeliggjøres gjennom den historiske administreringen av elva Rhône.²¹³ Hun tar avstand fra forståelsen av teknologi som enda en representativ dikotomi hvor mennesket og naturen separeres. Hun fremmer heller forståelsen av teknologi som bindeleddet mellom den menneskelige og den ikke-menneskelige naturen. Ifølge Pritchard blir altså teknologi nok en komponent med sitt opphav i natur, og er derfor en viktig del av det hun definerer som et «*Envirotechnical landscape*». Et slikt landskap skal forstås i lys av Pritchards to analytiske begreper, «*Envirotechnical systems*» og «*Envirotechnical regimes*».²¹⁴

Førstnevnte begrep omfatter historisk-kulturelle sammenkoblinger av økologisk-teknologiske systemer. Disse kan eksempelvis være komponert av gjenstander, praksiser, mennesker, institusjoner og økologiske komponenter. Rhône består altså både av vannskiller som oppstykker dens nedslagsfelt, men også av et miljø som har strukket seg hinsides disse grensene. Forhandlinger og avgjørelser utenfor selve vannsystemet, og handlingene de har medført, har nemlig lagt føringer for Rhône's historiske utvikling.²¹⁵ *Miljøteknologiske regimer*, omfatter forhandlingene, avgjørelsene og handlingene som skaper det *miljøteknologiske systemet*. Dette systemet består altså av mennesker og deres institusjoner, ideologier og av teknologier samt landskapene selv, som under rammene av et *miljøteknologisk regime* definerer, rettferdiggjør, bygger og vedlikeholder et hvert partikulært *miljøteknologisk system* som et normativt fenomen.²¹⁶ Langs Rhône har *miljøteknologiske systemer* blant annet kommer til syne som atomkraftverk, noe som har ledet Pritchard til å omtale vannsystemet som en: «*Atomic river*».²¹⁷

I skala kan hverken Rhône's geografiske, nasjonsbyggende, institusjonelle, kulturelle eller transnasjonale faktorer sammenfattes med vannet som strømmer fra Storamø til Obrestad.

²¹³ Pritchard, Sara B. (2011). *Confluence: The nature of technology and the remaking of the Rhône*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. Side: 6.

²¹⁴ Jeg har valgt å oversette «Envirotechnical» til «Miljøteknologisk».

²¹⁵ Pritchard 2011: 19.

²¹⁶ Pritchard 2011: 23.

²¹⁷ Pritchard 2011: 113.

Men prinsipielt inngår faktorene i et *miljøteknologisk system* også i Håelva. Som vist, har både kulturelle og naturlige krefter omformet den *organiske maskinen* Åsvatnet, og gjort innsjøen til både et drikkevannsreservoar og til et reguleringsmagasin. I dette kapittelet har vi sett at Håelva, gjennom sin aktørrolle, har utgjort en betydelig del i et større *miljøteknologisk regime*, ettersom vassdraget i høy grad har skapt det vi kan forstå som et *miljøteknologisk system*. Men dette systemet må også forstås som et resultat av det samme *miljøteknologiske regimets* sosiale komponenter, som for eksempel Time kommunes bruk av teknologi for å føre vann ut av Åsvatnet. Eller ved å peke på de tre statlige aktørene SIFF, NVE og fylkesmannen, og deres avgjørelser om å ikke godkjenne innsjøen som offentlig sikkert drikkevann. Avgjørelser som medbrakte en lang og komplisert prosess, hvor kommunen kjempet for fortsatt bruk av Åsvatnet, som i tur dannet grunnlaget for en lang og bitter konflikt mellom kommunen og Åsen.

Det *miljøteknologiske regimets* samhandlinger kompliserte seg da maktbalansen skiftet i favør av kommunen, gjennom NVEs inntreden. Konflikten inntok da en ny fase med nye forhandlinger som endte i klausuleringsavtalen av 1971. Prosessen ble ikke forenklet av at den statlige aktørgruppen ikke maktet å bli enig, seg imellom, om hva sikker vannkvalitet innebar, noe forståelsesavviket mellom SIFF og fylkesmannen eksemplifiserer.

Det *miljøteknologiske regimets* organiske komponent, Håelva, utpekte heller ikke Åsvatnet til en tilfredsstillende drikkevannskilde. Dette har blitt vist både gjennom vannsystemets endring av den sosio-naturlige relasjonen samt gjennom tørkeperiodene med de påfølgende senkningene av vassdragets vannivåer.

På tross av disse faktorene, som alle vanskeliggjorde kommunalt bruk av Åsvatnet, kjempet allikevel kommunen med nebb og klør for å sikre drikkevannskilden. Noe som virker irrasjonalt, men som kan forklares gjennom *selforsyningsprinsippet*. Mye av kommunens identitet bygget nemlig på en moralsk sentraliseringsmotstand, som også la hindrende føringer for en IV-tilslutning. Gjennom dette kapittelet tydeliggjøres altså Åsvatnet som et *miljøteknologisk system*, skapt av det *miljøteknologiske regimet*. Summen av institusjonene, *selforsyningsprinsippet*, de kollektive minnene, tradisjonene, økonomien, de ulike sikkerhetsoppfatningene, teknologiene, tørkeperiodene og vannsystemets endring av den sosio-naturlige relasjonsflaten, og hvordan disse faktorene la grunnlaget for forhandlinger, avgjørelser og handlinger, har altså skapt et *miljøteknologisk system*. Dermed kan Håelva forstås, som det Pritchard ville kalt et *miljøteknologisk landskap*.

Kapittel 4. Vigremyra fra «*impediment*» til naturreservat. 1981-1986.

4.1 Innledning

Våtmark er et fellesbegrep for områder rike på grunnvann, slik som myrer, grunne tjern, deltaer, strandenger og grunne bukter langs kysten.²¹⁸ Dette kapittelets undersøkelsesobjekt vil falle innunder denne definisjonen. Vigremyra er et myrområde som ligger forsenket i den vestligste delen av Håelvas nedslagsfelt mellom Vigre og Nesheim i Hå kommune, hvor myras grunnvann renner inn i elveløpet, nederst i vassdraget.²¹⁹ I et historisk perspektiv har myrer og andre våtmarksområder blitt viet så liten interesse av samfunnets institusjonelle deler at de nærmest kan forstås som ikke-landskaper.²²⁰ På denne bakgrunnen refereres våtmarker, i det følgende, som «*impedimenter*».²²¹ Våtmarksområder har derimot vekket større interesse blant jordbruksaktører i forbindelse med nydyrking. I perifere områder, har bønder forstått våtmarkene som vannholdige impedimenter, som kunne helbredes gjennom «*avvanningsmetoder*».²²²

I et historiografisk perspektiv mangler det våtmarkshistorier, men som miljøhistoriker Jakobsson skriver: «*Landscapes with a surplus of water also have their water history*». Videre argumenterer hun at det har blitt produsert lite vannhistorie av denne typen, til sammenligning med de mange volumene som undersøker irrigasjonshistorie i vannfattige områder.²²³ Som et bidrag til våtmarkens historie, skal jeg i dette kapittelet analysere konflikten som oppsto, i spennet mellom statens verneinteresser og de lokale jordbruksinteressene i Vigremyra. Denne konflikten utspilte seg på tampen av 1970-tallet og utover 1980-tallet. I det følgende skal staten og dens nyoppståtte våtmarksinteresse på slutten av 1970-tallet behandles. Kapittelet handler om en større kulturell prosess som resulterte i at landets våtmarksområder ikke lenger, utelukkende, tilknyttet seg perifere jordbruksinteresser.

²¹⁸ For mer om dette se Lundberg, Anders. *Store Norske Leksikon* (2019). Våtmark. Hentet fra: <https://snl.no/v%C3%A5tmark> 12.02.2020.

²¹⁹ Steinnes, Audun (1987). «Myrvern i Rogaland: Ei sluttført oppgave etter at «Verneplan for myr» er gjennomført?», i Utne, Bjørn S, Hamre, Harald og Liebich, Harald (Red.). *Stavanger Museum årbok. 1986*. Stavanger: Gjøstein Trykkerier AS. Side: 54-55.

²²⁰ Lennqvist 2007: 17-18.

²²¹ Begrepet *impediment* benyttes for å forklare at en mark, eng, åker eller jordområde, ikke kan betraktes som fruktbar nok til å drive jord eller skogproduksjon. Altså et unyttig område. For mer om dette se Bækkelund, Bjørn. *Store Norske Leksikon* (2019). *Impediment*. Hentet fra: <https://snl.no/impediment> 27.02.2020.

²²² Avvanningsbegrepet forklares nærmere i det kommende delkapittelet: 4.2 «*Den gamle tiden og det gamle våtmarkssynet. En kort våtmarkshistorie*».

²²³ Jakobsson, Eva (2013). «Ditching from a water system perspective. Draining the Swedish water landscape 1200-1900», i *Water history*, 5(3). Side: 350.

En ny nasjonalpolitisk våtmarksdiskurs tok form mot slutten av dette tiåret og høstet konkrete tiltak gjennom utarbeidelsen av verneplaner for landets våtmarksområder. I Rogaland ble åtte myrområder fremmet for verning, deriblant Vigremyra.²²⁴

Vi skal se at statens verneinteresser i Vigremyra, møtte stor motstand blant lokale bønder med støtte fra kommunale krefter. En konflikt mellom statens verneinteresser og de lokal-kommunale aktørenes jordbruksinteresser tok altså form, og endte i 1986 da Vigremyra ble vernet som naturreservat. Håelva spilte en avgjørende rolle i denne prosessen, vassdragets stilleflytende vann la nemlig føringene både for avvanningspraksisen og for menneskenes våtmarksforståelser. Jeg skal i det følgende analysere relasjonsflaten mellom de nasjonale myndighetene, hovedsakelig representert av Miljøverndepartementet og Fylkesmannen i Rogaland, de lokal-kommunale aktørene Hå kommune, Hå landbruksnemnd og grunneierne i Vigremyra samt deres relasjon til Håelva. En aktørrelasjon formet av maktstrukturen mellom de menneskelige aktørene og av føringene som Håelva har lagt. Videre skal det undersøkes hvordan aktørenes våtmarksinteresser også gjenspeiler deres våtmarksforståelser, som over årenes løp har endret seg drastisk, og at bruken av begrepene «urørt» og «villmark», la føringer for verningen av 1986.

4.2 Den gamle tiden og det gamle våtmarkssynet. En kort våtmarkshistorie

Det kan være nyttig å anvende et historisk perspektiv for å gripe fatt i hvordan våtmarker har blitt forstått i fortiden. Sett fra et jordbruksperspektiv, avdekker den følgende analysen et syn på våtmarkene som en potensiell ressurs. En oppfatning som blir observerbar gjennom metodene bønder har benyttet for å omgjøre våtmarker til produktive jordbruksarealer. Disse metodene kan forstås gjennom det overordnede begrepet «*avvanning*». Begrepet inkluderer blant annet metoder som utgraving av grøfter for å lede grunnvann ut og bort fra våtmarken samt tørrlegging og senking av innsjøer.²²⁵ I et historisk perspektiv kan man helt tilbake til perioden 1000-1300-tallet, spore bruk av avvanningsmetoder for arealinnvinning, men de to nevnte metodene har sitt opphav fra tidlig på 1800-tallet.²²⁶

²²⁴ SAST. Rogaland Landbruksselskap, 125: 1981-1982. Saksarkiv. Verneplan for myrer i Rogaland 1981. Utkast til verneplan for myrer i Rogaland fylke. Side: 43-57.

²²⁵ Førstnevnte metode har vært en mye benyttet praksis i Vigremyra. Den omfatter et inngrep hvor grunnvannet tappes fra jorda via dreneringsrør. En prosess hvor grøfter utgraves for å motta og transportere bort grunnvannet, som blir drenert opp fra jorda gjennom dreneringsrør. For mer om dette se Rivedal, Synnøve. *Norsk Institutt for Bioøkonomi* (2018). Omgraving av myr er fortsatt aktuelt. Hentet fra: <https://www.nibio.no/nyheter/omgraving-av-myr-er-fortsatt-aktuelt> 28.01.2020.

²²⁶ Jakobsson 2013: 353 og 359-161; Lennqvist 2007: 93-95.

Våtmarken hadde lenge blitt betraktet som det Jakobsson kaller «*vattensjuk*».²²⁷ Man kan si at disse vannholdige områdene frembrakte en slags menneskelig vannredsel, som i tur la grunnlaget for interessene. Våtmarkene måtte helbredes, de måtte omgjøres fra impedimenter til fruktbare jorder. Dette fenomenet har utspilt seg flere steder i fortidens Europa.

Miljøhistoriker Fritzbøger tar begrepet «*Det skadelige vand*» i bruk, når han analyserer de sosio-naturlige forholdene under 16- og 1700-tallets Danmark. Også her ble overflødig vann i samtidens vannsystemer, forstått som noe fryktinngytende, noe som måtte fjernes, slik at jordene lot seg kultivere.²²⁸ Utover 1800-tallet utbredte avvanningspraksisen seg og slo røtter i det perifere samfunnet, flere steder i verden. I Norge var oppdyrking av våtmark en praksis som virkelig slo rot fra 1840-årene. Oppdyrkingen ble mulig gjennom utgraving av grøftekanaler for å avlede grunnvann, et utbredt fenomen på denne tiden. Man kan på mange måter betrakte denne perioden som grøftegravingsens tiår. Grøftene var grunne og brede med bredder på bortimot to meter og dybder fra en meter til halvannen meter. Selskapet for Norges Vel, var en aktør som lot seg engasjere i denne utviklingen. Fra 1850-årene subsidierte selskapet midler til større grøftegravingsprosjekter, som for eksempel Furlandsmyra i Vestnes, Romsdal og Ustmyra i Trøndelag, som var to vannavledningsprosjekter av betydelig omfang. Staten lot seg også, i betydelig grad, engasjere i denne utviklingen. Med ønske om å helbrede landets *vannsyke* områder, blir det tydelig at også de nasjonale myndighetene led av vannredsel. I 1857 ble det nemlig subsidiert hele 100 000 spesidaler til den riksomfattende myrdryrkingspraksisen.²²⁹ Noe som også kan sammenlignes med forholdene i Sverige i perioden 1840-1859, hvor staten innvilget lån til omtrent 240 ulike dreneringsprosjekter.²³⁰

En annen avvanningsmetode som trakk vassdragsreguleringene enda tydeligere inn i bildet, var senking av innsjøer for innvinning av nye dyrkingsarealer. Om 1840-årene var grøftegravingsens tiår, var 1850-årene sjøsenkningens tiår. Denne praksisen både etablerte seg og skjøt fart utover tiåret. Senkningen av Øyeren nedstrøms i Glommasvassdraget samt senkningen av Siemsvatnet og Lesjavatnet som begge tilhører Gudbrandsdalslågen, synliggjorde utviklingen. De to sistnevnte innsjøene var grunne med lave og flate strandsoner, og det var i disse våte landskapene bygdene mest produktive gårdsbruk fantes. Uttrykket «*mye vil ha mer*», kan kanskje gi en viss innsikt i motivasjonen bak sjøsenkningene.

²²⁷ Jakobsson 2013: 349.

²²⁸ Fritzbøger 2009: 81-91.

²²⁹ Gjerdåker, Brynjulf (2002). *Norges landbrukshistorie III 1814-1920. Kontinuitet og modernitet*. Oslo: Det norske samlaget. Side: 25 og 27.

²³⁰ Jakobsson 2013: 359.

Gårdsbrukene var som sagt produktive, men kanskje kunne driften ekspanderes? Resultatet av senkningene ville gi nye dyrkbare marker. Disse mulighetene trakk til seg et flertall jordbruksaktører, som alle fattet interesse for våtmarksarealene og for hvordan de kunne omstøpes til fruktbare åkere. En interessearena, hvor både statsagronomen og den regionale kanalsjefen var viktige aktører og hvor det i tillegg ble stiftet et privat interesseselskap bestående av områdets grunneiere, kunne altså i Gudbrandsdalslågen utover 1850-årene skimtes.²³¹

Den svenske miljøhistorikeren Jørgen Lennqvist har også problematisert denne utviklingen. Gjennom avhandlingen *Våtmarkshistoria: Hjälmarens och Kvismarens stränder under 1800- och 1900-talen*, blir det blant annet argumentert for at ulike avvanningsmetoder i flere foregående århundrer, ble betraktet som positive naturinngrep. De medførte at større områder ble tatt i bruk på nye måter. «*Dikningshegemonin*», som Lennqvist betegner dem, var en ide, med opphav i en aktørgruppe som helt tilbake til tidlig middelalder hadde gravd grøfter i landets åkere for å tappe grunnvann. Virksomheten og forandringene i våtmarksområdene, som gikk fra å være impedimenter til produktive åkrer, hadde av denne aktørgruppen blitt ansett som et ønsket inngrep i takt med landets beste interesser. På mange måter hadde *dikningshegemonin* en nasjonalistisk dimensjon. 1800-tallet ble i Sverige som i Norge, grøftegravningens, tørrleggingen og sjøsenkningens århundre. Avvanningsmetodene medbrakte konkrete resultater, faktisk i så stor grad at det nasjonaljuridiske lovverket ble justert for å forenkle praksisen. Den nasjonale interessen rundt avvanningsmetodene hadde blitt vekket. Interessen rundt den antok faktisk såpass store dimensjoner at den endte med å overskygge interessene rundt andre vanninngrep, som for eksempel kanalisering av elver og oppføring av vannverk, som på et nasjonalt nivå i beste fall ble viet sekundær prioritering.²³²

1850-årene var også en periode preget av optimisme blant Jærregionens bønder. Perioden medbrakte nemlig et sterkt ønske om forandring for jordbruket, blant annet karakterisert gjennom bedre redskaper, rikere tilgang på gjødsel samt nye fremavlede plantearter. Men på tross av nyvinningene oppsto det problemer. Det steindekkede jordsmonnet på Jæren bydde nemlig på store oppdyrkningsutfordringer, og det ble derfor ytterst vanskelig å benytte seg av nyvinningene. Under disse forholdene tok tanken på tørrlegging og senking av Jærregionens innsjøer form, en metode som kunne sikre nytt areal som lettere lot seg oppdyrke. Tanken slo for alvor rot i jordbrukssamfunnet fra midten av 1800-tallet og dette ble starten på senkningen

²³¹ Gjerdåker 2002: 25-26.

²³² Lennqvist 2007: 61-62.

og tørrleggingens tid på Jæren. I løpet av perioden 1863-1953 ble tjue innsjøer og myrer tørrlagt. Tørrleggingen av Stokkavatnet, på det som i dag heter Forus, var det mest omfangsrike avvanningsprosjektet i regionen. Men også en mindre innsjø oppstrøms Fotlandsfossen i Håelva ble senket. I 1903 ble nemlig så mye som tusen dekar nytt kultiveringsareal vunnet langs Taksdalsvatnets bredder.²³³

Figur 14: Avvanningen av Sør-Jæren lot vente på seg, men ble etter hvert et utbredt fenomen. Slik som her, hvor Roslandsåna dreneres mellom to vann i nærheten av Bryne.

På Sør-Jæren, hvor Håelva strømmer, lot derimot avvanningsprosjektene vente på seg. Men om 1850-årene, andre steder i Jærregionen, ble ansett som senkningen og tørrleggingens tid, må 1880-årene betraktes som Sør-Jærens storhetstid for diverse avvanningsmetoder. Prosessen for å omstøpe våtmarkene til dyrkbare åkere eskalerte betydelig dette tiåret. Her førte senking, uttapping og tørrlegging av innsjøer og myrer, med seg nye arealer til nytte for et flertall jordbruksaktører. Men disse avvannings-systemene var også underlagt hydrologiske premisser, ettersom våtmarkenes grunnvann, om enn meget langsomt og særdeles stille, er i kontinuerlig bevegelse. Vannet som trekkes ut og føres mot havet, muliggjøres av gravitasjonens kraft, vannavlednings-systemene måtte derfor tilpasses vannets vei i landskapet. Systemene var

også, utelukkende, avhengige av kontinuerlig oversyn, ettersom det her var snakk om vann i, sakte, bevegelse. Noe også Lennqvist bemerker: «*Vi skall bara komma ihåg att ett konstruerat landskapssystem där vattnet är en del kräver ständig skötsel*».²³⁴

I den påfølgende perioden, like før og etter århundreskiftet, la arealutvidelsen stadig flere av Sør-Jærens våtmarker under seg. Mellom 1901-1907 ble hele 22 750 dekar våtmark på Jæren og i Dalane, omgjort til kultiveringsarealer gjennom avvanning. Avvanningen på Jæren var storstilt i skala, for bortimot halvparten av Rogalands nydyrkede arealer omfattet på denne

²³³ Eggebø, Aksel (1992). *Vatnet som blei by: Historia om Stokkavatnet, Forusområdet*. Sandnes: Eige forlag. Side: 19-20.

²³⁴ Lennqvist 2007: 275.

tiden Jærens omstøpte våtmarksområder. Fra 1908-1917 ble det vunnet ytterligere 13 575 dekar i fylket, hvor hele 9 200 av dem omfattet de våtere delene av jærlandskapet. Den samlede arealveksten i Time kommune, mellom 1865-1907, har blitt målt til omtrent 9400 dekar hvor hele 70 prosent ble vunnet mellom 1885-1907.²³⁵

Vannavledningsarbeidet var tungt fysisk arbeid og store mengder energi ble skapt, både av menneskene som tappet det og av vannet som via grøftekanaler strømmet bort fra det nye kultiveringsarealet. Men avvanningsprosjektene vakte også samtidens begeistring og kan forstås som mer en energi-brukende arbeid alene, de tilknyttet seg ideologi.²³⁶ Jærbuens forståelse av seg selv som hardtarbeidende ble nemlig konsolidert gjennom arbeidene. Denne oppfattelsen kan sies å være en sentral del av den kollektive identiteten man møter på Sør-Jæren. Kanskje kan dens røtter ha opphav fra våtmarksforandringen under perioden som her diskuteres? Det som er mer sikkert er at begeistringen som avvanningen medbrakte, kan forstås som nok et aspekt av det perifere våtmarkssynet, og at vannsystemer også er produkter av tankene vi tilknytter dem.

Avvanningsmetodene hadde altså resultert i en arealvekst, hvor nye fruktbare vannlandskaper kom til syne gjennom omstøpningen av våtmarkene. Sett fra et landbruksperspektiv reflekterer altså avvanningsmetodene et syn på våtmarkene som en potensiell ressurs, ettersom de kunne omstøpes og tas i bruk for nydyrking. Det som tidligere hadde blitt betraktet som impedimenter, ble nå sett på som fruktbare muligheter.

De ulike avvanningsmetodene som her har blitt behandlet kaster også et forklarende lys over den sosio-naturlige sammensmeltingen, noe energidannelsen mellom menneskene og vannet på Jæren eksemplifiserer. Et annet eksempel på hvordan avvanningsmetoder synliggjør den sosio-naturlige relasjonen tydes gjennom grøftekanaler. Når disse konstrueres, tåkelegges de natur-kulturelle grensene og en *organisk maskin* blir observerbar.²³⁷ Men som vist, er disse systemene avhengig av et samarbeid basert på vannets premisser. Som vi skal se i det følgende, har også Vigremyra blitt tappet for grunnvann, etter Håelvas premisser. Altså har også frykten for vann utspilt seg her.

²³⁵ Nordvik, Helge W. (1987). «Jordbruk i endring», i Hovland, Edgar og Næss, Hans Eyvind (Red.). *Fra Vistehola til Ekofisk: Rogaland gjennom tidene: Bind II*. Stavanger: Universitetsforlaget AS. Side: 26-28.

²³⁶ Nordvik 1987: 27.

²³⁷ Jakobsson 2013: 349-350 og 363-364.

4.3 Ny tid-Våtmarkene forstås på nye måter og en nasjonal interesse vekkes

På 1970-tallet undergikk miljøvernspørsmålet en verdensomfattende omveltning, en miljødiskurs med røtter tilbake til 1960-tallet uttrykte seg gjennom en omfattende internasjonal bevegelse på flere arenaer, blant annet politisk og vitenskapelig.²³⁸

Miljøbevegelsen banet veien for en ny internasjonal forståelse av verdens våtmarksområder og skulle i tiåret etter få stor betydning i Håelvas nedslagsfelt. I kjølvannet av miljøbevegelsens fremtreden ble en av tiårets mange internasjonale miljøkonferanser avholdt i Ramsar, Iran, i 1971. Foran øynene til representanter for tjuetre suverene stater samt åtte internasjonale organisasjoner, ble det i Ramsar besluttet hvordan verdens våtmarksområder i fremtiden burde bevares og forvaltes i henhold til spesifikke økologiske prinsipper. Disse diskusjonene resulterte i det som for ettertiden ble kjent som *Ramsarkonvensjonen*.²³⁹

Den 14. juni 1974 sluttet Norge seg gjennom kongelig resolusjon til Ramsarkonvensjonen. Den 9. juli samme år undertegnet den norske stat en forpliktende avtale som knyttet landet til konvensjonen. Avtalen ble ratifisert og satt i kraft fra og med 21. desember året etter.²⁴⁰ Gjennom ratifiseringen forpliktet Norge seg til å ivareta landets egne våtmarksområder, i tråd med konvensjonen. Den miljøpolitiske omveltningen landet gjennomgikk i etterkant av ratifiseringen, forankret i en nyvunnet våtmarksinteresse med internasjonale forpliktelser, ble synliggjort gjennom ideologien den omfattende våtmarkskampanjen regissert av Miljøverndepartementet, fremmet. Kampanjens sentrale verdier samsvarte med Ramsarkonvensjonen, altså å arbeide for konkrete tiltak og iverksette dem, for slik å bevare landets våtmarksområder og økosystemene som fantes der. Våtmarken var blitt oppdaget.

Den nasjonale våtmarkskampanjen ble etablert året 1976, det år Europarådet hadde døpt *Våtmarksåret 1976*, og som på flere måter illustrerer den økologiske ideologiens vekst og status samt fofestet den hadde etablert.²⁴¹ Våtmarkskampanjen var en koalisjon mellom regjeringen, først og fremst representert av Miljøverndepartementet, og en rekke interessegrupper for miljøvern som blant annet: Norges -Jeger og Fiskerforbund, Norsk zoologisk forening og Norges naturvernforbund.²⁴² Med tunge investeringer i denne

²³⁸ For mer om dette se: Berntsen 1994: «*Det klassiske naturvernets gjennombrudd, 1960-1970*» og «*Naturvernets storhetstid, 1970-1975*».

²³⁹ Berntsen 1994: 191-192.

²⁴⁰ Konvensjon om våtmarksområder av internasjonal betydning, særlig som tilholdssted for vannfugler, (Publisert: NT IV s 764, Overenskomster 1976 s 4), Den norske stat. Hentet fra: <https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/1971-02-02-1> 25.01.20.

²⁴¹ Berntsen 1994: 190-193.

²⁴² Berntsen 1994: 193.

kampanjen, ble altså ivaretagelse av landets våtmarksområder en viktig kampsak for regjeringen og fikk slik en høy nasjonalpolitisk prioritering.

Men det måtte iverksettes mer konkrete, pragmatiske og landsomfattende tiltak enn våtmarkskampanjen alene, for å virkeliggjøre denne kampsaken. I stortingsproposisjon nr. 77 (1979-1980) for Verneplan II, redegjorde Olje- og energidepartementet for at Norge hadde forpliktet seg til Ramsarkonvensjonen: «*I denne erkjennes de grunnleggende økologiske funksjoner som våtmarksområdene har*».²⁴³ Det måtte derfor jobbes systematisk for å bevare landets våtmarker. Under benevnelsen av naturvitenskapelige verneinteresser i norske vassdrag, omtales våtmarksområdene som viktige naturvitenskapelige verneobjekter. I stortingsproposisjonen kan man blant annet lese at: «*Særlig våtmarksområdene har en verneverdi i seg selv som rike produksjonsområder, som livsgrunnlag for en egenartet flora og fauna. I denne sammenheng har de sin store naturvitenskapelige betydning*».²⁴⁴ Videre heter det: «*I denne sammenheng representerer Norge et viktig område og vi har en ubetinget internasjonal forpliktelse til å finne frem til og sikre uberørte områder for studier av geosystemer, som vi med sikkerhet vet kan bevares for ettertiden*».²⁴⁵ Vi ser her at myndighetene mot slutten av 1970-tallet investerte mye tid og ressurser for å igangsette slike tiltak.

Som tidligere diskutert i denne masteroppgaven, blir urørtbegrepet problematisk når det benyttes av myndigheter med juridisk makt til å legge føringer for hva som skal vernes. Urørtbegrepets svakhet kommer til syne ved at det baseres på menneskelige premisser i kontinuerlig endring. Den kronologiske modereringen av urørtbegrepet resulterte blant annet i at det ble oppdelt i grader, slik som *mest mulig*, *noenlunde* eller *relativt urørt* natur. De tre graderingene vitner om urørte naturområder, noe som svært vanskelig lar seg bevise om man anvender et postmoderne perspektiv. Da undersøkes begrepets holdbarhet og dets graderinger faller bort, det spiller altså ingen rolle hvor uberørt eller hvor berørt naturen er, bare at den faktisk er berørt. Under denne linsen har ikke urørtbegrepet rot i virkeligheten, ettersom mennesket har satt sine spor i naturen så lenge vi har eksistert, uavhengig av gradering. Det blir da vanskelig å håndheve at det finnes veldig mange urørte naturområder på denne planeten.²⁴⁶

²⁴³ St.prp.nr.77 (1979-80). Olje- og energidepartementet. Verneplan II for vassdrag, Stortinget. Side 13.

²⁴⁴ St.prp.nr.77 (1979-80). Olje- og energidepartementet. Verneplan II for vassdrag, Stortinget. Side 13.

²⁴⁵ St.prp.nr.77 (1979-80). Olje- og energidepartementet. Verneplan II for vassdrag, Stortinget. Side 13.

²⁴⁶ For mer om dette se diskusjonen i denne masteroppgavens andre kapittel: 2.11 «*Norges «urørte» vassdrag*».

På tross av dette skal vi i det følgende se nærmere på tiltakene regjeringen iverksatte og observere at landets fylkesmenn av Miljøverndepartementet ble anmodet om å utarbeide verneutkast for de ulike fylkenes våtmarksområder, spesifikt fylkenes myrområder, noe som også tok plass i Rogaland.²⁴⁷ Slik introduseres dette kapitlets undersøkelsesobjekt, et våtmarksområde som befinner seg nederst i Håelva, i den vestligste delen av vassdragets nedslagsfelt og som var navngitt Vigremyra. Men som etter Ramsarverningen av 1986 ble omtalt som Vigre naturreservat.

4.4 Myrundersøkelser i Håelvas nedslagsfelt

Den 16. august 1976 fikk Fylkesmannen i Rogaland i oppdrag fra Miljøverndepartementet å utarbeide et verneutkast for myrer i Rogaland.²⁴⁸ Verneutkastet tok utgangspunkt i vitenskapelige undersøkelser utført av førstemanuensis Kåre Arnstein Lye tilknyttet Botanisk institutt ved Norges Landbrukshøgskole og botanikeren og naturvernforskeren Asbjørn Moen, tilknyttet Universitetet i Trondheim.²⁴⁹ Universitetet i Trondheim hadde i 1975 på vegne av sitt museum *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*, botanisk avdeling, publisert en rapport basert på Moens myrundersøkelser i Rogaland. Her kan man lese at myrområdet på Vigre, som fylkesmannen senere døpte Vigremyra, ble betraktet som særlig verneverdig.²⁵⁰

Moens undersøkelse i Håelvas nedslagsfelt tok utgangspunkt i et myrområde som Kåre Arnstein Lye allerede i 1966 hadde fremhevet som verneverdig. Moen hadde i 1971 selv utført undersøkelser i området, men hadde kun gjennom lokalkjent ledsagelse rukket å oppspore et av to myrområder som Lye hadde fremhevet. Området Moen undersøkte ble benevnt som: «Lokalitet 26 Myr mellom Vigre og Reime, Hå». I lys av de mange grøftekanalene som hadde blitt utgravd for å avlede grunnvann, kategoriserte Moen myrområdet som «uten verneverdi». I rapporten skrev han: «Området er under oppdyrking, og de dype kanaler som er gravd vil klart nok i løpet av noen år endre vegetasjonsbildet drastisk».²⁵¹

²⁴⁷ SAST. Rogaland Landbruksselskap, 125: 1981-1982. Saksarkiv. Verneplan for myrer i Rogaland 1981. Utkast til verneplan for myrer i Rogaland fylke. Side: 3 og 6.

²⁴⁸ SAST. Rogaland Landbruksselskap, 125: 1981-1982. Saksarkiv. Verneplan for myrer-Vigremyra 1976. Brev fra Miljøverndepartementet til Fylkesmannen i Rogaland den 16.08.1976.

²⁴⁹ SAST. Rogaland Landbruksselskap, 125: 1981-1982. Saksarkiv. Verneplan for myrer i Rogaland 1981. Utkast til verneplan for myrer i Rogaland fylke. Side: 3 og 6.

²⁵⁰ Moen, Asbjørn (1975). Rapport botanisk serie 1975-3. *Myrundersøkelser i Rogaland rapport i forbindelse med den norske myrreservatplanen*. Trondheim: Universitetet i Trondheim. Side: 103-105.

²⁵¹ Moen 1975: 103-105.

Figur 15: Det var området markert som nummer 27, Moen ikke klarte å lokalisere. Øverst i bildet ser vi Håelvas nederste strømninger, meandere seg gjennom det flate jærterrenget. Nederst til venstre slår Nordsjøens bølger innover land.

Moen rakk, som nevnt, bare å lokalisere ett av de to myrområdene Lye hadde fremhevet. Det andre myrområdet, som Moen betegner: «Lokalitet 27. Myr mellom Vigre og Nesheim, Hå», skulle derimot vise seg å bli langt vanskeligere å lokalisere. På tross av det relativt flate og lett oversiktlige jærlandskapet, viste det seg eksepsjonelt vanskelig for botanikeren å oppspore området som senere fikk navnet Vigremyra. Moen skriver: «I 1966 foreslo professor Eilif Dahl og førsteamanuensis Kåre Arnstein Lye "to Schoenus-myrer på henholdsvis Vigre og Reime" vernet, Den ene klarte jeg i 1971 å finne fram til (lokalitet 26), mens den andre ikke lot seg oppspore».²⁵²

Denne, merkverdige, sekvensen resulterte i at Moen baserte sin vurdering utelukkende på Lyes rapport som i 1973 hadde blitt fremlagt for Miljøverndepartementet. På tross av at myren ikke hadde blitt identifisert av Moen selv, fremkom det i hans rapport at lokalitet 27 ble betraktet som et av Rogalands mest verneverdige myrområder. Moen kategoriserte myrområdet mellom Vigre og Nesheim som særlig verneverdig, men han var skeptisk til arealomfanget Lye hadde fremhevet, som kun omfattet et område på omtrent 125 dekar. Moen

²⁵² Moen 1975: 106.

mente at interesseområdets geografiske omfang ikke var tilstrekkelig for å unngå at fremtidig avvanning, gjennom grøftekanaler, ville påvirke myrområdet. Han mente at, om ikke området ble utvidet så måtte de tilgrensende områdenes rådighet innskrenkes. Videre trakk han frem myrområdets spesifikke verneverdier, som omhandlet et spesielt planteliv, og fremhevet myrplantartene: *svarttopp*, *kjevlestarr*, *engstarr*, *nebbstarr*, *breimyrull*, *gulsildre* og *brunskjene* som av spesiell verneverdig interesse. Moen hevdet i tillegg at større områder på Jæren tidligere hadde vært dekket av planterike myrer, men at områdets mange vannavledningsprosjekter, hadde endret landskapet slik at bare rester av disse områdene fremdeles eksisterte.²⁵³

4.5 Utkast til verneplan for myrer i Rogaland fylke

Det skulle imidlertid vise seg at Moens rapport av 1975, ikke alene tjente som vitenskapelig fundament for fylkesmannens forslag, det ble nødvendig å utføre supplerende analyser. Det samme året mottok fylkesmannen midler fra Miljøverndepartementet, slik at faglig assistanse til utformingen av verneutkastet kunne engasjeres. Med disse midlene intakt ble det sommeren 1978 gjennomført nye undersøkelser. Med base i dem samt i sammenfatning med Moens rapport, utarbeidet fylkesmannen i 1981 sitt verneutkast for myrer i Rogaland.²⁵⁴

Her ble myrområdet som Moen ikke maktet å oppspore i 1975, navngitt Vigremyra. Verningen bunnet ut i myras rike plantevegetasjon, hvor planter som: *dvergjamne*, *engmarihand*, *breimyrull*, *sveltull*, *tvebostarr*, *blåstarr*, *gulsildre*, *jåblom*, *svarttopp* og *brunskjene* representerte naturvitenskapelig verneinteresse. Sistnevnte fikk spesiell interesse ettersom dens forekomst, var den eneste gjenværende i Jærområdet. Myrer rike på brunskjenearten hadde ifølge fylkesmannen, tidligere strukket seg over større områder på Jæren, men tidlig på 1980-tallet omfattet forekomsten kun et avgrenset område nederst i Håelva. Dermed ble Vigremyra betraktet som særdeles verneverdig. Basert på disse forholdene mente fylkesmannen at det fantes grunnlag for verving av Vigremyra. Verneformålet ble altså å ivareta plantelivet, og særlig brunskjenearten som var av stor botanisk interesse.²⁵⁵

²⁵³ Moen 1975: 106.

²⁵⁴ SAST. Rogaland Landbruksselskap, 125: 1981-1982. Saksarkiv. Verneplan for myrer i Rogaland 1981. Utkast til verneplan for myrer i Rogaland fylke. Side: 6.

²⁵⁵ SAST. Rogaland Landbruksselskap, 125: 1981-1982. Saksarkiv. Verneplan for myrer i Rogaland 1981. Utkast til verneplan for myrer i Rogaland fylke. Side: 54-55.

Figur 16: Her ser vi den verneverdige brunskjeneplanten, på latinsk: *Schoenus ferrugineus*.

Det er interessant å observere at fylkesmannens utkast differensier fra Moens rapport, spesifikt dukker det opp avvik i den botaniske interessen. Svarttopp, breimyrull og gulsildre var for uten brunskjene, de eneste myrplantene som i 1981 ble betraktet som interessante nok for verning, mens kjevlestarr, engstarr og nebbstarr som Moen hadde fremmet, ikke lenger var av samme interesse.²⁵⁶ Det er også interessant å observere hvordan staten jobbet for en spesiell type verning i Vigremyra. Det var ikke hele myrområdet i seg selv som skulle vernes, men spesifikt utvalgte myrplanter. Denne formen for verning kan forstås gjennom begrepet punktfredning, som betyr at utvalgte objekter i et område, slik som trær, planter eller dyr blir lagt under vern, fremfor området selv. Punktfredning tilhører fortiden og har i Norge røtter helt tilbake til 1800-tallet. Trolig var Bygdøy, en halvøy innerst i Oslofjorden, det første naturobjektet som ble vernet gjennom denne tilnærmingen, en prosess som pågikk under perioden 1810-1877.²⁵⁷

Det er også påfallende at Vigremyra som i 1981 ble fremmet for verning, ikke inkluderte Moens ønske om utvidelse, tvert imot ble arealet videre innskrenket. Moens interesseområde omfattet 125 dekar, mens fylkesmannens verneforslag kun omfattet et område på 50 dekar.²⁵⁸ Forklaringen på dette var ifølge fylkesmannen at intensiv grøfteutgraving i perioden 1975-1980 hadde forårsaket arealreduksjonen. De femti gjenværende dekarne representerte den mest verneverdige delen av myrområdet. Dette var fremdeles intakt og det ble derfor utarbeidet et revidert grenseforslag.²⁵⁹

²⁵⁶ Moen 1975: 106.

²⁵⁷ Berntsen, Bredo (2011). *Grønne linjer. Natur- og miljøvernets historie i Norge*. Oslo: Unipub. Side: 35-36.

²⁵⁸ SAST. Rogaland Landbruksselskap, 125: 1981-1982. Saksarkiv. Verneplan for myrer i Rogaland 1981. Utkast til verneplan for myrer i Rogaland fylke. Side: 54-55.

²⁵⁹ SAST. Db-L0033-Fylkesmannen i Rogaland Miljøvernnavdelingen. 471.1 Verneplan for myrer 1970-1980. Brev fra Fylkesmannen i Rogaland til Miljøverndepartementet den 30.10.1980.

Fylkesmannen og Moen trakk for øvrig samme konklusjonen hva angikk negative påvirkninger på Vigremyra, nemlig at den hybridiserte våtmarken, menneskene gjennom avvanningsprosjektene hadde skapt, dannet verningsens grunnlag. Men dette understreker også Håelvas aktørrolle. Det stilleflytende vannet, nederst i vassdraget, hadde ikke bare lagt premissene for vannavledningen, men også gitt livsgrunnlaget til en naturtype rik på mangfold, som nå sto i fare for å dø ut, som følger av vannuttappingen. Noe fylkesmannen mente ville få uante konsekvenser. Det som tidligere hadde blitt forstått som et impediment, var nå et viktig økosystem, et objekt for bevaring. Det var ikke lenger, utelukkende, snakk om en vannholdig mark, men om et verneverdig vegetasjonsmangfold. Håelva hadde altså, i likhet med forholdene i Åsvatnet (beskrevet i forrige kapittel), også i Vigremyra, endret den sosio-naturlige relasjonsflaten.

Verneutkastet tjener også til interessant lesing ettersom man klart kan iakttå en hyppig bruk av urørtbegrepet. Punktfredningen av Vigremyra skulle falle innunder vernekategorien naturreservat, med hjemmel i naturvernloven av 19. juni 1970.²⁶⁰ Under § 8 for naturreservater het det:

*«Områder som har urørt, eller tilnærmet urørt natur eller utgjør en spesiell naturtype og som har særskilt vitenskapelig eller pedagogisk betydning eller som skiller seg ut ved sin egenart, kan fredes som naturreservat. Et område kan totalfredes eller fredes for bestemte formål som skogreservat, myrreservat, fuglereservat eller liknende».*²⁶¹

Med henvisning til samme lov omtalte fylkesmannen naturreservatkategorien på følgende måte: *«Tilnærmet urørte naturområder av særlig verdi, ofte av mindre omfang, som gis forholdsvis strenge vernebestemmelser».*²⁶² Her blir det observerbart at urørtbegrepet fikk legge føringer for verningen av Vigremyra.

4.6 Bøndernes vrede vekkes

Fylkesmannens utkast for myrer i Rogaland omfattet de åtte myrområdene: Brekke i Karmøy kommune, Kulthaug i Sauda kommune, Øyastøl i Hjelmeland kommune, Storamyrr i Sola kommune, Viermyr i Gjesdal kommune, Trollhaug i Time og Bjerkreim kommune samt

²⁶⁰ Dette er en overordnet lov som omfatter bruk av natur og miljø, i 2009 ble naturmangfoldloven - Lov om bevaring av naturens mangfold vedtatt. Denne loven erstattet naturvernloven. For mer om dette se Jakobsen, Ingvild Ulrikke. *Store Norske Leksikon* (2019). Naturvernloven. Hentet fra: <https://snl.no/naturvernloven> 06.02.2020.

²⁶¹ Lov om naturvern, (Publisert: ISBN 82-504-1217-6), Miljøverndepartementet. Hentet fra: <https://lovdata.no/pro/#document/NLO/lov/1970-06-19-63> 06.02.2020.

²⁶² SAST. Rogaland Landbruksselskap, 125: 1981-1982. Saksarkiv. Verneplan for myrer i Rogaland 1981. Utkast til verneplan for myrer i Rogaland fylke. Side: 30.

Reime og Vigremyra i Hå kommune.²⁶³ Forslaget vekket en betydelig skepsis blant flere av områdenes jordbrukere og deres motvilje lot ikke vente på seg. Jordbruksinteresser og miljøverninteresser i opposisjon til hverandre, karakteriserte konfliktbildet som tidlig på 1980-tallet kunne observeres i disse områdene. I flere av disse myrområdene fantes det nemlig store nydyrkingsinteresser samt planer for å konstruere kulturbeiter.²⁶⁴

Figur 17: Fylkesmannens verneutkast for Rogaland.

Bøndenes protester mot verneforslaget omfattet hovedsakelig motviljen for å bli underlagt rådighetsrestriksjoner, men samtidig handlet protestene også om en prinsipiell motvilje mot statlig innblanding. Som vi har sett, hadde våtmarksområder i århundrer, fra et jordbruksperspektiv, blitt betraktet som presumptivt nyttige områder som gjennom ulike avvanningsmetoder kunne omstøpes til kultiveringsarealer. Men våtmarkene ble også forstått som langt mer enn en næringsvei eller som en handelsvare. Utvinningen av nytt areal hadde også tilknyttet seg ideologi. Våtmarkene representerte tradisjoner, utviklet gjennom mangfoldige år. Bøndenes

vrede våknet ettertrykkelig, når det først etter flere århundrer, plutselig etablerte seg en ny våtmarksinteresse, i tankene til en aktør som i all overskuelig fortid hadde oppfattet våtmarkene som fryktede impedimenter. Den statlige aktøren, utrustet med betydelig juridisk makt, kom nå utenfra med en ny våtmarksforståelse som truet de lokale aktørenes interesser, som i århundrer hadde betraktet myrene som potensielt verdifulle både økonomisk og ideologisk.

²⁶³ SAST. Rogaland Landbruksselskap, 125: 1981-1982. Saksarkiv. Verneplan for myrer i Rogaland 1981. Utkast til verneplan for myrer i Rogaland fylke. Side: 43-57.

²⁶⁴ *Stavanger Aftenblad*. «Sterk strid om vern av myrer». 05.05.1983.

I en avisartikkel uttalte fylkesmannens naturverninspektør Bjørn S. Berg at den opprinnelige planen for myrverningen i Rogaland hadde omfattet hele tretti myrområder, men at fylkesmannen etter å ha vektet myrenes miljøverninteresser opp mot jordbruksinteressene de representerte, hadde besluttet at det var av hensiktsmessig verdi å innskrenke antallet til kun åtte myrlandskaper. Berg protesterte mot egen etat og beslutningen den hadde fattet.

Han kritiserte innskrenkingen og mente at antallet myrer som på denne tiden ble fremmet som verneverdige, var altfor lavt. Han konkluderte: «*Vi burde absolutt hatt flere myrer med i planen*». ²⁶⁵ Den samme avisartikkelen tilbyr meget interessant lesning ettersom den gir et konkret eksempel på motviljen fylkesmannen møtte fra jordbruksinteressenter. En av disse var grunneier Elias Vatne ved Storamyr på Tananger. Ifølge Berg var planen for Storamyr å oppføre en tursti som ville tilby lokalbefolkningen et fascinerende rekreasjonsområde hvor man kunne studere myras dyre og planteliv. Interessekonflikten oppstod når det viste seg at fylkesmannens turstiplaner, ikke kunne forenes med grunneierens interesse. Han brukte nemlig store deler av myrområdet, hvor det i nær fremtid også skulle oppføres et større boligfelt, som dyrebeite. I sin frustrasjon uttalte grunneieren, interessant nok:

«Poenget er at myra ikke er noe uberørt område. I alle år har dyr beitet på myra, og selve myra er merket både av torvskjæring og av dreneringsgrøfter. Først ble området her utpekt til boligutbygging. Når så husene kommer må vi avgi enda mer områder fordi folk skal få friområder. Det blir overhodet ikke vist respekt for dem som eier noe jord». ²⁶⁶

Uttalelsen er til å ta og føle på. At aktørenes interesser i Storamyr kolliderte så ettertrykkelig med hverandre og dannet grunnlaget for en bitter konflikt, er i seg selv et interessant aspekt ved denne saken. Men det faktum at urørtbegrepet, tydeligvis, hadde blitt benyttet i så omfattende grad av fylkesmannen og andre involverte aktører, at selv grunneieren gjennomskuet dets falske premisser, er et særdeles interessant aspekt ved denne konflikten. Storamyraktørens tordentale gir også et godt innblikk i grunneiernes generelle mentalitet, både når det kommer til den statlige innblanding i deres affærer men også når det kommer til verneplanene og innskrenkningene de ville medføre.

4.7 Jordbruksinteresser vs verneinteresser - Striden i Vigremyra

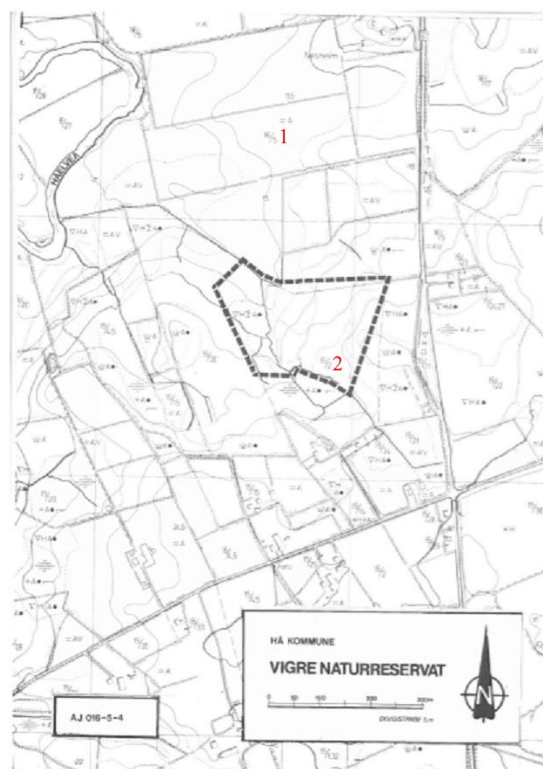
Miljøverndepartementet hadde allerede i 1974, når forslaget om verving av Vigremyra først kom på agendaen, ført en åpen, informativ og inkluderende dialog med våtmarksområdets

²⁶⁵ *Stavanger Aftenblad*. «Sterk strid om vern av myrer». 05.05.1983.

²⁶⁶ *Stavanger Aftenblad*. «Sterk strid om vern av myrer». 05.05.1983.

grunneierne, blant annet ved å invitere dem med på vernebefaringer.²⁶⁷ På tross av denne tilnærmingen møtte allikevel statens verneinteresser stor motstand fra området grunneiere Endre Vigre samt Njål og Alf Nærland.²⁶⁸ Grunneiernes motvilje kom som en konsekvens av spennet mellom deres egeninteresse og statens interesse for Vigremyra. Det oppsto altså i Vigremyra, som i flere andre våtmarksområder rundt om i Rogaland på denne tiden, en konflikt mellom den statlige verneinteressen og den lokale jordbruksinteressen, hvor aktørenes interesser tydelig kom til syne som to motpoler. Striden i Vigremyra var i gang.

En bevaring av Vigremyras plantearter og restriksjonene dette medbrakte, ville få store konsekvenser for den viktige jordbruksproduksjonen som pågikk der. Denne delen av Håelvas nedslagsfelt befinner seg midt i selve hjertet av norsk jordbruksproduksjon. For Hå kommune representerer jordbruket en avgjørende inntekt, noe som forklarer hvorfor kommunen tok grunneiernes side i denne saken. En annen viktig aktør involvert i denne konflikten var Hå landbruksnemnd, som på et kommunalt nivå forvaltet landbrukspolitikken og representerte bøndenes interesser.²⁶⁹ Grunneierne var altså, i møtet med statens verneinteresser, utrustet med et kommunalpolitisk apparat i ryggen. Vi ser av dette, at også det stilleflytende vannet nedstrøms i vannsystemet, la føringene for konflikten. Om uttappingen av myra opphørte ble myrplantenes livsvilkår sikret, men da på bekostning av lokal-kommunal inntekt, og vice versa.

Figur 18: Teknisk kart over Vigremyra. Nr. 1 markerer eiendommen til Nærland. Nr. 2 markerer eiendommen til Vigre, som vi altså ser at befant seg innenfor selve myrområdet.

I lys av egne interesser frarådet de to kommunale aktørene at bevaringen av Vigremyras planteliv ble iverksatt, dette i frykt for hvilke konsekvenser restriksjonene ville påkoste den kommunale landbruksinteressen. Myrlandskapet i Håelvas vestligste nedslagsfelt var altså

²⁶⁷ SAST. Rogaland Landbruksselskap, 125: 1981-1982. Saksarkiv. Verneplan for myrer-Vigremyra 1976. Brev fra Miljøverndepartementet til Fylkesmannen i Rogaland den 16.08.1976.

²⁶⁸ Endre Vigre eide gårdsbruket som gjennom den byråkratiske terminologien fylkesmannen anvendte i verneutkastet ble omtalt som gårdsbruksnummer/bruksnummer-15/2. Njål og Alf Nærland eide gårdsbruksnummer/bruksnummer-16/5.

²⁶⁹ Hå Landbruksnemnd erstattet myndigheten til det som tidligere hadde hetet Hå jordstyre. For mer om dette se Hansen, Tore. I *Store Norske Leksikon* (2014). landbruksnemnd. Hentet fra: <https://snl.no/landbruksnemnd> 04.02.2020.

blitt en konfliktsone, konfliktgrunnlaget kan forstås gjennom fylkesmannens brev til grunneierne: «Fylkesmannen vil be om at ingen inngrep skjer i dette området (i form av grøfting, dyrking e.l.) til det blir endelig avklart om området skal fredes ved kongelig resolusjon».²⁷⁰ Disse restriksjonene ville få store konsekvenser for grunneierne både i henhold til jordbruksproduksjonen og i henhold til inntjeningsmulighetene. Grunneierne responderte ved å legge sin sak frem for Hå Landbruksnemnd. Landbruksnemndas møtereferat av 7. januar 1981 stadfester at komiteen enstemmig vedtok å fraråde verningen. Om myrlandskapet på tross av frarådingen, allikevel ble vernet, mente landbruksnemnda at både Vigre og Nærland måtte få en økonomisk erstatning som samsvarte med de årlige økonomiske inntektstapene verningen medførte.²⁷¹

Landbruksnemnda mente at gårdsbruket til Steinar og Gudmund Nærland, som etter jordregisteret landbruksnemnda benyttet som verktøy for å utmåle sine beregninger, omfattet 456 dekar fruktbar jord.²⁷² Veringen av plantelivet i Vigremyra kom til å omfatte fem av de totalt 456 dekarene på Nærlands eiendom, landbruksnemnda mente at dette ikke ville ramme driftsgrunnlaget. På tross av disse forholdene vedtok de allikevel enstemmig å fraråde punktfredningen av Vigremyra. Kildematerialet som her er tatt i bruk, bærer klare preg av at landbruksnemnda må ha vært av en bestemt prinsipiell oppfatning. De mente nemlig at det holdt med å verne en myr i Hå og pekte på det nærliggende myrområdet Reime, som etter all sannsynlighet også kom til å bli vernet.²⁷³

Vedtaket bør også ses i sammenheng med landbruksnemndas mandat. Som forvalter av den kommunale landbrukspolitikken, representerte landbruksnemnda samtlige private jordbruksaktør hvis interesser befant seg innenfor den kommunale grensen, de sto altså i et interesseforhold til både Nærland og Vigre. I 1982, nøyaktig ett år senere, redegjorde landbruksnemnda for Vigres sak. Grunneierens eiendom omfattet totalt 134 dekar. For at en selvstendig gårdsdrift også skulle være mulig i fremtiden, mente landbruksnemnda at hele hans areal måtte forbli disponibelt. Av grunneierens bruksareal som omfattet femti dekar utmark (myr) med gode dyrkningsmuligheter, ville hele førtifem av dem gå tapt om verningen

²⁷⁰ SAST. Db-L0033-Fylkesmannen i Rogaland Miljøvernnavdelingen. Saksarkiv. 471.1 Verneplan for myrer 1970-1980. Brev fra Fylkesmannen i Rogaland til berørte grunneiere den 30.10.1980.

²⁷¹ IKAR. Hå kommune. Rådmannen. Saksarkiv. Arkivnr. 460-461. 1986-1990. 46 Vern av myrområde på Vigre og Reime. Hå Landbruksnemnd møtebok. Referat fra behandling av sak 6/82 i møte den 07.01.1981.

²⁷² Steinar og Gudmund Nærland overtok gårdsbruket til Alf og Njål Nærland den 01.01.1982. For mer om dette se: IKAR. Hå kommune. Rådmannen. Saksarkiv. Arkivnr. 460-461. 1986-1990. 46 Vern av myrområde på Vigre og Reime. Hå Landbruksnemnd møtebok. Referat fra behandling av sak 6/82 i møte den 07.01.1982.

²⁷³ IKAR. Hå kommune. Rådmannen. Saksarkiv. Arkivnr. 460-461. 1986-1990. 46 Vern av myrområde på Vigre og Reime. Hå Landbruksnemnd møtebok. Referat fra behandling av sak 6/82 i møte den 07.01.1981.

ble iverksatt. Han ville da, utelukkende sitte igjen med et jordbruksareal på omtrent syttiseks dekar, noe som i høy grad ville ramme driftsmulighetene.²⁷⁴

Landbruksnemnda som representerte Vigres interesser stilte seg altså, ikke overraskende, på grunneiernes side i saken. Det samme gjorde formannskapet i Hå kommune, som vedtok å fraråde verningen av Vigremyra: «*Vigremyra bør ikkje fredast p.g.a. dei driftsmessige konsekvensar dette vil få for jordbruket i området*».²⁷⁵ Dette vekket såpass stor lokal oppmerksomhet, at saken fikk mediedekning. Til lokalavisen uttalte formannskapet: «*Vigremyra er delvis interessant som dyrkbart areal, og bør derfor ikkje fredast*».²⁷⁶

Av det som her er diskutert, blir det mulig å hevde at konfliktbildet på denne tiden hadde utvidet seg, og handlet ikke lenger, utelukkende, om en statlig verneinteresse som ikke kunne forenes med et knippe grunneiernes jordbruksinteresser i et avgrenset våtlandskap.

Grunneiernes myrinteresser hadde ikke blitt imøtegått av den statlige aktøren, og forståelsen for de lokale aktørenes interesser hadde dermed sunket til bunnen i Vigremyra, og sammen med grunnvannet tilsluttet seg elveløpet, for så å bli skylt ut i havet. Disse forholdene hadde ledet de lokale jordbruksaktørene til å søke støtte fra kommunalt hold, noe vi har sett at ble innvilget. Striden i Vigremyra hadde dermed fått en lokalpolitisk dimensjon, og grunneierne hadde fått en viktig politisk støttespiller i de kommunale myndighetene. Grunneierne, Hå formannskap samt Hå landbruksnemnd, var alle tjent med jordbruksproduksjonen Vigremyra tilbydde og sammen utgjorde de det som her blir forstått som en lokal-kommunal aktørgruppe. I det kommende delkapittelet skal relasjonsflaten mellom denne aktørgruppen og gruppen av aktører som vil bli forstått som en nasjonal-internasjonalt aktørgruppe, behandles nærmere. Vi skal se hvordan denne aktørrelasjonen, formet av ulike og uforenelige interesser, også avdekker aktørenes forståelse av Vigremyra, og at denne kunnskapen fører med seg en innsikt som bidrar til økt forståelse av Håelvas historie, og forholdet til menneskene som levde langs breddene.

4.8 En nasjonal-internasjonalt og en lokal-kommunal aktørrelasjon

For å bedre forstå konflikten mellom aktørene og relasjonsflaten dem imellom, bør det kastes et blikk på deres interesser. Et vannsystemperspektiv avdekker aktørenes interesser for Vigremyra men gir også innsikt i deres forståelse av Håelva og relasjonen til vassdraget.

²⁷⁴ IKAR. Hå kommune. Rådmannen. Saksarkiv. Arkivnr. 460-461. 1986-1990. 46 Vern av myrområde på Vigre og Reime. Hå Landbruksnemnd møtebok. Referat fra behandling av sak 6/82 i møte den 07.01.1982.

²⁷⁵ IKAR. Hå kommune. Rådmannen. Saksarkiv. Arkivnr. 460-461. 1986-1990. 46 Vern av myrområde på Vigre og Reime. Brev fra Hå kommune rådmannen til Fylkesmannen i Rogaland den 20.04.1982.

²⁷⁶ *Jærbladet*. «Reimemyra freda Vigremyra vert ikkje freda». 06.04.1982.

Aktørkonflikten som her blir behandlet kan sies å bestå av et nasjonalt-internasjonalt og et lokal-kommunalt nivå. Gjennom statens internasjonale forpliktelser til Ramsar-konvensjonen, som dannet mye av grunnlaget for verneinteressene, får denne saken en internasjonal dimensjon. Staten representerte altså den nasjonale-internasjonale aktørgruppen, hvor realiseringen av verneinteressene baserte seg på et samarbeid mellom Miljøverndepartementet og Fylkesmannen i Rogaland. Men aktørgruppens verneinteresser i Vigremyra lot seg ikke forene med den andre aktørgruppens jordbruksinteresser. Sistnevnte aktørgruppe besto, som vi har sett, av området grunneierne, Hå kommune og Hå landbruksnemnd, som altså utgjorde det lokal-kommunale nivået.

Den statlige aktørgruppens verneinteresser sto forplantet i den nyfødte våtmarksinteressen som blant annet inkluderte ivaretagelsen av spesielt utvalgte myrplantearter, hvis livsgrunnlag var muliggjort av Håelvas stilleflytende grunnvann, men også i internasjonale forpliktelser gjennom ratifisering av Ramsar-konvensjonen. Ut ifra disse interessene kan det bemerkes at denne aktørgruppen på mange måter hadde skjenket våtmarksområdene en ny rolle.

Våtmarkene ble ikke lenger forstått som uviktige perifere impedimenter, de hadde nå fått en verdi i seg selv, hinsides potensiell økonomisk avkastning, slik som i Vigremyra, hvor det altså vokste verneverdige myrplanter. Fylkesmannen opererte som et regionalt bindeledd og ble tildelt den viktige oppgaven med å sørge for at våtmarksinteressene også i Rogaland, gikk fra statlig ambisjon til konkret iverksettelse. Nok en gang ser vi at staten var en aktør med sterke interesser i Håelva, forankret i ønsket om å bevare det som ble betraktet som Jærens siste landskap med innslag av brunskjene. Statens interesse kan altså, på en noe paradoksal måte, forstås som en *ikke-bruksinteresse* av Vigremyra.

På det kommunale nivået var Vigremyras jordbruksproduksjon av stor interesse. Det er viktig å påpeke at vi her snakker om en kommune som bortimot står og faller på et fundament av jordbruksinteresser. Hå er en av Norges aller fremste jordbrukskommuner, faktisk har praksisen, underlagt seg halvparten av kommunens arealer.²⁷⁷ Som tidligere nevnt, ga jordbruket et særdeles viktig grunnlag for kommunens inntekt, dermed representerte statens verneinteresser en inntektstrussel. Men jordbruket i Hå, som på ulike måter hadde pågått i århundrer før statens våtmarksinteresse våknet, kan forstås som mer enn klirrende mynt. Det

²⁷⁷ Askeland, Ole J. (2003). «Hå: Jorda og Fjøset», i Thomsen, Hanne (Red.). *Rogaland: Historien, landskapet, menneskene, kulturen: En kulturhistorisk reise gjennom fylkets 27 kommuner*. Stavanger: Wigestrands Forlag. Side: 198-199.

kan i aller høyeste grad også forstås som en tradisjon: «*Me er jordnære folk. Har alltid vore det. Hær æ' dæ' jorå å fjose*». ²⁷⁸

Dette sitatet illustrerer hvordan jordbruket også var av stor ideologisk betydning. Det utgjorde et sentralt aspekt ved innbyggernes kollektive identitet. Kommunestyret i Hå hadde ikke kommet med innvendinger angående verningen av nabomyra Reime, men verning av begge myrområdene var hverken av økonomisk eller ideologisk interesse. For de lokale grunneierne representerte Vigremyra tradisjoner og var en næringsvei, særlig for Endre Vigre ville en verning bety at han ikke lenger kunne disponere deler av myrområdet for oppdyrking, hvilket betydde tap av inntekt som i tur medførte tap av lokal tilhørighet. På grunneiernes side i saken sto, som vi har sett, også landbruksnemnda. Som kommunal representant for bøndenes interesser og forvalter av landbrukspolitikken, var heller ikke denne aktøren tjent med restriksjonene en potensiell verning medføre.

De to aktørgruppene hadde altså, både ulike interesser og ulike våtmarksforståelser. For den nasjonale-internasjonale aktørgruppen måtte dette myrlandskapet, med innslag av den verneverdige brunskjenearten, beskyttes mot menneskelig aktivitet. Noe som virker litt rart ettersom fylkesmannen satt på planer om å oppføre turstier gjennom de verneverdige myrlandskapene, som vi så i Storamyr. For den lokal-kommunale aktørgruppen representerte denne delen av Håelvas nedslagsfelt et viktig produksjonsområde, som sikret inntekt både lokalt-privat og kommunalt. Aktørgruppens bruksinteresser kan altså forstås som to motpoler, som dannet grunnlag for interessekonflikten som skulle prege myrområdet utover størsteparten av 1980-tallet. Som vist tidligere, sto begge aktørgruppens interesser forankret i ulike oppfatninger, som i tur var skapt ut i fra føringene Håelva la.

Ved å plassere aktørene inn i et slikt perspektiv blir det også mulig å tyde maktbalansen mellom dem. Maktstrukturen la betydelige føringer for utviklingen frem til verningen i 1986, men den tjener også til økt forståelse av aktørrelasjonen. De nasjonale myndighetene benyttet sitt juridiske apparat, og tok bruk i naturvernloven av 19. juni 1970. Med hjemmel i denne loven, som grunnlag for verneforslaget, sto den statlige aktørgruppen i maktposisjon ovenfor både de lokale og de kommunale aktørene. De kommunale myndighetene i Hå kunne ikke i møtet med autoriteten det nasjonale lovverket representerte, gjøre annet enn å fraråde verningen i takt med egne interesser. Det samme kan også sies for landbruksnemnda. De

²⁷⁸ Askeland 2003: 198.

lokale aktørene satt på eiendomsrettigheter, men i møte med den statlige aktørens juridiske kraft ble disse rettighetene nøytralisert. En bevisst strategi fra statens side, for å sikre sin nyoppståtte våtmarksforståelse, som i løpet av få år, hadde rukket å gå hele veien fra å betrakte våtmarkene som impedimenter til å betrakte dem som verneverdige.

4.9 Vigremyra vernes som naturreservat

Figur 19: Oversikt over områder som inngår i Jæren våtmarkssystem. Vigre naturreservat kan skimtes som nummer 13.

I 1985 erklærte miljøvernforkjemper Erik Thoring følgende i sin spalte i Rogalands avis: «Etter fire års knallhard tautrekking mellom naturvern- og jordbruksinteressene er det nå klart for fredning av åtte verneverdige myrer i Rogaland».²⁷⁹ Av denne uttalelsen kan det trekkes frem at statens kamp for verning av myrområder i Rogaland hadde, som i Vigremyra, også andre steder i fylket møtt tøff motstand. Etter Miljøverndepartementets sluttbehandling av fylkesmannens verneutkast, ble Vigremyra samt de syv andre myrområdene gjennom kongelig resolusjon vernet den 12. desember 1986.²⁸⁰ På tross av statens uoverensstemmelser med både Hå kommune og Hå landbruksnemnd og i tillegg til konflikten med grunneierne, ble allikevel verningen av Vigremyra som naturreservat en realitet i 1986. Området som da

²⁷⁹ Rogalands Avis. «Rogaland får åtte myrreservater». 04.12.1985.

²⁸⁰ IKAR. Hå kommune. Rådmannen. Saksarkiv. Arkivnr. 460-461. 1986-1990. 46 Vern av myrområde på Vigre og Reime. Brev fra Fylkesmannen i Rogaland til Hå kommune den 12.12.1986.

ble omdøpt til Vigre naturreservat og skjenket status som Ramsarområde, inngikk for ettertiden i det som har blitt kategorisert som Jæren våtmarksystem.²⁸¹

Som vi har sett omhandlet hovedformålet med verningen av Vigre naturreservat å ivareta et spesifikt utvalg av myrplanter, særlig den sterkt truede brunskjenearten. Gjennom verningen av 1986 trådte følgende vernebestemmelser i kraft: Vegetasjon samt døde busker og trær ble vernet mot skade eller ødeleggelse og innføring av nye plantearter ble forbudt, oppføring av bygninger eller veier samt nedlegging av kloakkrør og lignende konstruksjoner ble også forbudt. Alle naturinngrep som truet de verneverdige myrplantene i Vigremyra, deriblant grøftegraving, ble forbudt, utføring av kloakk eller andre typer konsentrert forurensingstilførsel som gjødsling eller bruk av kjemiske plantemidler ble også forbudt. I tillegg ble motorisert ferdsel samt camping og teltoppføring strengt forbudt. Generell ferdsel og dyrebeite burde reguleres.²⁸²

Av dette blir det mulig å hevde at verningen av Vigremyra sto forankret i strenge restriksjoner, hvor særlig forbudet mot camping, teltning samt ferdselsreguleringen er av interesse. Disse reguleringene kan forstås som en adskillelse av mennesket og naturen. Det ble riktignok ikke lagt ned et spesifikt forbud mot menneskelig ferdsel, men om man kaster et blikk på ferdselsbestemmelsen, blir det i lys av konteksten forståelig at dette ikke var ønskelig. Det blir altså, interessant nok, mulig å hevde at verningen av Vigremyra bunnet ut i en mer modernistisk forståelse enn den mitt narrativ anvender.

Både det faktum at spesifikt utvalgte myrplanter ble lagt under vern, fremfor å verne hele området, og det faktum at urørtbegrepet la føringene, understreker at verningen av Vigremyra i 1986 var et produkt i lys av sin tid. Men ut ifra problemstillingen denne masteroppgaven stiller, blir det allikevel interessant og nødvendig, å fremme et par betraktninger. Som vi så i kapittel II, vil mennesket til enhver tid påvirke sine ikke-menneskelige omgivelser, ikke bare gjennom naturinngrep men også gjennom vår ferdsel i naturen. For å hindre menneskelig påvirkning måtte staten ha stengt av hele Vigremyra og avvist enhver menneskelig aktivitet. Men selv gjennom så drastiske tiltak ville ikke vår naturpåvirkning blitt stanset, noe eksempelvis sur nedbør vitner om.²⁸³

²⁸¹ *Fylkesmannen*. «Våtmarkene er trua». Side: 4. Hentet fra: <https://www.fylkesmannen.no/globalassets/fm-rogaland/dokument-fmro/miljo/brosjurer-og-rettleiingar/vatmarkene-er-trua---kvassheimplakater.pdf> 09.02.2020.

²⁸² IKAR. Hå kommune. Rådmannen. Saksarkiv. Arkivnr. 460-461. 1986-1990. 46 Vern av myrområde på Vigre og Reime. Brev fra Fylkesmannen i Rogaland til Hå kommune den 12.12.1986.

²⁸³ Jeg fører en lignende diskusjon i delkapittelet 2.12: «*Verneplan for Vassdrag I*». *Et produkt av sin tid*».

Som vi har sett i dette kapittelet ble urørtbegrepet benyttet ved flere anledninger. Om ikke Vigremyra ved første øyekast virker til å være særlig berørt er det nettopp i et slikt område, skjult under torv og myr, at man finner kulturelle spor som for eksempel dreneringsrør og gjengrodde grøfter.²⁸⁴ Johannesen kommer frem til at urørtbegrepet er sterkt sammenkoblet med villmarksbegrepet, og vi kan dermed si at også villmarksbegrepet la føringer for verningen av 1986.²⁸⁵ Som vi har sett, tydeliggjøres villmarkstankens mest sentrale problem gjennom separasjonen av mennesket og den ikke-menneskelige naturen. Villmarkstanken fremmer nemlig en dikotomi hvor mennesket og naturen plasseres i hver sin sfære.²⁸⁶ Altså er naturen kun «ekte» hvis den samtidig er «vill». Sett gjennom denne linsen representerer menneskets tilstedeværelse i naturen, dens fall.²⁸⁷

Ifølge Miljøverndepartementets konsulent Tor Erik Brandrud kunne myrene: «[...] gjerne betraktes som levende naturmuseer. De forteller oss om vegetasjonsutviklingen tilbake til istida og de viser oss hvordan intakte økosystemer fungerer».²⁸⁸ Fra et postmoderne ståsted blir denne uttalelsen oppsiktsvekkende, da den implisitt kan forstås som at myrområder, i hundrevis av år, hadde vært isolerte tidsbobler hvor selv ikke myras interne økosystem hadde vært i utvikling. Myrene ble altså forstått som urørte naturobjekter, et syn riktignok av sin tid, som ikke medregnet at jordbruksaktører i århundrer hadde påvirket dem. Her ses nok et eksempel på hvor statsintegrert urørtbegrepet på denne tiden, faktisk var. Men Brandruds uttalelse understreker også den menneskelige oppfattelsesendringen, som var en viktig drivkraft bak verneprosessen. Veringen av Vigremyra fullbyrder nemlig, på mange måter, endringen av det statlige våtmarkssynet. Gjennom statens *vernebriller* gikk våtmarkene fra å være *vannsyke* impedimenter, som gjennom avvanning kunne helbredes, til å få en verdi i seg selv, som noe mer enn en potensiell inntjeningsmulighet. Vigremyra ble således del av et paradigmeskifte og ble ikke lenger, utelukkende, viet en perifer jordbruksinteresse.

Håelva har også spilt en sentral rolle for prosessen som ledet frem til verningen av 1986. Som vist, ble avvanningen i Vigremyra, kun mulig om jordbruksaktørene tilpasset systemet etter vannets retning. Det stilleflytende vannet, nedstrøms i Håelva, la også forholdene til rette for den menneskelige våtmarksforståelsen. Om det ikke hadde fantes vann i dette området, hadde heller aldri en menneskelig våtmarksforståelse- og interesse tatt form her. Vernekonfliktens

²⁸⁴ Eie, Faugli og Aabel 1996: 61.

²⁸⁵ Johannesen 2017: 37, 70 og 93-97.

²⁸⁶ For mer om dette se: 2.12 «Verneplan for Vassdrag I». *Et produkt av sin tid*.

²⁸⁷ Cronon 1996: 17.

²⁸⁸ *Rogalands Avis*. «Rogaland får åtte myrreservater». 04.12.1985.

eksistensgrunnlag baserte seg på spørsmålet om vannet skulle bli, eller føres ut av myra. Om avvanningen fortsatte, ville vegetasjonen dø ut, og om verningen trådte i kraft ville grunneiernes inntektsgrunnlag samt deres tradisjonsgrunnlag, gå tapt. Håelva la altså, gjennom sin avgjørende aktørrolle, føringene for menneskenes oppfattelser og interesser, og for endringen av disse. Det blir dermed mulig å hevde at vannsystemet endret den sosio-naturlige relasjonen.

Kapittel 5. «Oppvåkningens tid». Vannforurensing eller renere vassdrag? 1970-2000.

5.1 Innledning

Målet i dette kapittelet er å analysere den større kulturelle prosessen fra 1970-2000 rundt opprensingen av Håelva, en periode jeg har valgt å kalle «*Oppvåkningens tid*». Utover dens første tiår økte oppmerksomheten rundt den problematiske vannkvaliteten, i takt med den økende miljøbevisstheten som slo rot i det norske samfunnet utover 1960-tallet.²⁸⁹ Blant annet som drikkevann.²⁹⁰ Under denne perioden pågikk en betydelig vannforurensing av Håelva, hovedsakelig forårsaket av siloforurensing. Det rådet blant jordbruksaktørene, under *oppvåkningens* første tiår, en vassdragsforståelse hvor fiskedød som følger av oksygenmangel, forårsaket av siloforurensingen, ikke inngikk i det mentale bildet.

Denne praksisen kom i konflikt med en annen aktørs interesser, en fra utsiden. Staten anså nemlig Håelva som å ha en verdi i seg selv og gikk på denne bakgrunnen til kamp mot vannforurensingen.²⁹¹ Først og fremst ved å plassere vannsystemet under overvåkning og vitenskapeliggjøre det. Vannsystemet skulle altså forstås gjennom tall og begreper. En annen aktør som også kom utenfra og som også hadde interesser i vannsystemet var rekreasjonsaktørene, under denne perioden hovedsakelig representert gjennom laksefiskerne. De ønsket, i likhet med staten, renere vann for slik å sikre at Håelva kunne levere god fisk og gode opplevelser. Det jeg har valgt å kalle en «*Miljøarena*» tok altså form under denne perioden. Det blir nyttig å se utviklingen under *oppvåkningens tid* gjennom denne *miljøarenaen*.

Håelva har så lenge det har levd mennesker i dets nedslagsfelt, strømmet gjennom et samfunn i endring. Men *oppvåkningens* andre tiår ga opphav til en svært iøynefallende utvikling, karakterisert av det økende miljøengasjementet, forankret i *miljøarenaens* ulike interesser. Oppslutningen rundt ønsket om et renere vassdrag tok gradvis mer og mer plass i den lokale diskursen. *Oppvåkningens* andre tiår så starten av en relasjonsendring mellom menneskene og Håelva. Flere av *miljøarenaens* aktører begynte da å se nytten av renere vann.

²⁸⁹ For mer om dette se: Berntsen 1994: «*Det klassiske naturvernets gjennombrudd, 1960-1970*» og «*Naturvernets storhetstid, 1970-1975*».

²⁹⁰ Se kapittel III: «*Striden om sikker vannkvalitet og kampen om Åsvatnet, 1969-1978*».

²⁹¹ Med en verdi i seg selv, sikter jeg til den statlige aktørens forståelse av det strømmende vannet som mer enn en potensiell ressurs. Staten forsto Håelva som noe, hinsides menneskelig utnyttelse, som noe mer enn økonomi, rekreasjon eller som en resipient. Vannet ga liv til vegetasjon, fisk, bunndyr og andre organiske komponenter, og burde dermed bevares.

Om vannforurensingen på 1970-tallet, av enkelte aktører, ble betraktet som kritisk, så ble den på 1980-tallet ansett som katastrofal fra en samlet *miljøarena*. Siloforurensingen fortsatte sin langsomme kvelning av vannsystemet og fisk ble drept. Men under denne perioden ble oppblomstringen av de giftige blågrønne algene som både tok livet av beitedyr og truet rekreasjonsmulighetene, viet større oppmerksomhet enn tidligere, og mange mente at noe måtte gjøres. Foruten denne utviklingen, blir også statens landsdekkende informasjonskampanjer om vannforurensinger og konsekvensene de medbrakte synlig, som en viktig drivkraft under *oppvåkningens* andre tiår.

Vi skal i det følgende se at staten fremfor å iverksette betydelige restriksjoner i kampen mot vannforurensingen, heller utøvde makt gjennom informasjonsspredning, som endret jordbrukernes holdninger og dannet en miljøbevegelse. En interessant utvikling denne prosessen medbrakte ble synlig nedstrøms i Håelva langs Dalabekken, hvor relasjonendringen klart kom til syne. Utover *oppvåkningens* tredje tiår, var miljøengasjementet i konstant vekst. *Miljøarenaen* som under første tiår var splittet og som under det andre tiåret begynte å dra i samme retning, antok i løpet av det tredje tiåret institusjonelle rammer. En splittet forurensingskamp ble da en krig med en samlet *miljøarena*, hvor både nye begreper og nye kultur-natur sammensmeltninger ble nyttet som våpen.

Oppvåkningens tid slo røtter i samfunnet langs Håelva og førte med seg en ny mentalitet, som ønsket et renere vassdrag. Men å rense Håelva forutsatte at alle aktørene i vannsystemet, oppstrøms som nedstrøms, fra Storamø til Obrestad, la ned betydelig innsats. Med dette tatt i betraktning støtter den følgende analysen seg til et vannsystemperspektiv, hvilket betyr at flere av Håelvas vannlandskaper omfattes av analysen. En helhetlig forståelse av relasjonendringen mellom vassdraget og menneskene, blir nødvendig.

Et vannsystemperspektiv på et så omfattende tidsperspektiv muliggjør en bred analyse og mye kunne her ha blitt behandlet, forsuring og kloakking av vannsystemet har helt klart spilt en rolle i forurensingen av Håelva. Men Håelva er i all hovedsak et ruralt vannsystem hvor jordbruket står sterkt, noe som gjør dette aspektet mest interessant å analysere. Avgrensingen er også et metodisk valg. Ved å avgrense problematikken til å omhandle forurensinger hovedsakelig forårsaket av jordbruket, blir målet å også komme frem til mer avgrensede funn, fremfor de mer generelle funnene, jeg mener, en analyse med et bredere spekter hadde avdekket.

5.2 Oppvåkningens første tiår. En miljøarena tar form

Fra 1970-1974 utførte Inspektøren for ferskvannsfisket, vitenskapelige avdeling ved Ås, en serie kjemiske undersøkelser i Håelva. Undersøkelsene omhandlet utslipp av pressaft fra siloer og hvordan praksisen påvirket Håelva og flere av de andre jærvassdragene.²⁹² Høsten 1970 utførte konsulent Einar Snekvik flere kjemiske undersøkelser fra Fotlandsområdet og nedstrøms i vannsystemet. Det ble oppført målingsstasjoner ved Nærland bro, Njærheim bro, Bjorland bro, Haugland bro, Fosse bro, Fotland bro og ved Undheim-skjæret.²⁹³ Snekvik konkluderte undersøkelsene ved å påpeke at oksygeninnholdet i elva var noenlunde konstant, men at ytterligere undersøkelser krevdes for å verifisere verdiene.²⁹⁴

I sin midlertidige rapport av 1971, varslet konsulenten derimot om urovekkende forhold i Håelva.²⁹⁵ Både før og under silosongen hadde nye undersøkelser avdekket langt verre tilstander enn først antatt. Også i 1971 var samtlige målingsstasjoner plassert nedstrøms Fotland, ved Nærland, Njærheim, Haugland bro og ved broen vest for Grødem. Ved Haugland bro, like nedstrøms Fotlandsfossen, observerte konsulenten en «kålgrønn» vannfarge.²⁹⁶ Dette indikerte algeoppblomstring, som ofte blir konsekvensen når vannmassene tilføres næringsrike stoffer fra pressaft.²⁹⁷

I Håelva kom denne tilførselen i forbindelse med surfôrproduksjon, som var en viktig del av jordbruket i Håelvas nedslagsfelt under *oppvåkningens* første tiår. Surfôrproduksjon omfatter en prosess hvor diverse plantearter innhøstes, samles og lagres i siloer for der å brytes ned slik at avfallet kan benyttes for åkergjødsling. Dette er en prosess med to utfall for vassdragene, en god og en dårlig. Enten tørkes surføret før det lagres i siloen, noe som resulterer i mindre, eller ingen pressaft. Om denne prosessen uteblir, vil det gjennom nedbrytningsfasen dannes næringsrik pressaft. Når den renner ut i vassdraget påvirker det næringsrike innholdet vannmassenes oksygennivå, dette resulterer ofte i oksygenfattige vassdrag, slik som i Håelvas

²⁹² De andre undersøkte vassdragene var: Figgjo, Nordre Varhaugelv, Søndre Varhaugelv og Kvasseheimsåna.

²⁹³ SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209. 0013-Håelva, Rogaland. § 66. Utvalget for husdyrbruk/naturforurensing Jærenelvene-forsøkselver/silo den 12.02.1970. Side: 1-2.

²⁹⁴ SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209. 0013-Håelva, Rogaland. § 66. Utvalget for husdyrbruk/naturforurensing Jærenelvene-forsøkselver/silo den 12.02.1970. Side: 3.

²⁹⁵ SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209. 0013-Håelva, Rogaland. § 66. Utvalget for husdyrbruk/naturforurensing Jærenelvene-forsøkselver/silo. Foreløpig rapport den 23.06.1971. Side: 1.

²⁹⁶ SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209. 0013-Håelva, Rogaland. § 66. Utvalget for husdyrbruk/naturforurensing Jærenelvene-forsøkselver/silo. Foreløpig rapport den 23.06.1971. Side: 3.

²⁹⁷ Det er mer enn rimelig å anta at algevekst forårsaket av tilførsel av næringsstoffer skapte store problemer under *oppvåkningens* første tiår. Men i kildematerialet som her er undersøkt blir det ikke viet mye oppmerksomhet til algeoppblomstringen. Dette har ledet meg til å anta at oppblomstring av giftproduserende blågrønn alger, først ble et omfattende problem under *oppvåkningens* andre tiår. Algeoppblomstringen og konsekvensene den medførte i Håelva, blir dermed en problematikk som behandles nærmere i neste delkapittel.

tilfelle.²⁹⁸ Fra Njærheim nedstrøms Nærland, nederst i vannsystemet ikke langt fra utmunningen, rapporterte Snekvik om katastrofale oksygenfall. Om situasjonen lenger oppstrøms ved Haugland bro, anvendte konsulenten slagkraftig retorikk for å konsolidere alvorlighetsgraden av funnene: «*Vi så laksunger svime rundt mellom gummistøvlene våre, og måkene i aktivitet på elva lenger oppe*».²⁹⁹ Siloforurensingen nedstrøms Fotland hadde forårsaket radikale oksygenfall. Ifølge konsulenten medbrakte forurensingen en hard belastning på et vassdrag som tidligere hadde besørget omfattende lakseproduksjon. Rapporten konkludertes med: «*Forholdene er helt uholdbare, og forurensingene må elimineres så fort som overhode mulig*».³⁰⁰

9. mars 1972 skrev fiskeribiolog Leiv Rosseland, også tilknyttet den vitenskapelige avdelingen ved Ås, at det i forbindelse med Snekviks undersøkelser i 1971, i de samme vassdragene også var utført målinger av laks og ørretbestanden.³⁰¹ Fra 30. juni-5. juli 1971 ble det oppført fire opptellingsfelter. Et felt oppstrøms broen ved Fotlandsfossen, et ved jernbanebroen på Garpestad videre oppstrøms, et felt videre oppstrøms omtrent 150 meter nedenfor en bro langs Taksdalsvatnet samt et felt ved Grødem, nedstrøms Fotlandsfossen. Undersøkelsesområdet omfattet en lengde på 990 kvadratmeter.³⁰²

Ved Garpestad ble det gjort funn av 191 lakseunger men bare 30 som svømte i Håelva i sitt andre leveår, eller eldre. Ved Grødem ble det gjort funn av 63 laks hvor 45 var passert sitt første leveår, dette var mindre enn Rosseland hadde forventet. Like ovenfor Fotlandsfossen ble det ikke funnet annet enn: «*4 stingsild og et rumpetroll*», noe fiskeribiologen satt i sammenheng med den pågående siloforurensingen, som han mente var årsaken bak forholdene rundt Fotlandsfossen. Til sist ble det gjort funn av 68 lakseunger samt 123 ørretunger ved Taksdalsvatnet, Rosseland betegnet disse funnene som: «*noenlunde bra*».³⁰³ Han konkluderte rapporten med å si at vassdragene sto i fare for å miste sine lakseproduserende verdier som følger av siloforurensingen. Han mente at de eksisterende

²⁹⁸ For mer om dette se Almås, Reidar. I *Store Norske Leksikon* (2016). Landbruksavfall. Hentet fra: <https://snl.no/landbruksavfall> 08.04.2020.

²⁹⁹ SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209. 0013-Håelva, Rogaland. § 66. Utvalget for husdyrbruk/naturforurensing Jærenelvene-forsøkselver/silo. Foreløpig rapport den 23.06.1971. Side: 3.

³⁰⁰ SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209. 0013-Håelva, Rogaland. § 66. Utvalget for husdyrbruk/naturforurensing Jærenelvene-forsøkselver/silo. Foreløpig rapport den 23.06.1971. Side: 3.

³⁰¹ SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209. 0013-Håelva, Rogaland. § 66. Telling av laks- og sjøaureunger i Jærelver sommeren 1971 den 09.03.1972. Side: 1.

³⁰² SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209. 0013-Håelva, Rogaland. § 66. Telling av laks- og sjøaureunger i Jærelver sommeren 1971 den 09.03.1972. Side: 3 og 7.

³⁰³ SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209. 0013-Håelva, Rogaland. § 66. Telling av laks- og sjøaureunger i Jærelver sommeren 1971 den 09.03.1972. Side: 3.

forholdene ville få negative konsekvenser for laksefiskerne: «*Et fiske som i alle fall i elvene vel har lengre tradisjon enn praktisk talt alle andre næringsveier her i landet*». ³⁰⁴ Fra dette bør to aspekter trekkes frem. For det første introduserer fiskeribiologen kapittelet for en ny aktør, nemlig laksefiskerne som kom utenfra, tiltrukket av fisket Håelva tilbydde. Denne aktøren skal behandles nærmere i det kommende. For det andre stadfester uttalelsen at vannsystemet også er et produkt av ideologi.

Vi har i løpet av denne masteravhandlingen sett at staten ble en sterkt involvert aktør i Håelva. Under *oppvåkningens* første tiår ble Håelva nok en gang et statlig interesseområde. Statsaktøren forsto vannsystemet som en egenverdi, altså at vannet, som ga livsgrunnlag til vegetasjon, fisk og andre organiske komponenter, burde bevares. For å utøve interessen ble Håelva vitenskapeliggjort og omstøpt til et overvåkningsobjekt. I 1977 ble NIVA gitt i oppdrag av fylkesmannen i Rogaland å foreta en bearbeiding av de kjemiske analyseresultatene instituttet hadde samlet fra Håelva, Figgjo og Orrevassdraget i perioden 1974-1977. ³⁰⁵ I den publiserte rapporten fra 1978, kan man lese at undersøkelsene i Håelva baserte seg på funn gjort ved to målingsstasjoner hvor Snekvik tidligere hadde utført sine undersøkelser, nemlig Njærheim og Grødem. I tillegg ble det oppført to målingsstasjoner lenger oppstrøms i vassdraget, en like nedstrøms Fotland i sideelva Tverråna og en oppstrøms Fotland i Taksdalsvatnet. ³⁰⁶

Vannprøvene avdekket at Håelva var: «[...] *meget sterkt påvirket av næringssalter og organisk stoff*». I likhet med Snekvik førte også NIVA en argumentasjon med ankepunkt i at siloavrenning fremsto som vannforurensingens hovedkilde: «*En karakteristisk egenskap for silopressaft er at innholdet av kalium er særlig høyt i forhold til nitrogeninnholdet*». Ifølge NIVA var dette betegnende for Håelvas tilstand, funnene hadde nemlig avdekket høye konsentrasjoner av kalium. Kombinert med det faktum at forbindelsen mellom vassdragets totale nitrogeninnhold og dets kalium var lavt, mente NIVA at forholdene avdekket vannmasser som var sterkt påvirket av den næringsrike pressaften, tilført gjennom siloforurensingen. ³⁰⁷

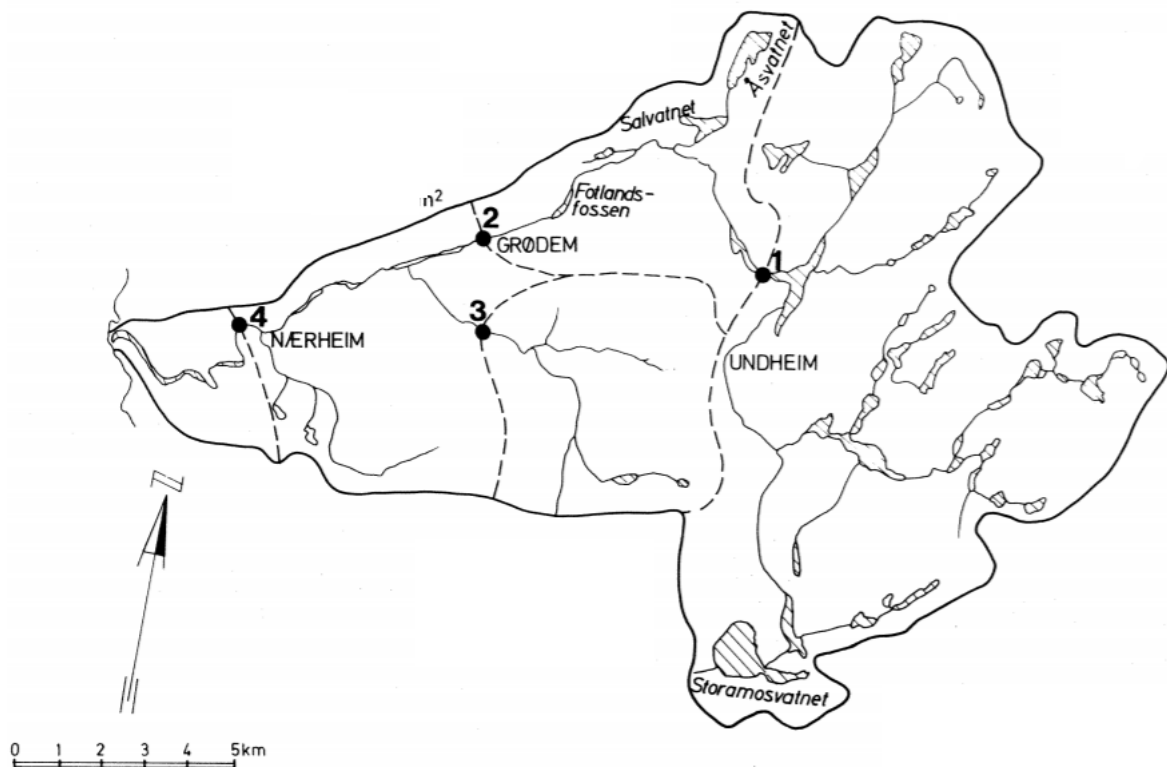
³⁰⁴ SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209. 0013-Håelva, Rogaland. § 66. Telling av laks- og sjøaureunger i Jærelver sommeren 1971 den 09.03.1972. Side: 5.

³⁰⁵ Arnesen, Rolf Tore, Kristoffersen, Tone og Baalsrud, Kjell (1978). Norsk Institutt for Vannforskning, Blindern rapport 0-52/77. *Håelva, Figgjo og Orreelva. Bearbeiding av kjemiske data innsamlet 1974-77*. Side: 5.

³⁰⁶ Arnesen, Kristoffersen og Baalsrud 1978: 20.

³⁰⁷ Arnesen, Kristoffersen og Baalsrud 1978: 26.

Ifølge NIVA ga funnene grunnlag for et krystallklart vitenskapelig standpunkt: «*Det fremgår imidlertid klart av resultatene at vassdraget er sterkt påvirket av næringsalter og organisk stoff*». Undersøkelsen fremhevet at forurensningskilden i stor grad var den pågående pressaft-avrenningen. Det mest intensive jordbruket i Håelvas nedslagsfelt pågikk nedstrøms Fotlandsfossen, hvor Tverråna strømmer. Funnene som ble gjort der vitnet om en sterkt forurensingsbelastet elvestrekning, forårsaket av pressaft-avrenning. Men undersøkelsen kom også, interessant nok, frem til at Taksdalsvatnet, oppstrøms Fotlandsfossen, også var påvirket av pressaft. Altså var dette et fenomen som påvirket store deler av vannsystemet Håelva.³⁰⁸

Figur 20: NIVA undersøkelsens stasjonsoversikt i Håelva-vassdraget.

I argumentasjonen for at siloforensing også tidligere hadde påvirket vannsystemets kjemiske forhold, fremmet NIVA en interessant påstand: «*Selv etter at de nye forskrifter for disponering av silopressaft trådte i kraft har det vært situasjoner der vassdraget synes å være tydelig påvirket av slik forurensing*».³⁰⁹ Dette vitner om en rådende mentalitet blant jordbruksaktørene. Fra plasseringen av målingsstasjonene og undersøkelsesfeltene både Inspektøren for ferskvannsfisket og NIVA benyttet, kan man se at de anvendte et vannsystemperspektiv for å kartlegge forurensingsproblematikken. Dette hjelper min analyse med en mer helhetlig forståelse av hva som pågikk i vannsystemet under *oppvåkningens*

³⁰⁸ Arnesen, Kristoffersen og Baalsrud 1978: 31.

³⁰⁹ Arnesen, Kristoffersen og Baalsrud 1978: 31.

første tiår. Nemlig, omfattende degradering av vannkvaliteten langs flere av vannsystemets elvestrekninger, på tross av nye forskrifter mot siloforurensing.

Fra det som her er behandlet synliggjøres en *miljøarena*, utgjort av tre menneskelige aktørgrupper. Den første består av jordbruksaktørene langs vannsystemet, hvor vannet ble forstått som en transportør av pressaft, en resipient. Man skulle tro at jordbrukerne var tjent med rent vann ettersom det lå økonomisk gevinst i rene vanndråper, noe som introduserer *miljøarenaens* rekreasjonsaktører, altså de tidligere nevnte laksefiskerne. De kom utenfra for å trekke fisk opp av vannet og tar, gjennom sin forståelse av vannsystemet som en rekreasjonsverdi, plass i *miljøarenaen*. Men deres rekreasjonsutøvelse var ikke gratis, fisket forutsatte at jordbruksaktørene ble kompensert økonomisk ettersom de eide fiskerettighetene hvor rekreasjonsaktørene utøvde sin interesse.

Men på tross av at vannet var en næringsvei, fortsatte allikevel den langsomme kvelningen av vannsystemet. En rimelig forklaring bak denne utviklingen kan ses gjennom jordbruksaktørenes interesse og forståelse av vannsystemet. Riktignok ga laksefisket inntekt, men det kan umulig ha blitt betraktet som mer enn en sekundærinntekt i forhold til bøndenes primærinntekt som jordbruksproduksjonen muliggjorde. Silodriften var en viktig bærebjelkene for en optimal jordbruksproduksjon. I likhet med forholdene vi så i Åsvatnet, ble ikke vannet som substans benyttet i landbruksproduksjonens tjeneste.³¹⁰ Det var Håelvas fruktbare nedslagsfelt som var av interesse, vannet ble interessant som resipient gjennom eutrofieringen som sikret denne interessen. Vannsystemet ble altså et avrenningsutløp.³¹¹

Denne praksisen kolliderte med *miljøarenaens* tredje aktørgruppe, og dens interesse. Staten betraktet vannsystemet som en verdi i seg selv. Gjennom NIVA rapporten ble vannsystemet vitenskapeliggjort, og nok en gang forstått gjennom tall og begreper. Tallene NIVA fremla legitimerte statlig intervensjon, noe vi under *oppvåkningens* andre tiår skal se at ble gjort gjennom informasjonsspredning. Håelva ble lagt under statlig overvåkning og en konflikt mellom forvaltnings- og bevaringsinteresser oppsto innad i *miljøarenaen*.

Rekreasjonsaktørenes interesser plasserte dem i midten av de to andre aktørgruppene, de ønsket rent vann, ikke som en egenverdi, men for å sikre at fisk av en viss kvalitet fremdeles kunne sveives i land. Denne gruppen var ettertrykkelig representert av folk fra en mer

³¹⁰ Se kapittel III: «Striden om sikker vannkvalitet og kampen om Åsvatnet. 1969-1978».

³¹¹ Eutrofiering beskriver en prosess hvor overflatevann, eksempelvis i et vassdrag, tilføres næringsrike stoffer som resulterer i økt vekst av planteorganismer, som for eksempel alger og sopp. For mer om dette se Hongve, Dag. I *Store Norske Leksikon* (2019). Eutrofiering. Hentet fra: <https://snl.no/eutrofiering> 10.04.2020.

velstående del av samfunnet og vannsystemet var for dem et opplevelseseldorado. Håelva representerte tradisjoner og identitet, det var en perle avskilt fra hverdagens stress.³¹²

For bøndene representerte jordbruket mer enn inntekt alene, det var og er, en del av kulturen langs Håelvas bredder. Altså rokket interessekonflikten, også for bøndene, ved tradisjoner og identitet. Dermed bar forurensingsutviklingen i Håelva også med seg en ideologisk faktor, noe som kan forklare hvorfor siloforurensingen fortsatte på tross av lovverket. Fra dette tydes Håelva, under *oppvåkningens* første tiår, som en *miljøarena*, som rommet plass til mer enn bare inntekt, tall og opplevelser. Aktørenes tanker, forståelser og interesser av vannsystemet avsløres når *miljøarenaen* legges under en analytisk linse, og deres relasjon til vannsystemet tydeliggjøres.

I det følgende skal vi se at relasjonen mellom menneskene og vassdraget endret seg betraktelig under *oppvåkningens* andre tiår. Ved å benytte et vannsystemperspektiv vil en mer samlet *miljøarena* synliggjøres, hvor et langt større fokus blant jordbruksaktørene, settes på vassdragets vannkvalitet. Under *oppvåkningens* andre tiår etableres nemlig en ny og mer samlet forståelse av vassdraget, en mer unison forståelseshorisont blant aktørene tok form, med base i ulike interesser. Men også andre årsaker, i neste delkapittel avsløres nemlig Håelva som *miljøarenaens* fjerde aktør, og hvordan vannsystemet selv tvang frem en holdningsendring blant jordbruksaktørene.

5.3 Oppvåkningens andre tiår. Miljøarenaen drar i samme retning

Forurensingen av Håelva hadde ikke avtatt utover 1980-tallet, den langsomme kvelningen av vassdraget forårsaket av siloforurensing pågikk fremdeles, noe resultatene fra en silokontroll utført av Rogaland forurensingstilsyn i 1981 avslører. Funnene fikk spalteplass i lokalavisa, hvor det fremkommer at flere bønder langs Håelva ble politianmeldt ettersom silokontrollen avdekket at pressaft hadde rent ut i vassdragene og forårsaket fiskedød gjennom oksygenmangel.³¹³ Men et annet problem forårsaket av siloforurensingen, som ble viet langt større oppmerksomhet under *oppvåkningens* andre tiår, var den økende veksten av giftproduserende blågrønne alger. Algene fikk sitt livsgrunnlag fra pressaftens næringsrike

³¹² Det er viktig å påpeke at det jeg definerer som rekreasjonsaktørene, i det kommende vil inkludere mer enn laksefiskerne alene. Laksefiskerne representerer kun en del av en større aktørgruppe som alle benyttet vannsystemet på forskjellige måter, for å utøve sine rekreasjonsinteresser. Andre aktører som faller innunder denne gruppen kan eksempelvis være badere, turgåere, kanopadlere, fugleobservatører eller jegere. Altså mennesker som søkte de naturopplevelsene som Håelva tilbydde.

³¹³ *Jærbladet*. «Laksedød i mange Jær-elvar i fjor. Ti bønder melde til politiet for siloutslepp». 11.06.1982.

stoffer. Dette representerte blant annet en trussel mot rekreasjonsaktiviteter, men også mot jordbruksaktørens dyrehold.

Den intensive siloforurensingen i hjertet av landets jordbruksdistrikt, hadde fra midten av 1980-tallet nådd så betydelige dimensjoner at Fylkeslegen i Rogaland kastet et alarmerende blikk på utviklingen. Som vi har sett dannet den pågående siloforurensingen et godt grunnlag for algeveksten. Problemet hadde allerede rukket å ekspandere i så stor grad at den lokale diskursen hadde formet begrepet «*algessommer*».³¹⁴ Begrepet indikerer at algeveksten var mest iøynefallende på sommeren under gjødslingssesongen, og at man dermed kunne knytte den negative utviklingen til landbruksforurensingen. I et brev til samtlige kommunale helseråd i Rogaland, kunne man i 1986 lese at det var knyttet sterk usikkerhet til faren de blågrønne algene representerte for menneskelig helse.³¹⁵

På bakgrunn av dette oppfordret fylkeslegen de kommunale helserådene til å påbegynne systematiske registreringer, prøvetakinger og kliniske observasjoner av vassdragene, for slik å kartlegge et potensielt stort helseproblem; et problem man på dette tidspunktet ikke kjente rammene av.³¹⁶ Ifølge fylkeslegen mente flere av *miljøarenaens* rekreasjonsentusiaster at informasjonen tilknyttet helsefaren algeveksten representerte, som blant annet lot seg uttrykke gjennom skilting med advarsler plassert langs flere av fylkets vannsystemer, førte til unødig frykt og at dette var et uhensiktsmessig tiltak. Allikevel oppfordret fylkeslegen til at denne praksisen ble opprettholdt, da de anså algeveksten som en trussel mot aktiviteter, som for eksempel bading.³¹⁷

Det er interessant å observere at ønsket om en mer sammenfallende *miljøarena*, hvor aktørene kunne forenes under samme fane, en utvikling vi senere skal se at først etablerte seg under *oppvåkningens* tredje tiår, kan spores allerede under dens andre tiår. Det fremkommer også i dette kildematerialet at dyr døde som følger av å ha drukket det giftige vannet fra vassdragene.³¹⁸ Dyrearter spesifiseres ikke, men som vi skal se, fikk algeveksten store konsekvenser for jordbruksaktørene ettersom beitedyrene drakk av det giftige vannet.

³¹⁴ *Stavanger Aftenblad*. «Handlingsplan mot vannforurensingene». 05.09.1984.

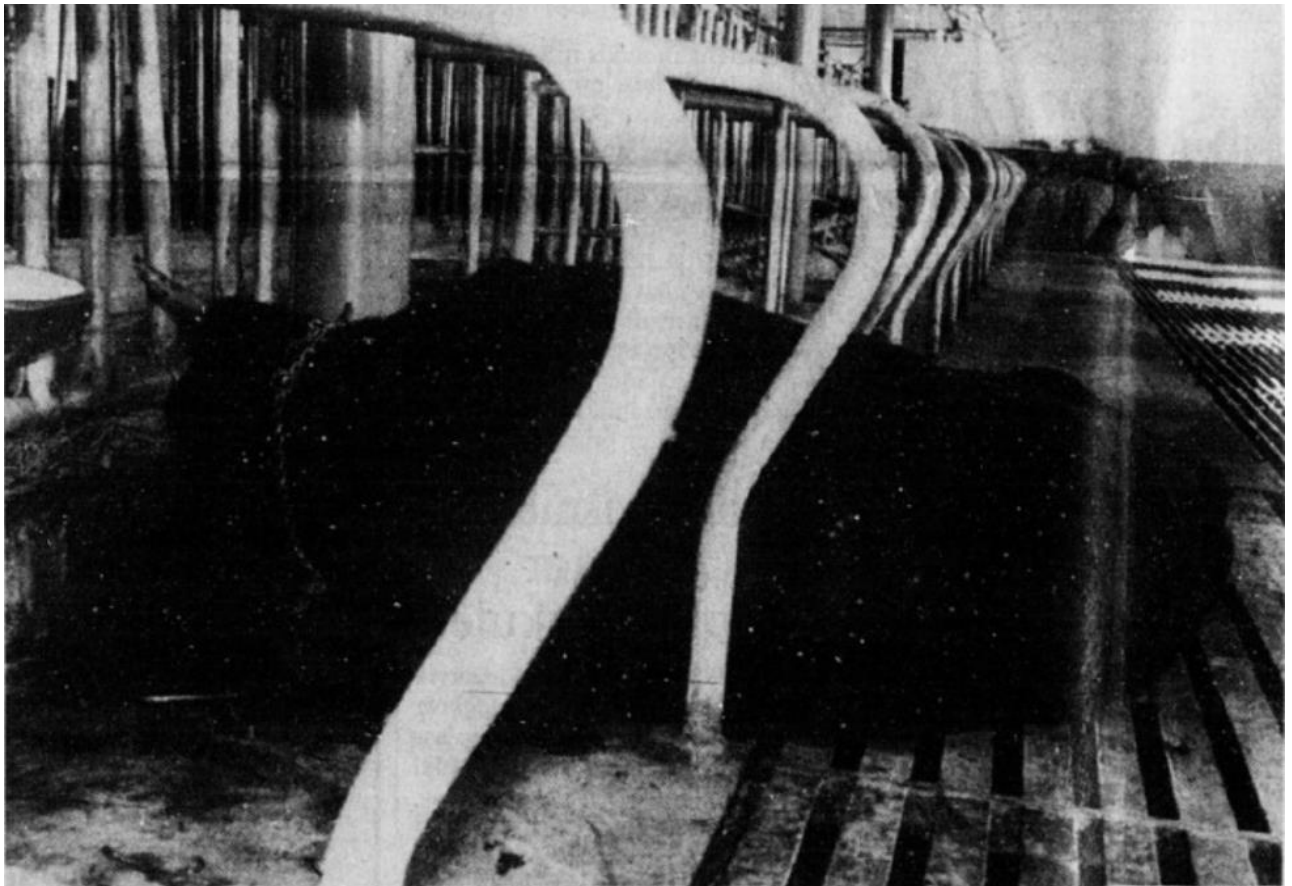
³¹⁵ IKAR. Hå kommune. Rådmannen. Saksarkiv. Arkivnr. 462-500. 1986-1990. Forurensing av ferskvann. Brev fra Fylkeslegen i Rogaland til samtlige av Rogalands kommunale helseråd den 09.06.1986. Side: 1.

³¹⁶ IKAR. Hå kommune. Rådmannen. Saksarkiv. Arkivnr. 462-500. 1986-1990. Forurensing av ferskvann. Brev fra Fylkeslegen i Rogaland til samtlige av Rogalands kommunale helseråd den 09.06.1986. Side: 1-2.

³¹⁷ IKAR. Hå kommune. Rådmannen. Saksarkiv. Arkivnr. 462-500. 1986-1990. Forurensing av ferskvann. Brev fra Fylkeslegen i Rogaland til samtlige av Rogalands kommunale helseråd den 09.06.1986. Side: 3.

³¹⁸ IKAR. Hå kommune. Rådmannen. Saksarkiv. Arkivnr. 462-500. 1986-1990. Forurensing av ferskvann. Brev fra Fylkeslegen i Rogaland til samtlige av Rogalands kommunale helseråd den 09.06.1986. Side: 2.

Vi skal her problematisere det vi kan kalle *algeparadokset*. Alger gjør nemlig nytte og unytte på en og samme tid. Gjennom fotosyntesen omgjøres de til oksygenprodusenter, noe som blant annet bistår fiskene i vannsystemet, men om de blir giftproduserende drepes eller skades både vegetasjon, fisk og beitedyr. Slik som i 1984 da det ble slått full alarm etter at en ku som beitet langs Storamos, hadde falt syk etter å ha drukket av innsjøens vann. Overingeniør i fylkesmannen Jostein Nordland, uttalte den gang at blågrønne alger hadde begynt å produsere giftige stoffer.³¹⁹ Det er rimelig å anta at algeveksten skyldtes at nok et vannlandskap, denne gangen øverst i vannsystemet, hadde blitt eutrofiert.

Figur 21: En ku, forgiftet av vannet i Storamos.

Fylkeslegens oppfordring om å binde sammen vannsystemet, gjennom felles innsats mot vannforurensing, kom få år etter at staten nok en gang hadde lansert seg selv som en sentral aktør både i Håelva og i resten av Jærregionens vannlandskaper. I 1984 etablerte nemlig Miljøverndepartementet og Landbruksdepartementet, etter initiativ fra Statens forurensingstilsyn, prosjektet *Handlingsplan mot landbruksforurensinger*. Gjennom handlingsplanen ville staten iverksette tiltak rettet mot konsekvensene den pågående

³¹⁹ *Jærbladet*. «Kvige forgifta. Blågrønner påvist i Storamos». 24.08.1984.

forurensingen kostet miljøet, blant annet fra gjødseldisponering, jordarbeid og overflateavrenning.³²⁰ Prosjektets tidsramme ble satt til perioden 1985-1988 og hadde tre hovedmålsettinger. De to første omhandlet kartlegging og iverksetting av tiltak mot punktutslipp og arealavrenninger, den tredje målsettingen baserte seg på informasjonsdistribusjon. Miljøverndepartementet og Landbruksdepartementet fikk ansvaret for å bekjempe punktutslipp, mens det statlige senteret for miljøforskning GEFO,³²¹ fikk i oppdrag å kartlegge og iverksette tiltak mot arealavrenningen samt å fordele informasjon på et riksbasert nivå.³²² Informasjonsspredningen GEFO besørget, skulle vise seg særdeles viktig for staten. Fremfor å iverksette massive restriksjoner, skulle forurensingsinformasjon benyttes som verktøy for å redusere regionenes vannforurensinger. Dette ble gjort mulig gjennom en riksomfattende informasjonskampanje. Over det ganske land ble det nemlig i regi av staten, avholdt kurs, konferanser og etablert studiekampanjer hvor en nær og informativ dialog med lokale bønder ble vektlagt.³²³

En tiltaksorientert og informativ kamp mot vassdragsforurensingen bredte seg altså fra midten av 1980-årene, ikke bare utover Håelvas vannlandskaper, men faktisk over hele landet. Men forurensingskampen skulle få en tøff start. Allerede to år i etterkant av handlingsplanens iverksettelse kom fylkesmannens miljøvernavdeling i Rogaland med en noe dyster spådom rundt dens progresjon: «*Det er en seig kamp som vil måtte pågå på ubestemt tid*». Påstanden kom i kjølvannet av Statens forurensingstilsyns krav om at rogalandsbøndene selv måtte ta en betydelig del av regningen. Bøndene hadde i de to foregående årene investert mellom tretti og førti millioner kroner av egen lommebok, og mente tvert imot at prosjektets utgifter var et statlig ansvar. Fylkesmannen stilte seg skeptisk til estimatet av bøndenes investeringer i henhold til hva det faktisk ville koste å rense opp jærvassdragene. For at fremgangen rundt forurensingskampen ikke skulle stagnere, ble det av eksplisitt nødvendighet, at staten investerte tungt i prosjektet ettersom bøndene ikke for egen regning kunne drifte prosjektet.³²⁴

Under *oppvåkningens* andre tiår kan vi altså tyde en mer samlet *miljøarena*, aktørene ser nytten av renere vann på tross av røtter forplantet i ulike interesser, forståelsen samles men av ulike grunner. Vi ser altså at den sosio-naturlige relasjonen er i endring under perioden, og skiller seg fra 1970-tallets. Dette fremkommer særlig gjennom *miljøarenaens*

³²⁰ Institutt for Geoessurs og Forurensingsforskning. (1989). Rapport nr. 2. *Informasjonskampanje. Landbruksplan mot forurensinger*. Norges Landbruksvitenskapelige Forskningsråd. Side: 1, 3 og 6.

³²¹ Disse initialene er en forkortelse for, Institutt for Geoessurs og Forurensingsforskning.

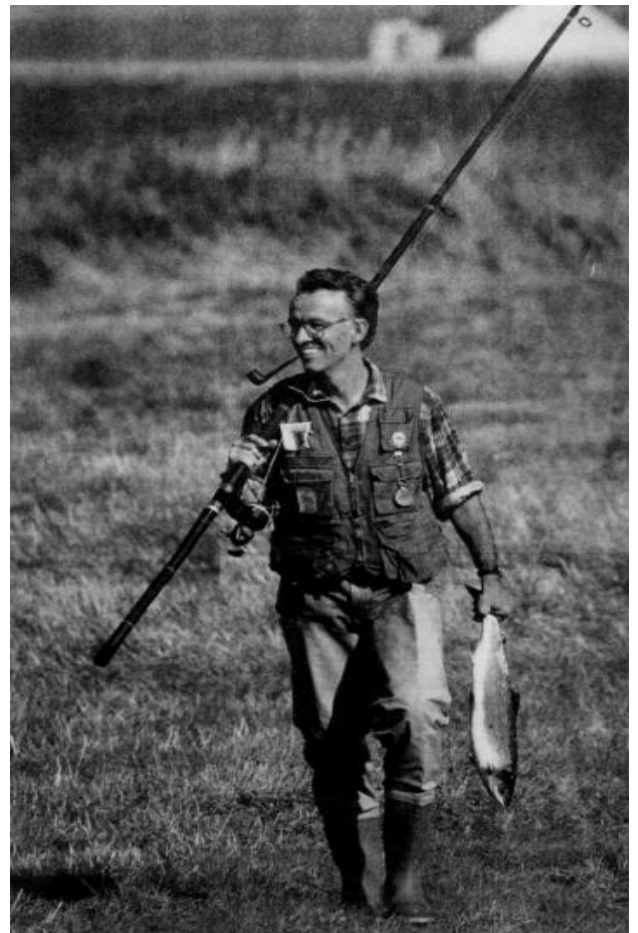
³²² Institutt for Geoessurs og Forurensingsforskning 1989: 1.

³²³ Institutt for Geoessurs og Forurensingsforskning 1989: 12-13.

³²⁴ *Stavanger Aftenblad*. «Seig kamp mot forurensning». 14.07.1987.

jordbruksaktører. Siloforurensingen hadde ikke avtatt men tvert om nærmest eskalert tidlig i perioden, kvelning av fisk og døde beitedyr var resultatet. Men senere i perioden hadde jordbrukernes holdninger rundt vannforurensing, med drahjelp fra *miljøarenaens* statlige aktør, medført et holdnings-hamskifte. Jordbruksaktørene så nå verdien av et rent vannsystem, mye takket være Håelva selv. Foruten jordbrukets økonomiske faktorer knyttet også bøndenes forståelse av vannsystemet til seg tradisjon og identitet. Alt dette sto på spill når beitedyrene tok skade eller døde av det giftige vannet de drakk. Håelva forårsaket nemlig en tilbakevirkende effekt, som ble synlig gjennom en syklus hvor alger vokste frem som følger av siloforurensing og forgiftet vannet, som så ble drukket av dyrene til den samme aktøren som startet syklusen. Jordbruksaktørenes motivasjon for å rense vannsystemet, var i veldig høy grad fargelagt av syklusens negative virkning. Håelva hadde altså tvunget frem en endring gjennom sin aktørrolle i *miljøarenaen*.

I løpet av *Oppvåkningens tid* undergikk altså jordbrukernes holdninger en markant endring. En prosess riksadvokat Georg Fr. Rieber-Mohn hilste hjertelig velkommen. Gjennom sin fiskeinteresse representerte han *miljøarenaens* rekreasjonsaktører, og i avisen omgjorde han miljøengasjement til slående retorikk. På en av hans mange fisketurer i Håelva sommeren 1988, hadde riksadvokaten utelukkende maktet å dra i land «fisk uten sprut». I sin misnøye uttalte han med krasse ord: «Når folk helt bevisst dumper griselort og døde griser i en elv, da bør vi reagere», videre uttalte juristen: «Jeg har tro på at det nytter å gi bøter som svir».³²⁵ Det er tvilsomt at Rieber-Mohn, som kom utenfra, gjennom sin aktørrolle, virkelig så vannsystemet som en verdi i seg selv. Det er mer sannsynlig at han kun gikk til bruk av kross retorikk når Håelva ikke leverte det han forventet. Altså når han ikke lenger kunne døyve

Figur 22: Riksadvokat Georg Fr. Rieber-Mohn på fisketur i Håelva.

³²⁵ *Stavanger Aftenblad*. «Ta naturen på alvor». 08.09.1988.

hverdagens press gjennom å sveive i land fisk med «*sprut i*».

Miljøarenaens statlige aktør som under hele *oppvåkningens tid* hadde forstått vannsystemet som en verdi i seg selv hadde gått fra å utelukkende utøve sine vanninteresser gjennom vitenskapeliggjøring og overvåkning av vannsystemet, til å endre bøndenes holdninger samt å mobilisere en større miljøbevegelse. Et av mange viktige tiltak handlingsplanen hadde medført ble synlig i Rogaland, her oppstod nemlig en interessant utvikling. Gjennom informasjonstilnærmingen hadde staten lyktes i å endre den lokale miljøtanken fra innsiden og ut. Den nye utviklingen lot seg synliggjøre gjennom stiftelsen av flere studieringsgrupper.³²⁶ Staten spilte en avgjørende rolle for etableringen av disse.³²⁷

I Rogaland tok studieringsgruppene form av bekkelag, og mot slutten av 1980-tallet var et flertall bekkelag stiftet i fylket. I det følgende skal vi se at et slikt bekkelag synliggjorde et sentralt utviklingstrekk i den sosio-naturlige relasjonen. Langs Dalabekken nedstrøms i vannsystemet gikk en rekke jordbruksaktører sammen for å bedre vannsystemets vannkvalitet, som i en årrekke hadde vært et betent tema.

5.4 Etter langt om lenge pustes det «endelig» liv i Dalabekken

Et sentralt tiltak *oppvåkningens* andre tiår medbrakte i Håelva og som vitner om mentalitetsendringen jordbruket under denne perioden gjennomgikk, var utviklingen langs Dalabekken like nedstrøms Nærbø, nesten helt nederst i vannsystemet. Her gikk nemlig et flertall lokale jordbruksaktører sammen for å utbedre forholdene i det sterkt forurensete vannlandskapet. Åkergjødsling hadde på denne tiden skapt en illeluktende og sterkt forurenset vannåre. Men forurensingsproblematikken i bekken som også over årenes løp har båret navnene Skjærpe og Lodebekken, var ikke et nyoppstått fenomen. Dens røtter strakk seg helt tilbake til første halvdel av 1900-tallet og hadde ikke alltid omhandlet jordbruksforurensing. Dalabekken hadde også tjent som resipient for oppstrømsaktøren Nærbøs kloakkavvikling, et ledd i den natur-kulturelle hybridiseringen av Dalabekken. Den menneskelige forståelsen av dette vannlandskapet hadde også omstøpt det til en kanal med steinsatte kanter. Dalabekken kan altså forstås som en *organisk maskin* som under *oppvåkningens* andre tiår var et sterkt betent tema.

³²⁶ Studieringsgrupper kan i denne sammenhengen, forstås som mindre grupper av lokale grunneiere eller bønder, som kommer sammen for å undersøke spesielt utvalgte områder. For så å fastslå hvordan man gjennom målrettet samhandling, eksempelvis kan minske forurensingsutslipp i avgrensede vannområder.

³²⁷ Institutt for Geoessurs og Forurensingsforskning 1989: 44.

Allerede i 1937 hadde Ole Skjærpe, bosatt langs bekken som da het Skjærpe, stevnet oppstrømsaktøren Nærbø og krevd at kommunale krefter forpliktet seg til å stanse kloakkutslippene. Bekken som strømmet gjennom Nærbø sentrum ble, som nevnt, benyttet som resipient for stasjonsbyens mange private avløp, noe som medførte betydelige problemer lenger nedstrøms. Grunneieren tapte rettsaken og måtte dermed finne seg i at kloakkeringen lenger oppstrøms bekken fikk fortsette, til glede for befolkningen oppstrøms men til misnøye for Skjærpe nedstrøms.³²⁸ Mellom 1937-1960 ekspanderte boligutbyggingen i dette området drastisk, alle de nye boligene ble tilknyttet den kommunale vannledningen som førte kloakk ut i bekken.³²⁹ I 1937 fantes det snaue 57 husstander med kloakkavløp ut i Dalabekken, mens det etter utbyggingsperioden var snakk om 240 boliger som alle benyttet bekken som resipient.³³⁰

Omstendighetene siden 1937 hadde altså endret seg drastisk og for nedstrømsaktørene som levde med en stinkende og sterkt forurenset bekk strømmende forbi eiendommene deres, var forholdene katastrofale. Situasjonen var så kritisk at grunneierne Torkel Lode, Peder Lode og Torvald Lode, engasjerte høyesterettsadvokat Olaf Nygaard for å stanse kloakkeringen gjennom rettslige skritt, slik Skjærpe i 1937 hadde gjort.³³¹ I 1962 hadde byveterinær Bjørn Kjos Hanssen på anmodning fra Nygaard, undersøkt forholdene i bekken og trukket følgende konklusjon: «Vannet i Lodebekken har karakteren av kloakkvann. Det er ikke bare ubrukbart til ethvert formål, men stanken er til stor sjenanse for omgivelsene. Det må betraktes som sunnhetsfarlig å arbeide i bekken uten spesialutstyr».³³² Grunneierne krevde at kommunen: «Skulle tilpliktes å redusere kloakktømmingen i Skjærpe-Lodebekken til det omfang den hadde våren 1937». Videre krevde de en erstatning på femti tusen kroner.³³³ Kravene ble ikke imøtegått av Nærbø og en lengre rettsprosess, som kulminerte i domsslutningen av 19. mars 1964, fulgte. En rettsprosess som hadde sett sammenslåingen av Varhaug, Ognå og Nærbø herred til den nye kommunen Hå den 1. januar 1964. I likhet med Nærbø kommune, imøtegikk heller ikke den nye kommunen bøndenes krav. Den kommunale aktøren, som

³²⁸ Sveinung Lode, *Privat arkiv*, Dalabekken bekkelag. Saksarkiv: Rettsbok for Jæren herredsrett. Sak/78 1960 A: Tvist i forbindelse med forurensing av Skjærpe-Lodebekken i Nærbø. Domsslutning den 19.03.1964. Side: 1.

³²⁹ Sveinung Lode, *Privat arkiv*, Dalabekken bekkelag. Saksarkiv: Rettsbok for Jæren herredsrett. Sak/78 1960 A: Tvist i forbindelse med forurensing av Skjærpe-Lodebekken i Nærbø. Domsslutning den 19.03.1964. Side: 3. ³³⁰ *Jærbladet*. «Hovudkloakk frå Nærbø til sjøen». 17.02.1961.

³³¹ Sveinung Lode, *Privat arkiv*, Dalabekken bekkelag. Saksarkiv: Brev fra høyesterettsadvokat Olaf Nygaard til grunneierne Torkel Lode, Peder Lode og Torvald Lode den 20.09.1960.

³³² Sveinung Lode, *Privat arkiv*, Dalabekken bekkelag. Saksarkiv: Bakteriologiske undersøkelser av Lodebekken, utført av byveterinæren. Vedlegg i brev fra høyesterettsadvokat Olaf Nygaard til Torkel Lode den 23.10.1962.

³³³ Sveinung Lode, *Privat arkiv*, Dalabekken bekkelag. Saksarkiv: Rettsbok for Jæren herredsrett. Sak/78 1960 A: Tvist i forbindelse med forurensing av Skjærpe-Lodebekken i Nærbø. Domsslutning den 19.03.1964. Side: 1.

gjennom sin plassering i vassdraget hadde utøvd makt over bøndene lenger nedstrøms, mente tvert imot at den burde frikjennes for kravene.³³⁴ Dette fikk også kommunen medhold i da Jæren herredsrett, enstemmig, kom med følgende dom: «*Hå kommune frifinnes. Saksomkostninger tilkjennes ikke*».³³⁵ Grunneierne fikk altså ikke erstatningen de mente var berettiget. Men det ble påpekt fra kommunalt hold at oppføringen av en omfattende kloakkledning på to kilometer, som skulle føre kloakken fra Nærbø og ut i Nordsjøen var igangsatt, noe som ville forbedre forholdene i bekken.³³⁶

På tross av at Dalabekken hadde blitt avlastet som resipient var ikke vannkvaliteten særlig bedre i 1985. Men under *oppvåkningens tid* tok forurensningskilden en annen form. Det var ikke lenger kloakk ført ut i Dalabekken via den kommunale kloakkledningen som forurenset vannet. På denne tiden var forurensningen i større grad tilknyttet gjødsling. Forskjellen fra tidligere, var at bøndene ikke lenger var avhengige av kommunal samordning for å rense bekken, dette tilhørte en forbigått epoke. Fra midten av 1980-tallet vokste tanken om selvjustis frem og tok bolig i jordbrukernes hoder. I lys av denne utviklingen og i tråd med den pågående og stadig ekspanderende miljøbevisstheten som skylte innover vassdragets bredder, gikk flere jordbrukere langs Dalabekken frivillig sammen for å skape en renere vannåre. Sammen dannet bøndene i 1986 det som for ettertiden ble kjent som Dalabekken bekkelag.

Figur 23: Nordsjøen skulle altså erstatte Dalabekken som resipient. Her legges kloakkledningen fra Nesheim til Nordsjøen.

Den 14. januar 1986 innkalte Rogaland landbrukskontor til oppstartsmøte for frivillig forening. Under møtet ble det fattet enighet om å stifte et bekkelag under mottoet «*Reinast mogleg bekk på kortast mogleg tid*». Grunneierne ble delegert mandat til å registrere forurensningskilder i nedslagsfeltet, både innenfor og utenfor jordbruket. Videre ble de oppfordret til å undersøke mulige kausaliteter tilknyttet den pågående forurensningen samt å bevisstgjøre bekkens brukere. På det konstituerende møtet avholdt den 28. januar 1986, sa de

³³⁴ Sveinung Lode, *Privat arkiv*, Dalabekken bekkelag. Saksarkiv: Rettsbok for Jæren herredsrett. Sak/78 1960 A: Tvist i forbindelse med forurensning av Skjærpe-Lodebekken i Nærbø. Domsslutning den 19.03.1964. Side: 2.

³³⁵ Sveinung Lode, *Privat arkiv*, Dalabekken bekkelag. Saksarkiv: Rettsbok for Jæren herredsrett. Sak/78 1960 A: Tvist i forbindelse med forurensning av Skjærpe-Lodebekken i Nærbø. Domsslutning den 19.03.1964. Side: 9.

³³⁶ Sveinung Lode, *Privat arkiv*, Dalabekken bekkelag. Saksarkiv: Rettsbok for Jæren herredsrett. Sak/78 1960 A: Tvist i forbindelse med forurensning av Skjærpe-Lodebekken i Nærbø. Domsslutning den 19.03.1964. Side: 2.

seks grunneierne Gabriel O. Nærland, Kjell Lode, Maria Opstad, Lars Ødemotland, Johan Romslo og Ole K. Bø i samsvar med initiativtaker Sveinung Lode, seg enig i oppstartsmøtets bestemmelser. Medlemmenes spesifikke arbeidsoppgaver ble å dele bekken inn i flere overvåkingsomsområder, etter medlemmenes bosetningsmønster. Innenfor hvert område skulle den tilhørende grunneieren se etter utslipp.³³⁷ Overvåkingen baserte seg på et samhandlingssystem, om en «*bekk-observatør*» registrerte et utslipp eller en annen form for forurensing, ble de seks andre grunneierne umiddelbart varslet. Etter dette fulgte en analytisk prosess hvor utslippskilden ble kartlagt for så å underrette «*forurenseren*» om forholdene og eventuelt bistå i å få stanset utslippet.³³⁸ Langs Dalabekken, nedstrøms Nærbø, kunne man altså på denne tiden observere en lokal vannsystemnormering.

Dalabekken bekkelag var stiftet og med det ble en gnist tent i et vått landskap, håpet om et renere vassdrag levde. Dette var et initiativ hvor bønder, ikke lenger i strid men i samarbeid med kommunen, gikk inn for å skape et renere vassdrag. Noe som ble betraktet som: «*Enda et positivt prosjekt mot forurensingen i Hå*». Herredsagronom Bjørn Gunnar Hansen ytret: «*Formålet er kort og godt å ta initiativ for å holde vassdraget rent for forurensing både fra jordbruk, industri, kommune og andre eventuelle kilder*».³³⁹ Denne utviklingen var ikke bare observerbar i Håelva men kan parallelliseres med utviklingen andre steder i Rogaland. Mellom 1985-1988 hadde nemlig ti bekkelag etablert seg i fylket.³⁴⁰ Foruten Dalabekken er det interessant å observere utviklingen i et annet jærvasdrag. I Storåna gikk nemlig bønder langs innsjøen Bråsteinvatnet frivillig sammen for å utbedre vassdragets vannkvalitet, gjennom stiftelsen av Rogalands første bekkelag, Bråsteinvatnet Bekkelag. Denne innsjøen, som lenge hadde tjent Sandnes befolkning som den viktigste badeplassen i kommunen, sto nemlig under *oppvåkningens tid* i fare for å miste sin rekreasjonsverdi grunnet helseskadelig vannkvalitet. Ved opprettelsen av Bråsteinvatnet bekkelag i 1986 startet altså kampen for å gjenvinne det «*blanke vannet*» i Storåna.³⁴¹

Oppvåkningens tid ryddet altså plass til en vassdragsrengjøring som her lot seg uttrykke gjennom opprettelsen av et bekkelag, et fenomen som altså ikke utelukkende tilknyttet seg

³³⁷ Sveinung Lode, *Privat arkiv*, Dalabekken bekkelag. Saksarkiv: Privat Saksdokument.

³³⁸ Sveinung Lode, *Privat arkiv*, Dalabekken bekkelag. Saksarkiv: Brev fra Landbrukskontoret i Hå til Rogaland Fylkeskommune den 01.10.1989.

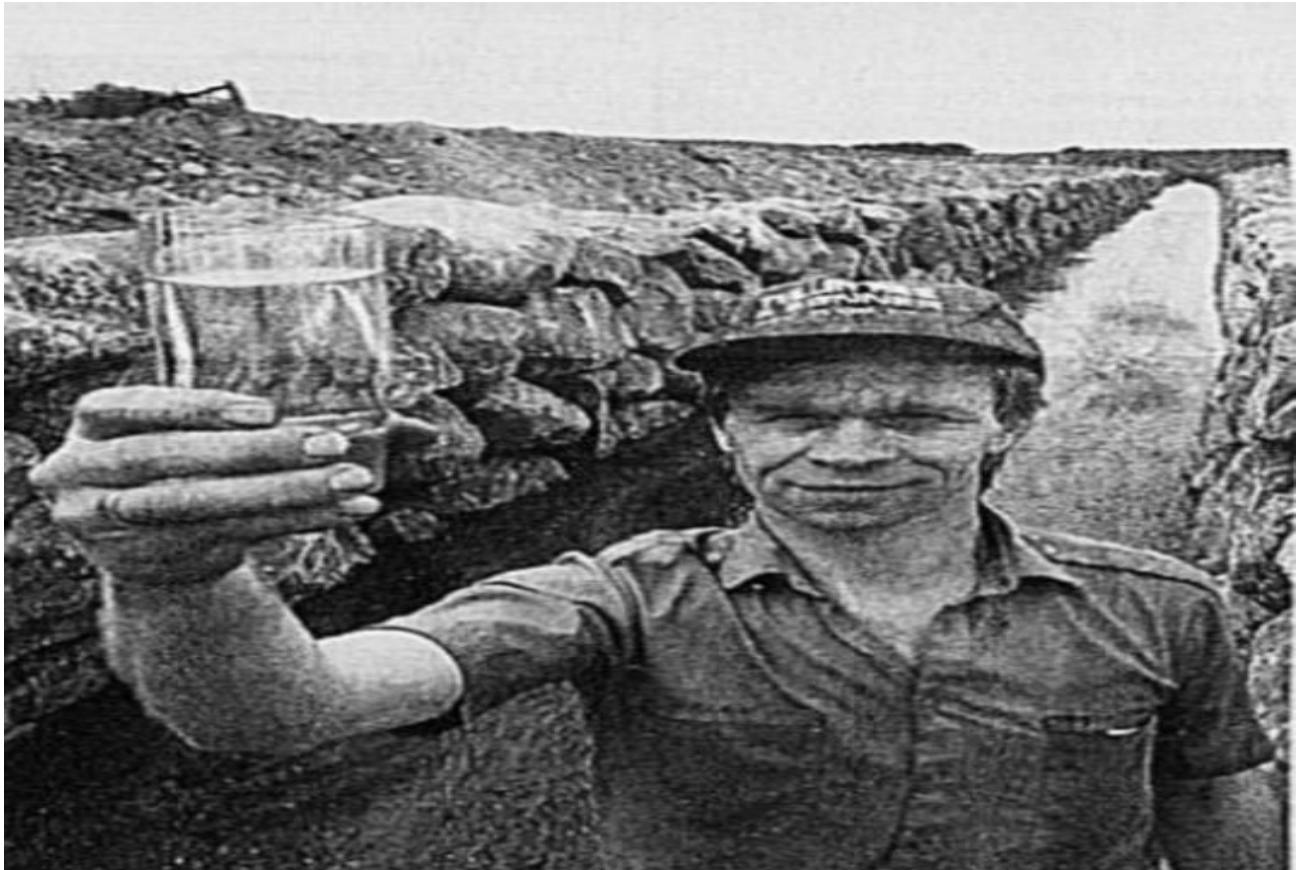
³³⁹ *Stavanger Aftenblad*. «Nærbø har fått bekkelag». 16.01.1986.

³⁴⁰ Institutt for Georessurs og Forurensingsforskning 1989: 43.

³⁴¹ Bråsteinvatnet Bekkelag (1996). *Rapport etter 10 års drift*. Sekretariatfunksjon ved Sandnes Landbrukskontor. Side: 5 og 7; Utviklingen langs Bråsteinvatnet har tidligere blitt analysert av Fredrik Hestholm i hans masteravhandling fra 2018. For mer om Hestholms fascinerende analytiske fremstilling av utviklingen langs Bråsteinvatnet se: Hestholm 2018: 129-132.

Håelva. Mentaliteten som drev endringen var tvert imot del av en større miljøbevegelse som pågikk i hele Jærregionen og over hele landet, som for eksempel i Verdal i Trøndelag, hvor grunneiere allerede i 1984 hadde organisert det som ble landets første bekkelag.³⁴² Noe et knippe grunneiere langs Dalabekken hadde latt seg inspirere av.

5.5 Fra kloakkpøl på Nærbø til ny lakseelv-Dalabekken vekkes til live

Figur 24: Initiativtaker til Dalabekken bekkelag Sveinung Lode, strekker ivrig opp et glass med rent vann fra Dalabekken. Vi kan også på dette bildet se at Dalabekken er en hybridisert bekk. De steinsatte kantene, understreker at dette er en natur-kulturell kanal.

Dalabekken bekkelag kunne etter to års arbeid med overvåkning og selvpålagte restriksjoner, slik som tidsstrategiske gjødslingsperioder, vise til stor fremgang. Sveinung Lode uttalte etter to år: «Jeg kan ikke huske at Dalabekken har vært renere enn nå». Videre uttalte han at bortimot samtlige bønder langs den hybridiserte bekken, i varierende grad hadde gått i seg selv for å redusere silo- og gjødselavrenningen «som periodevis, tidligere gjorde Dalabekken til en illeluktende vannåre gjennom Nærbø sentrum på vei mot utløpet i Håelva». Bøndene hadde gjennom støtte fra både heradsagronomen og økonomiske midler fra Hå kommune klart å redusere vannforurensingen. Lode mente at dette eksemplifiserte innsatsen bønder faktisk kunne mobilisere om motivasjonen eksisterte og om de lokale forholdene krevde handling.³⁴³

³⁴² Hestholm 2018: 129.

³⁴³ Stavanger Aftenblad. «Har aldri vært bedre». 14.07.1987.

Bekkelaget kunne altså vise til konkrete resultater, selv om det ikke ennå strømmet drikkegnet vann gjennom Dalabekken, var det karakteristiske grønskelaget som i flere år hadde bekledd kanalens steinsatte kanter, borte.³⁴⁴

Men året etter møtte «pionerprosjektet på Nærbø» sin første store motgang. Klokken 16:00, 25. januar 1989 gikk alarmen på kontoret til Teknisk etat i Hå kommune, da det ble varslet om sterk forurensing av Dalabekken. Teknisk sjef rykket sammen med avdelingsingeniøren umiddelbart

Figur 25: Formann i bekkelaget Lars Ødemotland og den problematiske overvannsledningen.

ut, og de ble begge møtt av et lite flatterende syn. En gjødselkjeller hadde bristet og rent inn i den kommunale overvannsledningen og videre ut i Dalabekken. Teknisk etat mente at forurensingen måtte ha pågått i minimum to timer før den ble avstengt. Dalabekken var farget i brunt, fra overvannsledningen og helt nedstrøms til utløpet i Håelvas nederste elveløp. Ifølge miljøvern sjefen i Hå kommune, Seval Moi, fantes det en tilkobling mellom gjødselkjelleren og overvannsledningen som kommunen ikke fra før av hadde kunnskap om. Dette var uakseptabelt ifølge Moi, som videre redegjorde for at overvannsledningen kom til å bli fjernet.³⁴⁵

Lekkasjen ble slått opp som en katastrofe og det ble skrevet at pilotprosjektet på Nærbø hadde fått en alvorlig skrape i lakken.³⁴⁶ Dette ble utvilsomt

en stor utfordring for bekkelaget, men Dalabekken ble atter en gang rensert og arbeidet for et renere vassdrag fortsatte. Ikke mange månedene senere så bekkelaget sin foreløpig største triumf ta form. På bakgrunn av uventede lakseyngelfunn gjort av Jæren jakt- og fiskelag, i et vannlandskap man ikke hadde sett spor etter fisk, på flere tiår, tok Håelva elveeierlag sjansen på å slippe ut ti tusen lakseyngel i Dalabekken. Elveeierlagets formann Mons P. Bjorland proklamerte: «Folk som foreslår at dyr må flyttes fra Jæren for å stoppe forurensingen vet ikke hva de snakker om. Jæren har noen av landets beste fiskevann og tre av landets beste

³⁴⁴ *Jærbladet*. «Det går rette vegen». 23.10.1987.

³⁴⁵ IKAR. Hå kommune. Rådmannen. Saksarkiv. Arkivnr. 462-500. 1986-1990. Forurensing av ferskvann. Hå kommune Teknisk etat saksdokument. 27.01.1989.

³⁴⁶ *Jærbladet*. «Pionerprosjekt på Nærbø rammet: Gjødselkjelleren gikk rett i bekk». 27.01.1989.

lakseelver». Videre stilte han spørsmålet: «*Hvordan kan vi ha det når alt her skal være så galt?*». Uttalelsene er av stor verdi om man ønsker å forstå hvilken milepæl bekkelaget hadde oppnådd.³⁴⁷

Fisken var tilbake og det var pustet liv i en bekk som mange i lengre tid hadde betraktet som død. Dalabekken hadde gått fra å være en kloakkpøl på Nærbø til å bli en lakseførende bekk. Fremtiden så lys ut, pilotprosjektet på Nærbø og dets triumfer skapte engasjement og inspirasjon, blant annet i det mindre nabovassdraget Årslandsbekken. Her ønsket bøndene å stifte bekkelag etter Dalabekkens modell.³⁴⁸ Det kan trekkes paralleller til hva Sandnes ordfører Roald Bergsaker, tre år tidligere hadde ønsket at Bråsteinsvatnet Bekkelag skulle oppnå: «*Dersom vi lykkes i dette, burde Storåna-vassdraget ha kimen i seg til å kunne bli et pilotprosjekt i nærmeste framtid*». ³⁴⁹ I oktober 1989 ble Dalabekken bekkelag av landbrukskontoret i Hå, foreslått som kandidat til Rogaland fylkeskommunenes miljøvernpris. Landbrukskontoret fremhevet spesielt at Dalabekken på dette tidspunktet var så ren at det ble mulig å slippe ut ti tusen lakseyngel.³⁵⁰

Motivasjonen for opprenskingsarbeidet kom altså på bakgrunn av et gammelt ønske om et renere vannlandskap, et som tidligere hadde vært fiskeførende og tilbydd stor rekreasjonsverdi som badeplass. Man ville gjenopplive fortidens forhold som under *oppvåkningens tid* bare var et vagt minne. Selv om man fra et historiefaglig perspektiv ikke kan hevde at fortiden faktisk ble gjenskapt i resultatene bekkelaget kunne vise til, forteller denne forståelsen allikevel mye om relasjonen til vannsystemet. Håelva er fullt av minner som utgjør viktige byggesteiner i den lokale identiteten, opprenningsarbeidet tilbydde dermed jordbruksaktørene en mulighet for å forstå seg selv. Prosjektet hadde også en økonomisk side, som vi har sett ble det subsidiert kommunale midler, som i det minste må ha fargelagt noe av jordbrukernes motivasjon. Det er også rimelig å anta at beitedyr langs Dalabekken, slik som langs Storamos øverst i vannsystemet også her tok skade av algeoppblomstring og at opprensingen dermed sto forankret i truede tradisjoner.

Denne saken gir oss altså et innblikk i jordbrukernes forståelse av vannsystemet, som videre kaster nytt lys over den sosio-naturlige relasjonen i Håelva. Vannsystemet ble under

³⁴⁷ *Stavanger Aftenblad*. «10 000 lakseyngel ut i Dalabekken: Kloakkpøl på Nærbø skal bli ny lakseelv». 14.04.1989.

³⁴⁸ *Stavanger Aftenblad*. «Fisk i Årslandsbekken igjen? Bønder vil skipa bekkelag». 06.02.1989.

³⁴⁹ *Stavanger Aftenblad*. «Strategi mot forurensing». 30.01.1986, sitert etter Hestholm 2018: 132.

³⁵⁰ *Sveinung Lode, Privat arkiv*, Dalabekken bekkelag. Saksarkiv: Brev fra Landbrukskontoret i Hå til Rogaland Fylkeskommune den 01.10.1989.

oppvåkningens andre tiår, forstått av jordbrukerne som mer enn et avrenningsutløp, det fantes identitet, ideologi og økonomi i rene dråper av vann, den sosio-naturlige relasjonen hadde altså endret seg. I det følgende skal vi se at miljøengasjementet som oppsto under *oppvåkningens* andre tiår fikk mer institusjonelle rammer utover dens tredje tiår.

5.6 Oppvåkningens tredje tiår. Miljøarenaen føres under samme fane

Gjennom flere tiltak hadde masseoppblomstringen av blågrønnalgene blitt lagt under rimelig kontroll. Algegiften som blant annet hadde tatt livet av beitedyr, var altså ikke lenger et like

Vassdrag	% av belastningsgrense P	% av belastningsgrense N
Ims-Lutsi*	108	134
Storåna	418	218
Figgjo	256	219
Orre	191	156
Håelva	257	290
Salteåna	675	527
Nordre Varhaugselv	420	341
Søndre Varhaugselv	453	383
Årslandsåna	500	414
Kvasheimsåna	244	239
Fuglestadåna	153	144

Figur 26: Denne tabellen viser hvor belastet jærvasdragene var av (P) fosfor og (N) nitrogen, som følger av pågående forurensing. Vi kan se av tabellen at Håelva var betydelig belastet, på tross av at vassdraget ikke toppede tabellen.

massivt problem. Men vassdragene på Jæren var fremdeles sterkt forurenset og ved starten av *oppvåkningens* siste tiår ble de betraktet som å være i økologisk ubalanse. Forholdene som blant annet eksisterte i Håelva var preget av stor næringsbelastning, en konsekvens som fulgte den intensive eutrofieringen. Som vi har sett hadde det under *oppvåkningens* andre tiår blitt nedlagt stor innsats blant *miljøarenaens* aktører for å redusere vannforurensingen. Fjerning av punktutslipp og planlegging av gjødslingsperioder hadde bidratt til å redusere forurensingen, men ikke i stor nok grad. Med dette som bakteppe vokste behovet for en enda mer samlet *miljøarena*. Miljøengasjementet skulle trekkes under en institusjonalisert fane. En ny tid var kommet til Håelva, kampene mot vannforurensing inntok en ny fase, nå skulle en:

«Målrettet og samordnet innsats for å få bedret miljøtilstanden» iverksettes.³⁵¹

I oktober 1993 kunne man lese at det fantes stor optimisme blant diverse fagfolk innen miljøvern. På et møte avholdt i den gamle mølla på Fotland, med Fotlandsfossen brusende i bakgrunnen, samlet et større antall fagfolk seg over tallerkener fylt til randen av rømmegrøt og spekemat. På dette møtet ble det knyttet store forventninger til et nytt prosjekt som tok

³⁵¹ ePhorte. Fylkesmannen i Rogaland. 1997/10143. Oppfølging arbeid Aksjon Jærvasdrag, kilder forurensing Jærvasdragene, miljømål, tiltakspakke 1997. Vedleggshäfte i Fylkesmannen i Rogalands saksdokument: AJV rapport nr. 17. 1997. Tiltakspakke 1997. Side: 4.

sikte på å introdusere Jærregionens vannforurensninger for den regionale historieboka.³⁵² Her deltok blant annet Per Roar Hustvedt og fylkesmiljøvernssjef Odd Kjos-Hanssen, som skulle bli tildelt rollene som sekretariatsleder og prosjektgruppelider, for det som for ettertiden skulle bli kjent som Aksjon Jærvassdrag.³⁵³

Figur 27: Odd Kjos-Hanssen (tv) og Per Roar Hustvedt (th) med Fotlandsfossen i bakgrunnen.

I 1993 ble AJV etablert, og med det ble *miljøarenaen* samlet under samme fane. Gjennom AJV gikk en rekke statlige, regionale, kommunale og lokale jordbruksaktører sammen, med en overordnet målsetting om å forbedre vannkvaliteten i jærvassdragene, samt å utbedre rekreasjonsmulighetene vassdragene tilbydde. Aksjonens formål var å utarbeide et mer helhetlig miljøpolitisk handlingsprogram for jærvassdragene. Rogaland fylkeskommune, Fylkesmannen i Rogaland og kommunene Sandnes, Sola, Gjesdal, Klepp, Time og Hå kom sammen og innledet, under den statlige aktørens oversyn, et samarbeid med Rogaland Bonde- og Småbrukarlag samt Rogaland Bondelag.³⁵⁴ Det ble lagt koordinerte og organisatoriske

³⁵² *Stavanger Aftenblad*. «Jæren får sin Mjøs-aksjon». 27.10.1993.

³⁵³ For å få en mer harmonisk flytende tekst som gjør den lettere lesbar, velger jeg heretter å omtale Aksjon Jærvassdrag etter deres egen initialforkortelse AJV.

³⁵⁴ ePhorte. Fylkesmannen i Rogaland. 1997/10143. Oppfølging arbeid Aksjon Jærvassdrag, kilder forurensing Jærvassdragene, miljømål, tiltakspakke 1997. Vedleggshäfte i Fylkesmannen i Rogalands saksdokument: AJV rapport nr. 17. 1997. Tiltakspakke 1997. Side: 5.

rammer for den videre forvaltningen av jærvassdragene med base i prosjektets overordnede målsetting, blant annet under parolen: «*Når rent vann blir mer enn tomt snakk!*».³⁵⁵

Mye av inspirasjonen som hadde medført en samlet *miljøarena*, kom på bakgrunn av de gode erfaringene Aksjon Frøylandsvatn hadde medbrakt. Med AJV ønsket man å videreføre dette arbeidet men i betraktelig større skala.³⁵⁶ Men det ble også trukket inspirasjon fra den positive utviklingen Mjøs-aksjonen i Mjøsa hadde medført på 1970 og 1980-tallet.³⁵⁷ Ambisjonene var store og kreftene bak AJV ønsket at prosjektet skulle bli et pilotprosjekt for 1990-årene og fremover. I 1997 uttalte daværende fylkesmann Tora Aasland: «*Dersom jærvassdragene kan bli rene, vil det få ringvirkninger i resten av landet. Da har vi kunnskap, metoder og erfaring til å rense de aller fleste vassdragene i Norge.*».³⁵⁸

I 1993 mottok AJV en foreløpig tilskuddspakke, og etter interkommunal behandling sto den ferdigstilt i 1994. Tilskuddsmidlene fikk en ramme på 45 millioner kroner og omfattet til sammen omtrent 75 tiltak rundt restriksjoner av landbruksforurensning og kloakking, tilrettelegging for rekreasjonsmuligheter og kulturminnevern.³⁵⁹ Aksjonens fire første virkeår omhandlet i større grad å distribuere mottatte midler, slik at diverse tiltak og AJV-delprosjekter kunne iverksettes. I 1997 satt AJV på en veldokumentert handlingsplan for jærvassdragenes fremtid.³⁶⁰ Kampen mot vannforurensing tok nå en mer institusjonalisert form og utslippene ble kategorisert innen landbrukstiltak, avløpstiltak samt økologiske og innsjøinterne tiltak. Igjen ble altså vitenskap benyttet for å legitimere politisk handling.

5.7 Nye inngrep og nye forståelser-Fra splittet kamp til samlet krig

AJVs navn er interessant da det viser at ønsket om renere vann, under *oppvåkningens* siste tiår, hadde inntatt en ny fase. Bekjempelsen av vannforurensingen omfattet ikke lenger separate kamper mot samme problem, det var nå snakk om en krig som samlet *miljøarenaen*.

³⁵⁵ ePhorte. Fylkesmannen i Rogaland. 1997/10143a. Oppfølging arbeid Aksjon Jærvassdrag, kilder forurensing Jærvassdragene, miljømål, tiltakspakke 1997. Informasjonshefte. Aksjon Jærvassdrag-Når rent vann blir mer enn tomt snakk. Side: 1.

³⁵⁶ ePhorte. Fylkesmannen i Rogaland. 1997/10143. Oppfølging arbeid Aksjon Jærvassdrag, kilder forurensing Jærvassdragene, miljømål, tiltakspakke 1997. Vedleggshäfte i Fylkesmannen i Rogalands saksdokument: AJV rapport nr. 17. 1997. Tiltakspakke 1997. Side: 5.

³⁵⁷ *Stavanger Aftenblad*. «Jæren får sin Mjøs-aksjon». 27.10.1993.

³⁵⁸ ePhorte. Fylkesmannen i Rogaland. 1997/10143a. Oppfølging arbeid Aksjon Jærvassdrag, kilder forurensing Jærvassdragene, miljømål, tiltakspakke 1997. Informasjonshefte. Aksjon Jærvassdrag-Når rent vann blir mer enn tomt snakk. Side: 3.

³⁵⁹ ePhorte. Fylkesmannen i Rogaland. 1997/10143. Oppfølging arbeid Aksjon Jærvassdrag, kilder forurensing Jærvassdragene, miljømål, tiltakspakke 1997. Vedleggshäfte i Fylkesmannen i Rogalands saksdokument: AJV rapport nr. 17. 1997. Tiltakspakke 1997. Side: 7.

³⁶⁰ ePhorte. Fylkesmannen i Rogaland. 1997/10143. Oppfølging arbeid Aksjon Jærvassdrag, kilder forurensing Jærvassdragene, miljømål, tiltakspakke 1997. Vedleggshäfte i Fylkesmannen i Rogalands saksdokument: AJV rapport nr. 17. 1997. Tiltakspakke 1997. Side: 7.

Dette gjenspeiles i AJVs valg av navn. «Aksjon» er på mange måter et ladet begrep som blant annet beskriver «*energiske handlinger*» og «*virkningsfulle inngrep*». ³⁶¹ AJV hadde samlet aktørene til krig mot vannforurensing under den overordnede fanen, aksjon.

AJV søkte nå statlige midler til en rekke forurensingstiltak. Statlige og fylkeskommunale midler ble blant annet bevilget til oppføringen av to fangdammer. En langs Lendekanal som munner ut like oppstrøms Fotlandsåna, og en langs Taksdalskanalen like oppstrøms Taksdalsvatnet. ³⁶² Dette er to menneskeskapte kanaler som begge befinner seg omtrent halvveis på vannets ferd fra Storamos til Obrestad. Dette gjenspeiler en interessant sosio-naturlig relasjonsutvikling i Håelva. Tiltaket eksemplifiserer nok en forståelse av vannsystemet som et sammensmeltet resultat av både natur og kultur.

Fangdammer kan nemlig forstås som grensesnittet mellom kultur og natur. Dette er menneskeskapte dammer som oppføres i et vannlandskap hvor det pågår eutrofiering. Fangdammer konstrueres ofte gjennom oppdemming av bekkeløp, og deres funksjon blir observerbar når vann fra en eutrof bekk renner inn i dammens inntak for så å filtreres og slippes ut igjen. ³⁶³ Ved fangdammens innløp stagnerer vannstrømmen slik at de næringsrike stoffene kan synke til bunnen. Etter dette føres vannet videre til neste filtreringselement, hvor det tas opp i fangdammens vegetasjonsdel. Vannet som føres videre til fangdammens utløp er da langt fattigere på næringsstoffer. Ved utløpet filtreres vannet ytterligere i det som omtales som den biologisk aktive sonen, før det slippes ut igjen. ³⁶⁴

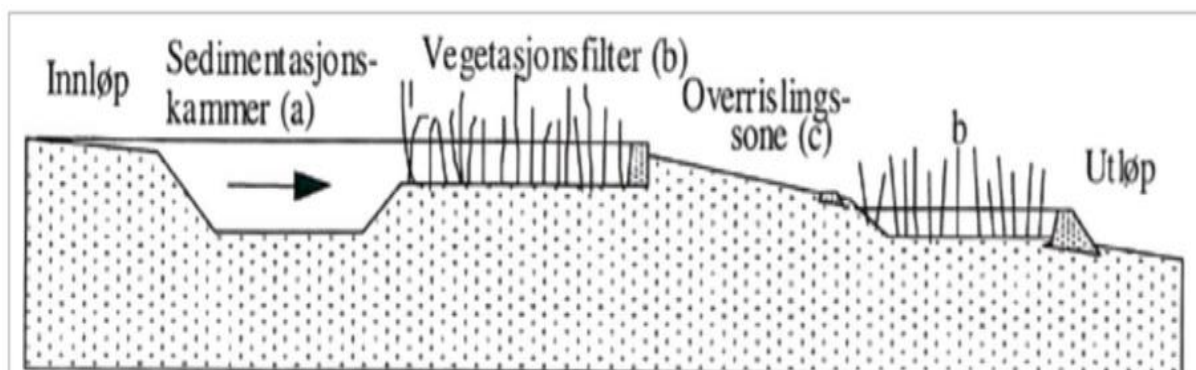
Vannet som renner inn i fangdammen renses altså opp for så å slippes ut igjen, slik at uønskede næringsstoffer, ikke deltar på ferden videre nedstrøms. Et særdeles interessant aspekt ved fangdammen, blir synlig gjennom det sosio-naturlige relasjonsperspektivet denne analysen benytter. Fangdammer har og blir, i temmelig frekvent grad, forstått mer som naturlige enn som kulturelle, eller i det minste som en langt mindre kontrast til naturen enn for eksempel oppdemmede reguleringsmagasiner, vannkraftverk eller vannverk, på tross av at de alle deler relasjon med både natur og kultur.

³⁶¹ For mer om dette se Persvold Zawadzka, Anja. I *Store Norske Leksikon* (2020). Aksjon. Hentet fra: <https://snl.no/aksjon> 10.04.2020.

³⁶² ePhorte. Fylkesmannen i Rogaland. 1997/10143. Oppfølging arbeid Aksjon Jærvassdrag, kilder forurensing Jærvassdragene, miljømål, tiltakspakke 1997. Vedleggshäfte i Fylkesmannen i Rogalands saksdokument: AJV rapport nr. 17. 1997. Tiltakspakke 1997. Side: 11-12.

³⁶³ For mer om dette se Buseth Blankenberg, Anne-Grete. *Norsk institutt for bioøkonomi* (2017). Fangdammer og renseparker. Hentet fra: <https://nibio.no/tema/miljo/tiltaksveileder-for-landbruket/tiltak-mot-vannforurensing-fra-landbruket/tiltak-mot-vannforurensing-fra-landbruket/fangdammer-og-renseparker> 16.03.2020.

³⁶⁴ Randulff, Stina Thu, Oddana, Bjarne og Torsvik, Solbjørg Engen (2015). *Ecofact rapport 483*. Kartlegging av arealene langs Håelva. Side: 17.

Figur 28: Skisse over tverrsnittet til en fangdam.

Denne forståelsen av fangdammer har oppnådd betydelig konsensus innen naturvitenskapelige overvåkningsrammer, selv tett opp mot vår tid. I motsetning til de nevnte kryssingene av natur og kultur, oppfattes faktisk fangdammer ofte som vakre deler av landskapet. AJV omtaler dem som: «[...] *estetiske elementer i kulturlandskapet*».³⁶⁵ Men langs Taksdalskanalen og Lendekanalene møttes natur og kultur, enten AJV så det eller ikke, og fangdammene der gjenspeiler den sosio-naturlige relasjonen mellom menneskene og vannsystemet. Langs denne delen av Håelva vil noen observere en sammenkobling av kultur og natur, mens andre vil feste blikket til en *organisk maskin*, hvor bare den organiske delen synliggjøres. Utover *oppvåkningens* siste tiår eskalerte oppføringsraten av fangdammer i Håelva. Ved å rette blikket frem mot vår egen tid kan man se at opp mot hundre registrerte fangdammer er oppført i Håelvas nedslagsfelt.³⁶⁶ En viktig drivkraft bak denne utviklingen, er at slike natur-kulturelle konstruksjoner ikke krever store kostnader og at de har en betydelig positiv effekt i henhold til bevaring av «*biologisk mangfold*».³⁶⁷

Begrepet biologisk mangfold er av særlig interesse når den sosio-naturlige relasjonen skal undersøkes. I dette kapitlet har et større utvalg rapporter i regi av AJV blitt undersøkt, noe som også har dannet mye av dets empiriske grunnlag. I flesteparten av rapportene er biologisk mangfoldbegrepet nærmest overrepresentert. En del av de øremerkede midlene AJV fikk innvilget ved prosjektoppstarten i 1993, skulle benyttes for tiltak som fremmet bevaringen av det biologiske mangfoldet i Håelva og de andre jærvasdragene.³⁶⁸ Dette ble en av AJVs

³⁶⁵ Aksjon Jærvasdrag. (2008). *Faktaark*. Fangdammer og rensedam. Side: 1.

³⁶⁶ Molversmyr, Åge, Bechmann, Marianne, Kaste, Øyvind, Turtumøygaard, Stein, Norling, Magnus Dahler, Guerrero, Jose-Luis, Skarbøvik, Eva og Solheim, Anne Lyche (2020). *Norge miljø rapport 1-2020. Analyse av hva klimaendringer og arealbruk betyr for vannmiljøet i Håelva*. Side: 26-27.

³⁶⁷ Molversmyr, Åge, T. Holmen, Ann Karin og Leknes, Einar (2003). Rapport RF-2003/060. *Aksjon Jærvasdrag. Prosessen, tiltakene og effektene*. Side: 54.

³⁶⁸ ePhorte. Fylkesmannen i Rogaland. 1997/10143. Oppfølging arbeid Aksjon Jærvasdrag, kilder forurensing Jærvasdragene, miljømål, tiltakspakke 1997. Vedleggshäfte i Fylkesmannen i Rogalands saksdokument: AJV rapport nr. 17. 1997. Tiltakspakke 1997. Side: 7.

kjernesaker, det kan derfor være nyttig å se nærmere på begrepet, og hvordan det har utviklet seg til en etablert terminologi som karakteriserer miljødiskursen. Det eksisterer stor internasjonal konsensus rundt følgende definisjon av biologisk mangfoldbegrepet:

«*Biological diversity means the variability among living organisms from all sources including, inter alia, terrestrial, marine and other aquatic ecosystems and the ecological complexes of which they are part; this includes diversity within species, between species and of ecosystems*». ³⁶⁹

Begrepet omfatter altså alle levende organismer i alle av planetens økosystemer, og variasjonen mellom dem samt mangfoldet innen og mellom hver art og økosystem, biologisk mangfold finnes altså overalt. Vi skal se at dette begrepet kan benyttes for å få innsikt i menneskenes forståelse av Håelva og slik kaste nytt lys over vannsystemets historie. Biologisk mangfold fikk en gradvis introduksjon utover 1980-tallet, hovedsakelig gjennom en serie vitenskapelige studier publisert av biologen Edward O. Wilson. Men det var først på starten av 1990-tallet at begrepet gradvis plantet sine røtter i samtidens miljødiskurs, for så å tydeligere etablere seg utover det samme tiåret, en prosess som blant annet resulterte i en langt større fagterminologisk bruksrekkevidde. FNs konvensjon: *Convention on Biological Diversity* i Rio de Janeiro i 1992, kaster et forklarende lys over denne utviklingen. Her etablerte nemlig begrepet for første gang en mer allmenn konsensus, utenfor Wilsons bøker. ³⁷⁰

Ifølge AJV fantes det et rikt omfang av biologisk mangfold i Håelva, begrepet blir dermed relevant når menneskenes forståelse av vannsystemet skal analyseres. Dette ettersom begrepet kan benyttes som et verktøy for å tydeliggjøre naturvernhistoriens kronologiske utvikling. Per Wramner og Odd Nygård har gjort en slik analyse: «*Från naturskydd till bevarande av biologisk mångfald. Utvecklingen av naturvårdsarbetet i Sverige med särskild inriktning på områdesskyddet*». Her kan man lese at naturvern på starten av 1900-tallet i stor grad, ganske enkelt handlet om å verne naturen mot negative forandringer. Men et betydelig kronologisk hopp frem til starten av *oppvåkningens* siste tiår, avdekker en markant forandring. Naturvern omhandlet da, i all hovedsak, å bevare biologisk mangfold. ³⁷¹

³⁶⁹ *Convention on biological diversity* (2006). Article 2. Use of Terms Hentet fra: <https://www.cbd.int/convention/articles/?a=cbd-02> 10.04.2020.

³⁷⁰ Wramner, Per og Nygård, Odd (2010). *Från naturskydd till bevarande av biologisk mångfald. Utvecklingen av naturvårdsarbetet i Sverige med särskild inriktning på områdesskyddet*. Serie: COMREC Studies in Environment and Development. No. 2. Stockholm: COMREC Södertörns högskola. Side: 12-13.

³⁷¹ Wramner og Nygård 2010: 12.

Altså har menneskets forståelse av naturen endret seg betraktelig fra begynnelsen til slutten av århundret, og med dette har også relasjonen mellom samfunnet og naturen endret seg. Det er interessant å påpeke at begrepet biologisk mangfold også føyer seg inn i en lang rekke av begreper som benyttes for å beskrive naturen, og det kan i en slik kontekst trekkes paralleller til det tidligere diskuterte urørtbegrepet. Til forskjell står begrepet biologisk mangfold klarere forankret i en vitenskapelig tradisjon enn hva urørtbegrepet gjør. Dette viser at vitenskap ble benyttet for å introdusere nye begrep som kvantifiserte naturobjekter og som videre legitimerte politisk handling. Håelva ble altså, som på 1970-tallet, også under *oppvåkningens* siste tiår forstått gjennom tall, statistikk og avgrensede soner.

Gjennom AJV hadde vannforurensningskampen fått en ny dimensjon. Ikke bare hadde aksjonen samlet *miljøarenaen* under samme fane, en allianse hvis dimensjoner aldri før hadde blitt sett hverken i Håelva eller noen andre jærvasdrag. AJV hadde også spilt en sentral rolle for utviklingen av nye rensemetoder som knyttet menneskene og vannsystemet sammen, og i kombinasjon med aksjonens frekvente bruk av biologisk mangfoldbegrepet, hadde grunnlaget for en ny forståelse av Håelva blitt støpt. Under *oppvåkningens* tredje tiår ble nemlig vannsystemet, av en samlet *miljøarena*, forstått som å ha en verdi i seg selv. Håelva ble av en langt bredere aktørhorisont med en langt bredere forståelseshorisont enn tidligere, nå forstått som et vannsystem fullt til randen av biologisk mangfold. Dette står i sterk kontrast til den polariserte *miljøarenaen* som tok form under *oppvåkningens* første tiår, hvor bare den statlige aktøren og dens vitenskapeliggjøring av vannsystemet representerte en lignende forståelse. *Miljøarenaen* var nå samlet og under samme fane ble krigen mot vannforurensingen og ønsket om et renere vassdrag, anført med de nye våpnene; fangdammer og biologisk mangfold. Denne saken avdekker et viktig utviklingstrekk i relasjonen mellom vannsystemet og menneskene, altså at deres gjensidige forming av hverandre må forstås som en kontinuerlig prosess.

5.8 Relasjonsendringen

I dette kapitlet har jeg analysert hvordan *oppvåkningens tid* i høy grad endret relasjonen mellom Håelva og samfunnet. Under dens første tiår pågikk en intensiv vannforurensing, forårsaket av pressaften fra jordbruksaktørenes siloer. Vannet ble tappet for oksygen og fisken ble kvalt. Forholdene var særlig kritiske nedstrøms Fotland hvor det mest intensive jordbruket pågikk, men også lenger oppstrøms i Taksdalsvatnet pågikk siloforurensingen. Under *oppvåkningens* første tiår tok en *miljøarena* form, utgjort av jordbruksaktører, staten, rekreasjonsaktører samt vannsystemet selv. Jordbruksaktørene oppfattet vannsystemet som et

avrenningsutløp, tilknyttet både økonomiske og ideologiske faktorer. Dette sto i kontrast til statens vanninteresser som ble utøvd gjennom overvåkning og vitenskapeliggjøring av vannsystemet. I midten av interessekonflikten sto *miljøarenaens* rekreasjonsaktører, de ønsket et rent vassdrag for å sikre dets rekreasjonsverdi. Håelva ga dem altså en mulighet til å komme i kontakt med naturen. De tre aktørgruppene forstod, var alle, vokst ut fra mulighetene og begrensningene Håelva ga.

Siloforurensingen fortsatte inn i *oppvåkningens* andre tiår og førte også under denne perioden til fiskedød. Siloforurensingen vanskeliggjorde også rekreasjonsaktørens benyttelse av Håelva. Bading ble nemlig betraktet som potensielt helseskadelig, ettersom pressaft fra siloer samt åkergjødsling hadde gitt livsgrunn til giftproduserende alger. Men denne praksisen skapte også betydelige problemer for jordbruksaktørene selv, da gårdsdyrene enten ble syke eller døde av det giftige vannet de drakk. Forholdene nedstrøms Fotland var særlig kritiske ettersom det mest intensive jordbruket foregikk der. Men gjennom benyttelsen av et vannsystemperspektiv, har det blitt avdekket at oppstrømsaktører omgjorde store innsjøer som Taksdalsvatnet og Storamosen til eutrofe innsjøer, som belastet vannsystemet lenger nedstrøms. En praksis som må ha forverret forholdene nedstrøms Fotland ytterligere.

Forholdene under *oppvåkningens* andre tiår kan sammenlignes med forholdene i vassdraget Skjern Å, på omtrent samme tid. Fritzboeger skriver at oppmerksomheten rundt eutrofieringen av dette vassdraget, økte utover 1970- og 1980-tallet. Videre argumenterer han at en stadig økende vekst av ressurser, som i tur medbrakte mindre arbeidstimer og mer fritid, ga gode vekstvilkår for det han kaller: «*fritidssamfunnet*». Den samme utviklingen svekket derimot jordbruksaktørens rolle: «[...] i det lange perspektiv skulle landbrugets århundregamle politiske hegemoni vise sig at stå for fald». Staten og samfunnet var altså ikke lenger like avhengige av jordbruket, som var på retrett, mens *fritidssamfundets* befolkning eskalerte.³⁷²

I Skjern Å, som i Håelva, fikk også en betydelig algeoppblomstring, utover 1980-tallet, sitt opphav som følger av eutrofieringen. Praksisen, som tidligere ble ansett som et nødvendig produksjonsvilkår, ble som følger av bøndernes svekkede samfunnsrolle, nå forstått som en miljøpolitisk verkebyll. Bøndernes nedadgående samfunnsrolle forenklet også statlig intervensjon, og med dette som bakteppe ble *vannmiljøplanen* av 1987 etablert. Planen omfattet hovedsakelig å redusere gjødselavrenningen, blant annet gjennom tidsstrategisk

³⁷² Fritzboeger 2009: 235, 249 og 252.

gjødsling og reduksjon av gårdsdyr.³⁷³ Det er rimelig å anta at en lignende samfunnsutvikling også pågikk i samtidens Norge, og at Håelvas rekreasjonsaktører (som Fritzbøger kaller *fritidssamfundet*), i antall, var på stigende kurve, mens vassdragets bønder og deres samfunnsrolle, likeledes var på nedadgående kurve. Som følger av at man ikke lenger var like avhengig av jordbruksproduksjonens grøde, ble det altså under *oppvåkningens* andre tiår, lettere både for staten og for rekreasjonsaktørene å legge press på Håelvas jordbruksaktører. Ved å trekke paralleller til *vannmiljøplanen* av 1987 kan det også argumenteres at den norske stats *Handlingsplan mot landbruksforurensinger*, og påvirkningsgraden den fikk på jordbrukssamfunnet langs Håelvas bredder, kom på bakgrunn av en asymmetrisk maktbalanse innad i *miljøarenaen*.

Som vist i dette kapittelet, kan man under *oppvåkningens* andre tiår, spore endringer i jordbruksaktørenes holdninger, og samtidig feste blikket til en *miljøarena* som dro i en mer samlet retning. Denne utviklingen har base i to kausaliteter, begge skapt innad i *miljøarenaen*. Den ene kommer, som vist, på bakgrunn av den asymmetriske maktbalansen som forenklet statlig intervensjon og la grunnlaget for at statsaktøren, i høy grad, lyktes i å implementere sine interesser på et lokalt nivå, gjennom handlingsplanen. Informasjonsspredningen førte med seg konkrete frukter ettersom en ny miljøbevegelse, langs Håelvas bredder, ble mobilisert. Den andre kausaliteten forklares av Håelva selv, vannsystemet hadde nemlig forårsaket en tilbakevirkende effekt på vannforurensingen, ettersom denne praksisen ga liv til giftproduserende alger som i tur forårsaket sykdom og død blant gårdsdyr. Bøndernes økonomi, ideologi og identitet, ble altså satt på prøve. Slik tvang vannsystemet frem en holdningsendring, jordbruksaktørene så nå nytten av et rent vassdrag. Som vi har sett, ble dette særlig observerbart i den hybridiserte Dalabekken, hvor flere jordbruksaktør sluttet seg sammen for å skape et renere vannsystem, noe som må ha falt i god jord, eller godt vann, for rekreasjonsaktøren Rieber-Mohn. En mer konform *miljøarena*, forankret i ulike interesser, tok altså under denne perioden form og ga opphav til den unisone forståelseshorizonten som utviklet seg utover 1990-tallet.

Under *oppvåkningens* siste tiår kan man tyde *miljøarenaen* som samlet. Miljøbevegelsen ble institusjonalisert gjennom opprettelsen av AJV, som jobbet for renere vann og bedre rekreasjonsmuligheter. Jordbruksaktørene, rekreasjonsaktørene og staten dannet altså en felles *miljøarena* under AJV. Vannforurensingen gikk dermed fra en splittet kamp mellom splittede

³⁷³ Fritzbøger 2009: 252-253 og 255.

aktører til en aktøralliert krig ført under samme fane. Staten hadde ikke lenger hegemoni på forståelsen av vannsystemets egenverdi, for under AJVs fane tok også jordbrukerne vitenskap i bruk som et våpen mot vannforurensingen. Håelva ble gjennom biologisk mangfoldbegrepet forstått som ha en verdi i seg selv, verdt å bevare. Et annet våpen aktørene benyttet var fangdammer, *organiske maskiner* ansett som estetiske berikelser av vannlandskapet men som attpåtil rensset eutrofiert vann.

Gjennom *oppvåkningens* tre tiår gjennomgikk altså relasjonen mellom menneskene og Håelva et paradigmeskifte, som best synliggjøres gjennom jordbruksaktørenes forståelse av vannsystemet, som gikk fra å omfatte et avrenningsutløp til å ha en verdi i seg selv. Mens statens forståelse av vannsystemet, gjennom *oppvåkningens* tid, forble bortimot konstant, begynte jordbrukerne gradvis, under dens andre tiår, å forstå at det også fantes identitet, ideologi og økonomi i rene dråper av vann. Det kan argumenteres at denne forståelsen ble skjendet liv av vassdraget selv, som gjennom algeoppblomstringen tvang frem en holdningsendring. Som vist representerte de giftproduserende algene en stor trussel mot bøndernes interesser, oppstrøms så vel som nedstrøms. Vi kan dermed, gjennom et vannsystemperspektiv, observere at den organiske aktøren og de sosiale aktørene påvirket hverandre, og at algetrusselen knyttet vannsystemet sammen. Ved å plassere aktørene inn i en *miljøarena*, avdekker *oppvåkningens* siste tiår at jordbrukerne, staten og rekreasjonsaktørene under samme fane og forankret i samme vassdragsforståelse bekjempet vannforurensingen av Håelva. I sterk kontrast til den polariserte *miljøarenaen* som tok form under *oppvåkningens* første tiår.

Kapittel 6. Det sosio-naturlige vannsystemet Håelva

6.1 Innledning

De foregående analysene har hatt som overordnet mål å avdekke hvilken relasjon man kan finne ved å undersøke menneskenes forståelse og bruk av Håelva utover 1900-tallets siste halvdel. I innledningskapittelet ble det argumentert og redegjort for at de historiske undersøkelsene som her er gjort, tok sikte på å avdekke en sammenkoblet sosio-naturlig relasjon, altså at Håelva og menneskene er to deler av den samme helheten. Ved å benytte denne tilnærmingen kan vi se at periodene jeg har analysert, har avdekket at Håelva og samfunnet langs dets bredder har formet hverandre på en gjensidig måte, og at relasjonen mellom dem har vært i kontinuerlig utvikling.

Av mine undersøkelser kan vi, i alle de fire sakene, se at Håelva selv har lagt føringer for menneskenes muligheter og slik formet samfunnet rundt seg, blant annet gjennom tørkeperioder, flommer og dårlig eller usikker vannkvalitet. Vannsystemet har altså hatt en formende kraft på samfunnet. Samtidig har menneskene ut ifra sine forståelser, interesser og bruk av det strømmende vannet til for eksempel elektrisitetsproduksjon, drikkevann, avrenningsutløp, rekreasjonsformål, vitenskap og dannelse av nye fruktbare arealer, hatt en formende kraft på vannsystemet. Menneskenes ulike forståelser av hva Håelva fra en tid til en annen har representert har avgjort hvordan vannsystemet har blitt omformet, samtidig var disse forståelsene avhengige av Håelvas fysiske egenskaper og det faktum at vassdraget i sin tur var, og er, en del av en hydrologisk syklus, hinsides menneskelig kontroll. Håelva har altså begrenset og muliggjort menneskelige inngrep på en og samme tid. Dermed kan både menneskene og Håelva forstås som aktører, vassdraget som strømmer fra Storamosen til Obrestad bør derfor betraktes som et sosio-naturlig produkt.

I det følgende skal funnene jeg har gjort presenteres og diskuteres, i lys av Richard Whites og Terje Tvedts teorier. Det kan også være verdt å nevne her, at denne masteroppgavens bruk av Tvedts *tre analytiske lag*, preges av en noe variabel grad. Alle de *tre lagene* har vært avgjørende for å besvare problemstillingen, men basert på hvordan de har latt seg etterprøve ut ifra det undersøkte kildematerialet, har de vært av ulik betydning fra ett kapittel til det neste. Altså inngår samtlige av de *tre lagene* i hvert empiriske kapittel, men med ulik analytisk vekt, i henhold til hverandre.

I det følgende skal vi se hvordan den gjensidige sosio-naturlige utformingen har latt seg synliggjøre langs Håelva, i løpet av 1900-tallets siste halvdel. I det kommende vil først en kapitteloppsummering presenteres, slik at det blir lettere å sette i kontekst de tre følgende delkapitlene. Etter dette forklarer jeg, gjennom to delkapitler, hvordan den gjensidige sosio-naturlige påvirkningen har vist seg i Håelva, og hvordan tanker og forståelser rundt det strømmende vannet, har dannet tette og urokkelige bånd mellom vannsystemet og menneskene. Til sist vil funnene tas i bruk for å besvare problemstillingen denne masteroppgaven har stilt.

6.2 Det sosio-naturlige vannsystemet Håelva. 1960-1973

I løpet av denne perioden så vi at Håelvas flommer, utover 1960-tallet skapte store problemer for jordbruksaktørene i Fotlandsåna. Kulturbeitene, gårdsdriften og inntjeningen var større enn tidligere, dermed sto en større interesseskala enn tidligere på spill. For å sikre sine interessene ble det for jordbruksaktørene oppstrøms Fotlandsfossen, avgjørende å senke elvebunnen for slik å senke vannstanden. Men denne kanaliseringen skulle først komme i kjølvannet av en lengre konflikt med Time kommune, som tidlig på 1900-tallet hadde industrialisert Håelva gjennom oppføringen av Fotland kraftverk. Gjennom kraftverkets komplekse operasjon ble elektrisitet hentet ut av det strømmende vannet, til glede for samfunnet rundt. Oppføringen av kraftverket hadde kommet på bakgrunn av politisk handling og et sterkt ønske om selvforsynt elektrisitet.

Kanaliseringen av Fotlandsåna ville hemme elektrisitetsproduksjonen lenger nedstrøms, ettersom kraftverkets inntaksmagasin, som følger av kanaliseringen, ikke kunne motta de stabile vannmassene som kraftproduksjonen hadde gjort seg avhengig av. Nedstrømsaktøren var altså sårbare for oppstrømsaktørens aktiviteter. Men kommunen eide et vannområde som sikret elektrisitetsforsyning. På tross av sin plassering kunne altså ikke jordbrukerne foruten kommunalt samtykke, iverksette kanaliseringen. En årelang oppstrøms-nedstrøms konflikt fulgte og opphørte først da kraftverket ble nedlagt i 1972.

Denne perioden ga også liv til en omveltning av diskusjonene rundt vannkraftutvinning. På starten av 1960-tallet dreiet disse diskusjonene, i motsetning til tidligere, seg rundt hvilke skader vannkraftutbyggingen påførte vassdragene. Diskursendringen ble en viktig del av den rikspolitiske agendaen. En verneplan skulle utarbeides for å kartlegge verneverdige og forvaltningsdyktige vassdrag, slik ble Håelva et interesseobjekt for staten, noe som har vært et gjennomgående tema i denne masteroppgaven. På tross av at vassdraget ikke ble betraktet som verneverdig ble det allikevel anbefalt varig vernet, noe som også kom på bakgrunn av at

det ikke fantes nevneverdige lokale verneinteresser. Vi så at det først og fremst var den norske stat som ønsket å verne vassdraget mot kraftutbygging.

Vi så også at vassdragsverningen, blant annet hadde base i vannsystemets frekvente tørkeperioder. Disse fenomenene utpekte Håelva til en uegnet elektrisitetsprodusent og dermed lettere å verne. Vannsystemet ble av staten også forstått som mer berørt av menneskehender, enn andre norske vassdrag som også falt under den samme verningen. Jeg argumenterte at urørtbegrepet la føringer for verningen av Håelva, og kom dermed frem til at verningen av 1973 hadde base i et modernistisk syn, og derfor må forstås som et produkt av sin tid.

6.3 Det sosio-naturlige vannsystemet Håelva. 1969-1978

Under denne perioden så vi at behovet for kommunal drikkevannsforsyning, tidlig på 1900-tallet, preget samfunnet langs Håelvas bredder, og vokste i takt med Time kommunes demografiske ekspansjon. Behovet ble møtt da Åsvatnet på slutten av 1940-tallet fikk i oppgave å forsyne Time-befolkningen med drikkevann. Time kommunale vassverk ble opprettet og gjennom et komplisert nettverk av ledninger, strømmet det fra slutten av 1940-tallet drikkevann. Men to tiår senere introduserte nye diskurser, nye forståelser av hva sikker vannkvalitet var. Som vist, betraktet ikke SIFF innsjøens vannkvalitet som helsemessig sikker. Åsvatnet fikk dermed ikke den statlige merkelappen som offentlig godkjent drikkevann. Med denne avgjørelsen fulgte et tiår hvor et flertall aktører forhandlet, tok avgjørelser og utførte handlinger, seg imellom, forankret i ulike oppfattelser og interesser.

En rammeplan ble utviklet for å forsyne kommunen med alternative drikkevannskilder. Men for den kommunale aktøren, utpekte økonomiske, praktiske og geografiske faktorer fortsatt Åsvatnet til den mest ideelle drikkevannskilden. I tillegg representerte Åsvatnet bedre økonomiske gevinster enn hva IV-tilknytningen gjorde. Innsjøens plassering og tilgjengelighet veide også tungt i de kommunale myndighetenes hoder, og valget falt igjen på Åsvatnet som drikkevannsreservoar. For å tilfredsstille statens vannkvalitetskrav måtte Tønnes Åsens eiendom klausuleres, ettersom den næringsrike avrenningen tilknyttet grunneierens gårdsdrift forårsaket den potensielt helseskadelige vannkvaliteten. Dette la grunnlaget for en lang og bitter konflikt. På tross av forholdene søkte kommunen, i 1970, NVE om ekspropriasjonstillatelse av Åsens eiendom, men ble avvist. Etter avslaget inngikk kommunen og grunneieren en klausuleringsavtale, og i 1975 søkte kommunen igjen om ekspropriasjonstillatelse, denne gangen fra Fylkesmannen i Rogaland, men nok en gang falt forhandlingene gjennom.

På tross av Åsvatnets ideelle beliggenhet, la Håelvas tørkeperioder betydelige hindringer for videre bruk av innsjøen, ettersom de medførte at vannsystemets vannivåer sank drastisk. Allikevel ble det viktig å bevare Åsvatnet slik at *selvforsyningsprinsippet* ble ivaretatt. Prinsippet var nemlig sterkt tilknyttet den kollektive selvforståelsen som en rural kommune. *Selvforsyningsprinsippet* gir også en plausibel forklaring på hvorfor kommunen kjempet til det gjenkjedelige, for å bevare drikkevannskilden, på tross av den usikre vannkvaliteten, tørkeperiodene, de tapte forhandlingene samt konflikten med grunneieren.

6.4 Det sosio-naturlige vannsystemet Håelva. 1981-1986

Under denne perioden så vi at interessene i Håelva knyttet seg til mer enn bare innsjøene, fossene og elvestrykene. Gjennom avvanningsmetoder har grunnvann fra våtmarksområder i århundrer blitt tappet for å vinne nytt oppdyringsareal. Dette har også foregått nedstrøms i Håelva, i Vigremyra. Her har jordbrukere i lang tid omgjort det vannholdige nedslagsfeltet til fruktbart land. Vi så at våtmarkene, gjennom avvannings-praksisen, tilbydde mer enn økonomisk gevinst. Jordbruket sto og står, nemlig sterkt nederst i Håelva, og representerer en tradisjon som har bygget viktige deler av den lokale identiteten. For staten hadde Vigremyra, og alle andre våtmarksområder, i århundrer blitt betraktet som impedimenter, utelukkende viet perifer jordbruksinteresse.

Men på 1960- og 1970-tallet ble spørsmålene rundt miljøvern satt under omveltende rammer. En verdensomfattende miljødiskurs utfoldet seg, omfattende internasjonale bevegelser vokste utover tiårene. Politikk, næringer og vitenskap fikk nye agendaer. Den internasjonale miljøbevegelsen la nye forståelsesrammer for verdens våtmarksområder, og i dens kjølvann ble miljøkonferansen i Ramsar avholdt i 1971. Her ble det besluttet hvordan klodens våtmarker skulle bevares og forvaltes, gjennom nye naturforståelser. Norge ratifiserte Ramsarkonvensjonen i 1975, og forpliktet seg dermed til å bevare landets våtmarksområder og deres økosystemer. Våtmarkene var ikke lenger impedimenter. For å bevare våtmarkene krevdes det konkrete og landsomfattende tiltak. En verneplan måtte utarbeides for å iverksette den nye våtmarksambisjonen. I 1975 mottok Fylkesmannen i Rogaland statlige midler, slik at et verneutkast kunne utarbeides.

I 1981 ble verneutkastet ferdigstilt, her var Vigremyra en del. Som vist, omfattet verningen kun bevaringen av spesielt utvalgte myrplanter. Vigremyra ble ikke bare forstått som noe mer enn et impediment, men også som urørt. På tross av at denne våtmarken gjennom avvanningsmetoder, i årevis, hadde blitt formet av menneskehender, selv om kultursporene ikke var veldig iakttagbare. Videre så vi at Vigremyra, gjennom urørtbegrepet, også ble

forstått som villmark, altså ble Håelva forstått som *ekte* ettersom vassdraget representerte villmark. Vervingen var altså på mange måter et produkt av sin tid. På tross av dette ble urørtbegrepet, selv av samtidens jordbrukere, trukket under tvil som en del av deres motstand mot statlig intervensjon og restriksjonene den medbrakte. Vigremyra ble en konfliktarena forankret i ulike forståelser og interesser, mellom staten og jordbruksaktørene. Denne saken viser hvordan den sosio-naturlige relasjonen, i vannsystemet Håelva, har vært i utvikling ettersom Vigremyra i løpet av to tiår gikk fra impediment til naturreservat.

6.5 Det sosio-naturlige vannsystemet Håelva. 1970-2000

I løpet av dette tidsrommet så vi at den sosio-naturlige relasjonen, under *oppvåkningens tid*, endret seg merkbart. Perioden ga opphav til et paradigmeskifte som særlig speilet seg i bøndenes vassdragsforståelse. Langs hele vannsystemet økte bevisstheten rundt viktigheten av rent vann. Periodens nye idealer forble ikke fanget i aktørenes hoder men lot seg uttrykke gjennom fysiske endringer av vannsystemet. Den sosiale vassdragsforståelsen både utvidet og endret seg og opprensingen av Håelva ble et samfunnsprosjekt.

Under *oppvåkningens* første tiår skapte siloforurensningen store problemer. Tilførselen av næringsrik pressaft tappet vassdraget for oksygen og fisk ble kvalt. Jordbruksaktørene omformet gjennom sine forståelser og interesser, Håelva til en resipient, i kontrast til staten som anså vannsystemet for å ha en egenverdi. I midten sto rekreasjonsaktørene, representert av laksefiskerne, som så nytten av rent vann, ikke som en egenverdi, men for å sikre at frisk fisk kunne sveives i land. En *miljøarena* tok form.

Siloforurensningen kvalte fortsatt fisk utover *oppvåkningens* andre tiår. Praksisen truet også rekreasjonsaktørenes interesser, blant annet ble bading betraktet som potensielt helseskadelig. Dette skyltes en forurensingskonsekvens, mer merkbart enn i det foregående tiåret, nemlig oppblomstringen av giftproduserende blågrønnalger. Staten benyttet informasjon for å endre jordbruksaktørenes holdninger, noe som lyktes. Men bøndenes oppmerksomhet våknet ettertrykkelig når gårdsdyrene døde av det giftinfiserte vannet de drakk. Dette var en prosess Håelva forårsaket, og dermed kunne vannsystemet selv, betraktes som *miljøarenaens* fjerde aktør. Bøndenes økonomi og tradisjoner sto på spill og gradvis begynte de å forstå nytten av rent vann. Prosessen ble særlig observerbar langs nedstrøms-kanalen Dalabekken, hvor Dalabekken bekkelag jobbet for renere vann. Under *oppvåkningens* andre tiår så vi altså en mer samlet *miljøarena*.

Utover *oppvåkningens* siste tiår samlet *miljøarenaen* seg under opprettelsen av AJV. En forurensingsaksjon med mål om renere vann og bedre rekreasjonstilbud langs Jærens vannlandskaper, ga *miljøarenaen* institusjonelle rammer. Håelva ble ikke lenger bare av staten, forstått som en verdi i seg selv. Utover perioden forsto en samlet *miljøarena*, Håelva som et biologisk mangfoldig vannsystem. Fangdammer ble oppført i rikt omfang, betraktet som estetiske deler av naturen som samtidig rensset vannsystemet. Håelva ble ikke lenger betraktet som et avrenningsutløp. Kampen mot forurensing hadde gått fra separate slag, forankret i ulike forståelser, til en samlet krig med en langt mer unison forståelseshorisont. Aktørene var samlet og den sosio-naturlige relasjonen hadde endret seg.

6.6 Håelva og menneskene. En gjensidig sosio-naturlig utvikling

Mine analyser har avdekket at menneskene, til ulike tider gjennom ulike forståelser og interesser, har formet Håelva på forskjellige måter. Tidlig på 1900-tallet så menneskene langs vassdragets bredder potensialet i de massive energimengdene det strømmende og fallende vannet tilbydde. For å forvalte energien ble Storamosen og Åsvatnet oppdemmet og omgjort til reguleringsmagasiner, og den naturlige vannføringen ble erstattet av en industriell rytme, tilpasset elektrisitetsproduksjonen. På 1970-tallet ble også Fotlandsånas elvebunn utgravd og dens vannstand senket. Her vil noen hevde at kulturen hadde overvunnet vassdraget. Men mine undersøkelser har tvert om avdekket at Håelva la betydelige føringer for disse prosessene. Den hydrologiske syklusen stagnerte vannføringen fra reguleringsmagasinene og gjorde dem til lite effektive vannreservoarer, og det var flommene som dannet behovet for kanaliseringen av Fotlandsåna. Et inngrep som først kom i kjølvannet av en annen føring vassdraget la.

Det faktum at elvas vann søkte havet ved elveutmunningen helt nedstrøms i vassdraget kombinert med jordbruksaktørenes og Time kommunes vassdragsplasseringer, hadde etterlatt sistnevnte aktør sårbar for førstnevntes aktiviteter. Håelva formet altså utviklingen langs Fotlandsåna gjennom en oppstrøms-nedstrøms konflikt, ikke ulikt forholdene Donahue avdekker langs Concord-vassdraget. Her kommer han frem til at maktforholdene mellom de menneskelige aktørene langs denne elva, ofte har hatt base i deres vassdragsplassering.³⁷⁴ Det var også Håelva som på mange måter, til sist stanset elektrisitetsproduksjonen. Under nedbørsperioder vokste elvas vannvolum betydelig, men sank like betydelig under tørkeperioder, når sistnevnte inntraff falt kraftnivåene betydelig. Kraftverket ved Fotland var

³⁷⁴ Donahue 1997: 227-242.

altså underlagt vannsystemets premisser. Dette resulterte i vekslende elektrisitetsleveranse og endte i 1972 i kraftverksnedleggelse, noe som banet veien for kanaliseringen av Fotlandsåna.

På 1940-tallet omformet menneskene Åsvatnet. Gjennom et nettverk av kommunale ledninger ble vann, blant annet, ført ut av Håelvas nedslagsfelt for å dekke Brynes drikkevannsbehov. Åsvatnets plassering i vannsystemet gjorde det til en ideell drikkevannskandidat for Time kommune, men også her sank innsjøens vannivå under tørkeperioder. Altså la Håelva både positive og negative føringer for samfunnets vassdragsbruk. Men menneskelige hender har også omformet Åsvatnet på andre måter, blant annet ble innsjøen benyttet som et avrenningsutløp. Forurensingen endret innsjøen og skapte en usikker vannkvalitet, men gjennom denne omstøpningen forårsaket Håelva en tilbakevirkende effekt i form av ikke-drikkbart vann. Slik tvang vannsystemet selv, frem en menneskelig tankeomveltning rundt egen vassdragsutnyttelse. Håelva gjorde altså mer enn å forme samfunnet rundt seg, vannsystemet endret også den sosio-naturlige relasjonen.

Også grunnvannet i Håelvas nedslagsfelt har vært et objekt for menneskelig interesse og omforming. I århundrer har jordbruksaktører, rundt omkring i verden, omstøpt vannholdige landskaper til fruktbare oppdyrkningsarealer, en prosess som heller ikke i Vigremyra har gått upåaktet hen. Utover 1900-tallet ble avvanningsmetoder benyttet for å lede grunnvann ut og bort fra Vigremyra. Våtmarksområdet ble tørrlagt og menneskene omgjorde myren til et produktivt oppdyrkningsareal. Men vannavledningspraksisens suksessrate var bundet av mulighetene og begrensingene Håelva ga. Avvannings-systemene måtte, som vist, tilpasses vannets vei i landskapet, og de var kontinuerlig avhengig av oversyn, ettersom det her var snakk om vann (i sakte bevegelse). Som vi har sett, var det også Håelvas stilleflytende vann som la grunnlaget for menneskenes våtmarksforståelser. Grunnvannet nedstrøms i vannsystemet hadde nemlig gitt livsgrunnlaget til en våtmark, rik på økologisk mangfold, et mangfold som hadde endret det statlige våtmarkssynet. Det som tidligere hadde blitt beskuet som et impediment var på 1970- og 1980-tallet betraktet som verneverdig. Av dette blir det mulig å si at kulturen slett ikke hadde overvunnet naturen, det er derimot mer nærliggende å argumentere at Håelva hadde endret den sosio-naturlige relasjonen. Som vist, sto og falt vernekonfliktens eksistensgrunnlag på spørsmålet om vannet skulle bli, eller føres ut av myra.

Bruken av det strømmende vannet som resipient, var en praksis som utover 1970-tallet ble tatt i bruk av et stadig økende antall jordbruksaktører, langs hele vannsystemet. Altså var ikke denne praksisen utelukkende tilknyttet Åsvatnet. Siloforensing og avrenning fra dyrket mark omstøpte Håelva til et avrenningsutløp, som blant annet tappet vannets oksygeninnhold

slik at fisk ble kvalt. Her blir det også lett å hevde at Håelva var overvunnet av kulturen og at vassdraget var dødt. Men en slik påstand kan ikke sammenfattes med det faktum at Håelva selv tvang frem en holdningsendring. Forurensingen resulterte nemlig i en oppblomstring av giftproduserende alger og gårdsdyrene som drakk av det forgiftede vannet ble syke eller døde. Slik som i Åsvatnet, hadde vannsystemet, fra Storamø til Obrestad, forårsaket en tilbakevirkende effekt. Bøndernes virksomhet sto på spill og ut av dette tok en radikal forståelsesendring form. Håelva endret den sosio-naturlige relasjonen og utover 1990-tallet ble vassdraget omformet på nye måter, blant annet eskalerte bruken av fangdammer for å skape en renere vannkvalitet.

6.7 Håelva, menneskene og den sosio-naturlige sammensmeltningen

Terje Tvedts *tredje analytiske lag* omhandler, som vi så i innledningen til denne masteroppgaven, forståelsen vi tilknytter vann og vannsystemer. Han argumenterer at de naturlige vannforholdene som finnes rundt omkring i verden, og hvordan vi ut ifra vår forståelse omformer dem, er del av den samme helheten, et stort kretsløp. Tvedt fremmer altså tanken om at kulturen og naturen utformer hverandre gjensidig og at man derfor ikke kan trekke et skille mellom dem. Richard White tar også, som vist, avstand fra påstanden om at kulturen har overvunnet naturen. Han hevder tvert om at mennesket og naturen knyttes tettere sammen når vi tar elva i bruk, ettersom det ofte dannes *organiske maskiner*, eller det han også omtaler som «*hybrid landscapes*».³⁷⁵

Ved å koble Tvedts *tredje analytiske lag* sammen med Whites teori om den *organiske maskinen*, blir det mulig å påstå at vår forståelse av vannet også former våre interesser for det. Videre danner denne prosessen, basert på vannets fysiske egenskaper, begrensinger og muligheter, vår motivasjon for å ta det i bruk. Dermed knyttes menneskene og naturen tettere sammen når vannet blir tatt i bruk og *organiske maskiner* skapes. I det følgende skal vi se at mine undersøkelser har avdekket at Håelva, bør forstås som en helhet utgjort av både naturlige og kulturelle komponenter.

Som vist i forrige delkapittel, tok menneskene Håelvas strømmende vann i bruk for elektrisitetsproduksjon. Oppdemmingen av Åsvatnet og Storamø, oppføringen av kraftverket, konstruksjonen av inntaksmagasinet og omveltningen av den naturlige vannføringen, kom alle i kjølvannet av menneskenes vassdragsforståelser. Slik kan Håelva forstås som mer enn

³⁷⁵ Dette er et begrep jeg har valgt å oversette til «*hybrid landskaper*». For mer om dette se: White, Richard (2004). «From Wilderness to Hybrid Landscapes: The Cultural Turn in Environmental History», i *The Historian*, Vol. 66, No. 3. Side: 557-564.

strømmende vann. Vannsystemet representerte teknologi, økonomi, modernitet, politikk og selvforsyningsideologi. Gjennom disse forståelsene ble Håelva omstøpt til et infrastrukturelt system, og kan dermed forstås som både et *industrialisert vassdrag*, et *hydroelektrisk system* og som et *miljøteknologisk landskap*.³⁷⁶

Kommunen hadde altså skapt et system, så komplekst at de tiltenkte grensene mellom kultur og natur ble fullstendig blendet, vannsystemet ble en natur-kulturell symbiose, en *organisk maskin* hadde tatt form. Som vi har sett, bidro nedbørsperioder, flommer og tørkeperioder i høy grad til at Fotland kraftverk ble nedlagt. Dette resulterte i at oppstrøms-nedstrøms konflikten mellom kommunen og jordbrukerne opphørte, og det ble banet vei for en ny sosio-naturlig sammensmeltning. Gjennom kanaliseringen av Fotlandsåna ble Håelva synliggjort som et energisystem. Store mengder energi, både av arbeiderne som grav ut elvebunnen og av vannet som da strømmet gjennom en dypere elvestrekning, ble dannet. Et nytt *hybrid landskap* stjal blikket, da en mer kompleks *organisk maskin* ble erstattet av en noe mer primitiv.

Eksempelene på sosio-naturlige sammenknytninger i Håelva, forankret i menneskelige forståelser og vassdragets egenskaper, har vært mange i mine undersøkelser. Vi har sett at Åsvatnet, ikke utelukkende, har blitt benyttet som reguleringsmagasin. Gjennom et komplisert nettverk av vannledninger, ble det blant annet transportert vann ut av nedslagsfeltet, for slik å dekke den ekspanderende Bryne-befolkningens behov for drikkevann. Dette systemet kan i aller høyeste grad forstås som en *organisk maskin*, og kom i like høy grad, på bakgrunn av en ideologisk forståelse av vannsystemet som tett sammenvevd med den kollektive kommunale identiteten.

Jeg har argumentert at Time kommune, på et ideologisk plan, vendte storsamfunnet ryggen. Den kollektive kommunale forståelsen av seg selv, som en rural og landlig kommune, dikterte en sentraliseringsmotstand som medførte at Time tviholdt på Åsvatnet. Dette på tross av store og hindrende problemer med andre aktørers ideologiske prinsipper (Åsen), den statlige forståelsen av innsjøen og dens vannkvalitet som usikker samt problematiske tørkeperioder. *Selvforsyningsprinsippet* gir et plausibelt svar på et irrasjonelt spørsmål, altså hvorfor kommunen ikke søkte IV-medlemskap før i 1978, når problemene med Åsvatnet var så betydelige?

³⁷⁶ Jakobsson 1996a, Manore 1999 og Pritchard 2011.

Håelvas nedslagsfelt har også blitt et objekt for den sosio-naturlige sammenknytningen. Vigremyras jordbruksaktører har i mangfoldige år omstøpt nedslagsfeltet, og skapt fruktbart land av vanntung mark. Som vist, ble avvanning, gjennom utgravde grøfter, benyttet til å tappe Vigremyra for grunnvann. Resultatet ble nye fruktbare åkere og enger langs vassdragets nederste bredder, et *hybrid landskap* ble observerbart. Men Vigremyra ble også omstøpt til en arena for et statlig paradigmeskifte. Forståelser i endring problematiserte denne naturkulturelle sammensmeltningen, som sto knedypt i en ideologisk innsjø. Av bøndene hadde Vigremyra, i mangfoldige år, blitt forstått som en næringsvei, men også gjennom ideologiske prinsipper. Denne våtmarken representerte nemlig jordbrukstradisjoner, som vi har sett at utgjorde et sentralt aspekt, når Hå kommunes kollektive identitet settes under en analytisk lampe. For staten hadde dette våtmarksområdet i all overskuelig fortid blitt betraktet som et impediment. Men nye forståelser av naturen la på slutten av 1970-tallet, grunnlaget for verningen av Vigremyra i 1986, som altså ikke lenger var et impediment, som gjennom avvanning, kunne helbredes for sin *vannsyke*. Jordbrukerne hadde i mangfoldige år omgjort Vigremyra, en prosess i kontrast til statens nye våtmarksforståelse. Tradisjoner, identitet og økonomi ble stilt opp mot myras økologiske verdi. Forståelser formet etter begrensingene og mulighetene det stilleflytende vannet nedstrøms i Håelva ga. Konflikten som oppsto i spennet mellom de menneskelige forståelsene, formet vassdraget på nye måter da den *organiske maskinen* Vigremyra i 1986 ble omstøpt til et naturreservat. Men verningen av Vigremyra hadde base i mer enn en nyoppstått våtmarksforståelse. En annen menneskelig naturforståelse, også i konstant utvikling, la nemlig mye av grunnlaget for verneprosessen.

Et premisstemporært begrep som ga opphav til et natursyn i endring, la i 1986 som i 1973, føringer for hva som ble regnet som naturlig og hva som ble betraktet som kultur.

Urørtbegrepet stilte falske kriterier rundt den sosio-naturlige sammensmeltningen.

I Norge eksisterte det nemlig, ifølge staten bare *mest mulig, noenlunde* eller *relativt urørte* vassdrag. Jeg har også argumentert at begge verningene og deres ideologiske baser, bør forstås som produkter av sin tid.³⁷⁷ Allikevel representerer de særdeles interessante deler av

³⁷⁷ Det bør også nevnes her, at mine analyser har avdekket at Verneplan for vassdrag I, ikke representerte et større brudd i Håelvas historie. En gjennomgående tendens i det undersøkte kildematerialet, har vært at Håelva, nesten utelukkende, bare har blitt referert til som vernet i 1973, men ikke mot hva. Man skulle tro at verningen mot vannkraft ville bli håndhevet langt tydeligere i vassdragsdiskusjonene, i tiårene etter verningen, men slik fortøner det seg altså ikke. Kanskje er det mulig å hevde at dette en konsekvens av den lokale stillheten som omfavnet verningen av 1973? Som vist i denne masteroppgavens andre kapittel, spilte økologisk vern en større rolle enn tidligere. På tross av at disse interessene var av sekundær prioritering, skulle det allikevel, i kraft av verningen, ha vært mulig å spore en endring i forurensingspraksisen. Men som vist både i det tredje og i det femte kapittelet, startet ikke en slik endring før under *oppvåkningens* andre tiår.

Håelvas historie ettersom de krystalliserer, at vannsystemet også bør forstås som et produkt av våre tanker, og at det gjennom våre tanker, som har opphav i vannsystemets fysiske forutsetninger, knyttes tette og rigide bånd mellom menneskene og det strømmende vannet.

Under *oppvåkningens* tid, har vi sett at en *miljøarena* tok form, en som speilet svært ulike forståelser av hva vassdraget var og hva det kunne bli. Håelva ble omgjort til et avrenningsutløp, et vitenskapelig observasjonsobjekt og et opplevelseseldorado.

Men mot slutten av *oppvåkningens tid* speilet *miljøarenaen* en langt mer unison forståelse av vannsystemet, Håelva ble da betraktet som en verdi i seg selv. Vassdragsforståelsen har altså vært i forandring, fra å bli forstått som en resipient til å omfatte et biologisk mangfoldig vannsystem.

Oppvåkningens tid ga blant annet liv til opprensingen av det *hybrid landskapet* Dalabekken. Her kom mye av motivasjonen på bakgrunn av minner om en renere fortid. En tid hvor fisk hadde svømt kanalen og hvor man, under den klamme sommersolen, hadde avkjølt seg i kanalens forfriskende vann. En forståelse fremmet altså her en annen; for tankene rundt nytten av rene vanndråper tilbydde nemlig menneskene å bli kjent med seg selv. Håelva aktiverte fortidens erindringer ettersom hendelsene i og langs Dalabekken hadde festet seg til minnene, som utgjorde viktige byggesteiner i den lokale identiteten. Fortidens opplevelser skulle altså gjenopplives.

Miljøhistoriker Leona J. Skelton, beskriver lignende forhold i forbindelse med opprensingen av den langt større og *urbane elven* Tyne, i England. Av de mange vannforurensingene dette vassdraget hadde blitt eksponert for, pekte særlig industrielt avfall i forbindelse med produksjonen som foregikk langs dets bredder, seg ut som et merkbart problem.

Dette førte til at det frivillige miljøprosjektet «*Clean Tyne Project*» ble opprettet i 1989.

Opprensningsarbeidet vekket også her fortidens minner. Altså knyttet menneskene og naturen, både langs Tyne og langs Håelva, gjennom fortidens erindringer, enda tettere bånd.³⁷⁸

Identitetsbyggingen nedstrøms i Håelva, langs Dalabekken, var som nevnt en del av *oppvåkningens tid*, en større kulturell prosess som skulle komme til få konkrete fysiske konsekvenser for vannsystemet, ettersom den senere ga liv til nye natur-kulturelle sammenkoblinger. Under *oppvåkningens* siste tiår ble nok en gang de sosio-naturlige grensene kastet under et blendende svøpe, dette ble nemlig fangdammenes tiår. Under AJV

³⁷⁸ Skelton, Leona J. (2017). *Tyne after Tyne. An Environmental History of a Rivers Battle for Protection, 1529-2015*. Winwick, Cambridgeshire: The White Horse Press. Side: 226 og 231-232.

eskalerte konstruksjonen av fangdammene, som blant annet renses vannet for fosfor. Som vi har sett, ble fangdammene ofte forstått som mer naturlige enn kulturelle på tross av at de, i samme grad som et kraftverk, representerte den sosio-naturlige sammenkoblingen. Utover dette tiåret økte altså Håelvas *hybrid landskaper* gjennom konstruksjonen av stadig flere fangdammer. Et fenomen som medbrakte at noen la øynene på en sosio-naturlig sammenkobling, mens andre så en *organisk maskin*, kun bestående av den organiske delen.

6.8 Håelva og menneskene. To deler av den samme relasjonen

I innledningskapittelet skrev jeg at Håelva og menneskene, så lenge vi har levd langs dets bredder, alltid har delt den samme relasjonen. Basert på denne påstanden stilte jeg følgende spørsmål: *Hvordan kan relasjonen mellom Håelva og samfunnet, under 1900-tallets siste halvdel, beskrives som et resultat av aktørers forståelse og bruk av vannsystemet?*

For å kunne besvare problemstillingen, redegjorde jeg for at mine analyser skulle rette fokus mot hvordan Håelva selv, i stor grad har formet sitt omliggende samfunn, altså at vannsystemet har vært og forblir en aktør med et omfattende handlingsrom. Videre redegjorde jeg at det også var nødvendig å kaste det samme lyset over menneskenes forming av vassdraget. Altså hvordan våre forståelser og interesser har dannet basen for vårt bruk av Håelva, og hvordan dette har hatt en formende effekt. Naturen og kulturen har dermed gjensidig omformet hverandre, slik at vannsystemet vi kan følge oppstrøms fra Storamø og nedstrøms til elveutmunningen ved Obrestad, den dag i dag, kan og bør forstås som et produkt både av natur og av kultur.

Jeg mener at min problemstilling både er tidsrelevant og viktig, om vi kaster et blikk på hvordan klimadebatten utfolder seg. Gjennom klimadiskursens terminologi vender, til stadighet, forståelsen av menneskene og naturen som to separate sfærer tilbake. Som vist i denne masteroppgaven har urørt og villmarks-begrepene, fra et historisk perspektiv, lagt føringer for denne oppfatningens omfang. Et av de mest interessante aspektene, skrivningen av denne masteroppgaven har bydd på, har vært å ta i bruk Håelvas historie for slik å lære noe om min egen samtid. Fra et historiefaglig perspektiv, er det på mange måter også dette den postmoderne miljøhistoriske diskursen omhandler, altså å analysere historisk utvikling gjennom teorier som viser at vi faktisk er og forblir knyttet til naturen, og at vi er en del av det samme helhetlige kretsløpet.

Jeg tar altså avstand fra forståelsen om mennesket og naturen som to motpoler, og at kulturen har overvunnet naturen. Dette gjør jeg ved å peke på de foregående analysene, som

understreker at relasjonen mellom Håelva og menneskene kan og bør ses gjennom en bredere linse. I likhet med resten av verdens naturlige områder, bør Håelvas historiske utvikling forstås på bakgrunn av en kontinuerlig og gjensidig sosio-naturlig utforming.

Mine analyser har avdekket hvordan ulike menneskelige aktører, gjennom hele undersøkelsesperioden, har hatt svært differensierende forståelser av hva Håelva representerte og hva vannsystemet kunne omstøpes til. Disse forståelsene og interessene har gitt seg utslag i konkrete fysiske omforminger av Håelva, som eksemplifiseres i alle de fire sakene. Men som vist, hadde omstøpningen av Håelva like mye base i vassdragets fysiske egenskaper samt det faktum at vannsystemet er underlagt en større hydrologisk syklus, langt bortenfor menneskenes dominansrekkevide.

Dermed kan ikke Håelva forstås utelukkende som menneskelig utnyttelse av strømmende vann. Som vist i det foregående består dette vannsystemet blant annet av økonomi, teknologi, rekreasjon, minner, identitet, prinsipper, politikk, forståelser i endring, tørkeperioder, nedbørsperioder, flommer, oppstrøms-nedstrøms problematikker og fruktbar jord. Gjennom menneskenes vassdragsforståelse ble det knyttet tettere bånd til naturen, menneskene ble altså en del av Håelva, blant annet gjennom de mange *hybrid landskapene* som tok form i vannsystemet under analyseperioden.

Som vi har sett kan ikke relasjonen mellom samfunnet og vassdraget forstås som rigid, men heller som i kontinuerlig endring. I spissen for denne utviklingen har både Håelva og menneskene spilt avgjørende roller. Det er nettopp våre tanker om hva vassdraget har vært og hva det kunne bli som avdekker den kontinuerlige utviklingen. Fra tid til annen har Håelva representert ulike forståelser, forankret i vannsystemets strømmende vann. For å gi et konkret svar på relasjonen som synliggjøres gjennom menneskenes forståelse og bruk av vannsystemet, i løpet av 1900-tallets siste halvdel, vil jeg peke på en sammensmeltet relasjon i endring. Håelva er altså resultatet av en gjensidig sosio-naturlig utforming, som aldri står stille. Håelva er mennesker, gårdsdyr, fisker, alger, innsjøer, bekker, fosser, kanaler, våtmarker, fruktbare åkere, dammer, kraftverk, vannverk, naturlige faktorer og menneskelige forståelser i endring. Alle knyttet sammen av det strømmende vannet oppstrøms som nedstrøms. Sagt på en annen måte: «*Mange bekker små, gjør en stor å*».

Kilder og litteratur

Upubliserte kilder

Interkommunalt Arkiv i Rogaland, Stavanger (IKAR)

Time kommune

Formannskapet. 1965- 1974 D 57. 551-Senking av Håelva ved Fotland.

Teknisk etat. Saksarkiv 1964-1977. Åsvatnet-drikkevatt-
Tingingar med Interkommunalt vannverk. 245. Teknisk etat,
Åsvatnet. 541.15. I-III.

Hå kommune

Rådmannen. Saksarkiv. Akrivnr. 460-461. 1986-1990. 46 Vern
av myrområde på Vigre og Reime.

Rådmannen. Saksarkiv. Akrivnr. 462-500. 1986-1990.
Forurensing av ferskvann.

Statsarkivet i Stavanger (SAST)

Fylkesmannen i Rogaland, 1267

710.613. Ekspropriasjon for vannverk.

710.613. Ekspropriasjon etter vassdragsloven.

Rogaland Landbrukssekskap, 125

Saksarkiv. 1981-1982. Verneplan for myrer i Rogaland 1981.

Saksarkiv. 1981-1982. Verneplan for myrer-Vigremyra 1976.

Fylkesmannen i Rogaland Miljøvern-avdelingen

Saksarkiv. Db-L0033. 471.1 Verneplan for myrer 1970-1980.

Statsarkivet i Trondheim (SAT)

Direktoratet for naturforvaltning

A-5209. 0013-Håelva, Rogaland. § 66.

Fylkesmannen i Rogaland Arkiv (ePhorte)

Fylkesmannen i Rogaland

1997/10143.

1997/10143a.

Sveinung Lode, Privat arkiv

Dalabekken bekkelag

Saksarkiv.

Publiserte kilder

Aviser

Stavanger Aftenblad

Men det var tørrere i fjor. 02.09.1969.

Helserådet og jordbruket i sterk konflikt i Time. 15.02.1977.

Sterk strid om vern av myrer. 05.05.1983.

Handlingsplan mot vannforurensningene. 05.09.1984.

Nærbø har fått bekkelag. 16.01.1986.

Strategi mot forurensing. 30.01.1986.

Har aldri vært bedre. 14.07.1987.

Seig kamp mot forurensning. 14.07.1987.

Ta naturen på alvor. 08.09.1988.

Fisk i Årslandsbekken igjen? Bønder vil skipa bekkelag.

06.02.1989.

10 000 lakseyngel ut i Dalabekken: Kloakkpøl på Nærbø skal bli ny lakseelv. 14.04.1989.

Jæren får sin Mjøs-aksjon. 27.10.1993.

Jærbladet

Hovudkloakk frå Nærbø til sjøen. 17.02.1961.

Åsvatnet som vasskjelde vert dårlegare etter som tida går.

30.04.1971.

Søkkingsarbeid i Time. 05.12.1972.

Time sel garden på Ree? Bygningane sterkt til nedfalls.

29.01.1982.

Reimemyra freda: Vigremyra vert ikkje freda. 06.04.1982.

Laksedød i mange Jær-elvar i fjor. Ti bønder melde til politiet for siloutslepp. 11.06.1982.

Erstatning for byggjeforbod ved Åsvatnet. 04.01.1983.

Kvige forgifta. Blågrønalger påvist i Storamø. 24.08.1984.

Det går rette vegen. 23.10.1987.

Pionerprosjekt på Nærbø rammet: Gjødsekkjelleren gikk rett i bekk. 27.01.1989.

Rogalands Avis

Rogaland får åtte myrreservater. 04.12.1985.

Norges Offentlige Utredninger (NOU)

NOU 1976 nr. 15 (1976). *Verneplan for vassdrag*. Oslo, Bergen, Tromsø. Industridepartementet, Miljøverndepartementet, NVE.

NOU 1994 nr. 12 (1994). *Lov om vassdrag og grunnvann*. Oslo. Nærings- og energidepartementet.

Nettsteder

Almås, Reidar. I *Store Norske Leksikon* (2016). Landbruksavfall. Hentet fra: <https://snl.no/landbruksavfall> 08.04.2020.

Almås, Reidar. I *Store Norske Leksikon* (2020). Landbruksselskap. Hentet fra: <https://snl.no/landbruksselskap> 21.01.2020.

Bakken, Tor Haakon. I *Store Norske Leksikon* (2020). Vassdrag. Hentet fra: <https://snl.no/vassdrag> 11.04.2020.

Buseth Blankenberg, Anne-Grete. *Norsk institutt for bioøkonomi* (2017). Fangdammer og renseparker. Hentet fra: <https://nibio.no/tema/miljo/tiltaksveileder-for-landbruket/tiltak-mot-vannforurensning-fra-landbruket/tiltak-mot-vannforurensing-fra-landbruket/fangdammer-og-renseparker> 16.03.2020.

Bækkelund, Bjørn. *Store Norske leksikon* (2019). Impediment. Hentet fra: <https://snl.no/impediment> 27.02.2020.

Convention on biological diversity (2006). Article 2. Use of Terms Hentet fra: <https://www.cbd.int/convention/articles/?a=cbd-02> 10.04.2020.

Fylkesmannen. «Våtmarkene er trua». Side: 4. Hentet fra:
<https://www.fylkesmannen.no/globalassets/fm-rogaland/dokument-fmro/miljo/brosjyrer-og-rettleiarar/vatmarkene-er-trua---kvasseimplakater.pdf>
09.02.2020.

Hansen, Tore. I *Store Norske Leksikon* (2014). landbruksnemnd. Hentet fra:
<https://snl.no/landbruksnemnd> 04.02.2020.

Hansen, Tore. I *Store Norske Leksikon* (2019). Sentralisering av bosettingen.
Hentet fra: https://snl.no/sentralisering_av_bosettingen 08.05.2020.

Heggstad, Ragnar og Rosvold, Knut A. I *Store Norske Leksikon* (2019).
Nedbørfelt. Hentet fra: <https://snl.no/nedb%C3%B8rfelt> 09.04.2020.

Hongve, Dag. I *Store Norske Leksikon* (2019). Eutrofiering. Hentet fra:
<https://snl.no/eutrofiering> 10.04.2020.

Jakobsen, Ingvild Ulrikke. *Store Norske leksikon* (2019). Naturvernloven.
Hentet fra: <https://snl.no/naturvernloven> 06.02.2020.

Linge, Henriette. I *Store Norske Leksikon* (2009). Vannskille. Hentet fra:
<https://snl.no/vannskille> 09.04.2020.

Lundberg, Anders. *Store Norske Leksikon* (2019). Våtmark. Hentet fra:
<https://snl.no/v%C3%A5tmark> 12.02.2020.

NVE (2016). Vassdragsvernets betydning. Hentet fra:
<https://www.nve.no/vann-vassdrag-og-miljo/verneplan-for-vassdrag/vassdragsvernets-betydning/> 25.01.2020.

NVE (2020). Om NVE. Hentet fra: <https://www.nve.no/om-nve/?ref=mainmenu> 06.04.2020.

Persvold Zawadzka, Anja. I *Store Norske Leksikon* (2020). Aktør. Hentet fra:
<https://snl.no/akt%C3%B8r> 10.04.2020.

Persvold Zawadzka, Anja. I *Store Norske Leksikon* (2020). Resipient-av
forurensing. Hentet fra: https://snl.no/resipient_-_av_forurensing 10.04.2020.

Persvold Zawadzka, Anja. I *Store Norske Leksikon* (2020). Aksjon. Hentet fra:
<https://snl.no/aksjon> 10.04.2020.

Reusch, Marianne, Falkanger, Thor. I *Store Norske Leksikon* (2019).

Ekspropriasjon. Hentet fra: <https://snl.no/ekspropriasjon> 20.01.2020.

Rivedal, Synnøve. *Norsk Institutt for Bioøkonomi* (2018). Omgraving av myr er fortsatt aktuelt. Hentet fra: <https://www.nibio.no/nyheter/omgraving-av-myrrer-fortsatt-aktuelt> 28.01.2020.

Sirevåg, Reidun. I *Store Medisinske Leksikon* (2019). E. coli. Hentet fra: https://sml.snl.no/E._coli 20.01.2020.

Lover og traktater

Lov om overføring av fast eiendom [overføringslova]. (Publisert: ISBN 82-504-1130-7). Justis- og beredskapsdepartementet. Hentet fra: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1959-10-23-3#KAPITTEL_2 27.01.2020.

Konvensjon om våtmarksområder av internasjonal betydning, særlig som tilholdssted for vannfugler, (Publisert: NT IV s 764, Overenskomster 1976 s 4), Den norske stat. Hentet fra: <https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/1971-02-02-1> 25.01.20.

Lov om naturvern, (Publisert: ISBN 82-504-1217-6), Miljøverndepartementet. Hentet fra: <https://lovdata.no/pro/#document/NLO/lov/1970-06-19-63> 06.02.2020.

Stortinget

Industridepartementet. (1969). Om spørsmål angående fredning av visse områder mot inngrep som har sammenheng med utbygging og regulering av vassdrag m. v for elektrisitetsforsyning (Meld. St. nr. 26. (1968-1969)).

Industridepartementet. (1972). Kraftutbygging-naturvern. Om vassdrag som bør vernes mot kraftutbygging (Prp. St. nr. 4. Rapport fra kontaktutvalget Kraftutbygging-naturvern om vassdrag som bør vernes mot kraftutbygging. (1972-1973)).

Industridepartementet. (1972). Foreløpig innstilling om naturvitenskapelige interesser ved vassdragsreguleringer fra Kontaktutvalget for

vassdragsreguleringer, Universitetet i Oslo 1970. (Prp. St. nr. 4. Vedlegg A. (1972-1973)).

Industridepartementet. (1972). Om verneplan for vassdrag. Uttalelser innkommet til Industridepartementet (Prp. St. nr. 4. Særskilt vedlegg til St. prp. nr. 4 for 1972-73. (1972-1973)).

Olje- og energidepartementet. (1979-80). Verneplan II for vassdrag. (St.prp. St. nr.77 (1979-80)).

Rapporter og dokumenter

Aksjon Jærvassdrag. (2008). *Faktaark*. Fangdammer og rensesarker.

Arnesen, Rolf Tore, Kristoffersen, Tone og Baalsrud, Kjell (1978). Norsk Institutt for Vannforskning, Blindern rapport 0-52/77. *Håelva, Figgjo og Orreelva. Bearbeiding av kjemiske data innsamlet 1974-77.*

Bråsteinvatnet Bekkelag (1996). *Rapport etter 10 års drift*. Sekretariatfunksjon ved Sandnes Landbrukskontor.

Holtan, Hans og Lillevold, Lars (1968). NIVA-rapport; 0205, 0-20/63. *En limnologisk undersøkelse av Åsvatn i Time kommune*. Norsk Institutt for Vannforskning, Blindern.

Institutt for Georessurs og Forurensingsforskning. (1989). Rapport nr. 2. *Informasjonskampanje. Landbruksplan mot forurensinger*. Norges Landbruksvitenskapelige Forskningsråd.

Larsen, Erik S (2017). Tiltaksplan for Håelva for Hå elveeigarlag, Time og Hå kommuner. Time kommune.

Molversmyr, Åge, T. Holmen, Ann Karin og Leknes, Einar (2003). Rapport RF-2003/060. *Aksjon Jærvassdrag. Prosessen, tiltakene og effektene*.

Molversmyr, Åge, Bechmann, Marianne, Kaste, Øyvind, Turtumøygard, Stein, Norling, Magnus Dahler, Guerrero, Jose-Luis, Skarbøvik, Eva og Solheim, Anne Lyche (2020). Norce miljø rapport 1-2020. *Analyse av hva klimaendringer og arealbruk betyr for vannmiljøet i Håelva*.

Randulff, Stina Thu, Oddana, Bjarne og Torsvik, Solbjørg Engen (2015).
Ecofact rapport 483. Kartlegging av arealene langs Håelva.

Litteratur

Abrahamsen, Jan, Frøyland Pallesen, Per og Solbakken, Tore (1972).
Fylkeskompendium for Rogaland bind I. Om naturvitenskapelige interesser knyttet til uregulerte og «ubetydelig» regulerte vassdrag. Blindern: Universitetet i Oslo.

Abrahamsen, Jan, Frøyland Pallesen, Per og Solbakken, Tore (1972).
Fylkeskompendium for Rogaland bind II. Om naturvitenskapelige interesser knyttet til uregulerte og «ubetydelig» regulerte vassdrag. Blindern: Universitetet i Oslo.

Abrahamsen, Jan (1972). *Naturvern og vassdrag.* Oslo: Universitetsforlaget.

Asdal, Kristin (2011). *Politikkens natur-naturens politikk.* Oslo: Universitetsforlaget.

Askeland, Ole J. (2003). «Hå: Jorda og Fjøset», i Thomsen, Hanne (Red.).
Rogaland: Historien, landskapet, menneskene, kulturen: En kulturhistorisk reise gjennom fylkets 27 kommuner. Stavanger: Wigestrands Forlag, s. 198-209.

Berntsen, Bredo (1994). *Grønne Linjer. Natur- og miljøvernets historie i Norge.* Oslo: Grøndahl og Dreyers Forlag.

Berntsen, Bredo (2011). *Grønne linjer. Natur- og miljøvernets historie i Norge.* Oslo: Unipub.

Blackbourn, David (2008). ««Time is a violent torrent»: Constructing and reconstructing rivers in modern German History», i Mauch, Christof and Zeller, Thomas (Red.). *Rivers in History: Perspectives on Waterways in Europe and North America.* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, s. 11-25.

- Blocher, Ewald (2012). «Dammed Water: Water as a National Commodity», i Kneitz, Agnes og Landry, Marc (Red.). *On Water: Perceptions, Politics, Perils*. München: Rachel Carson Center Perspectives, No. 2, s. 35-43.
- Bøe, Jan Bjarne og Smith-Solbakken, Marie (Red.). (2014). *Hå kulturhistorie: Band 4: Tida etter 1945*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Cioc, Mark (2002). *The Rhine. An Eco-Biography, 1815-2000*. Seattle: University of Washington Press.
- Coates, Peter (2013). *A Story of Six Rivers. History, Culture and Ecology*. London: Reaction books Ltd.
- Cronon, William (1996). «The Trouble with Wilderness: Or, Getting Back to the Wrong Nature», i *Environmental History*, Vol. 1, No. 1, s. 7-28.
- Donahue, Brian (1997). «Dammed at both ends and cursed in the middle. The «Flowage» of the Concord River Meadows, 1798-1862», i Miller, Char og Rothman, Hal (Red.). *Out of the Woods. Essays in Environmental History*. Pittsburgh University Press, s. 227-242.
- Eggebø, Aksel (1992). *Vatnet som blei by: Historia om Stokkavatnet, Forusområdet*. Sandnes: Eige forlag.
- Eie, Jon Arne, Faugli, Per Einar og Aabel, Jens (1996). *Elver og vann: Vern av norske vassdrag*. Oslo: Grøndahl og Dreyers Forlag AS.
- Evenden, Matthew (2018). «Beyond the Organic Machine? New Approaches in River Historiography», i *Environmental History*, Vol. 23, No. 4, s. 698-720.
- Fritzbøger, Bo (2009). *Vandets veje: Skjern Ås miljøhistorie gennem 350 år*. København: Nordisk forlag A/S.
- Gjerdåker, Brynjulf (2002). *Norges landbrukshistorie III 1814-1920. Kontinuitet og modernitet*. Oslo: Det norske samlaget.
- Hestholm, Fredrik (2018). *Historier om Storåna. En studie av relasjonene mellom Storåna-vassdraget og samfunnet på 1900-tallet*. Stavanger: Universitetet i Stavanger.

- Hognestad, Eivind (1936). *Time herad 1837-1937*. Sandnes: Ingvald Dahles Boktrykkeri.
- Indrebø, Hans Torgny et al (2004). «Livet langs Ånå», i *Sjø Jæren: Årbok for Jærmuseet 2004*. Nærbø: Jærmuseet Vitengarden, s. 96-140.
- Jakobsson, Eva (1996a). *Industrialisering av älvar. Studier kring svensk vattenkraftutbyggnad 1900-1918*. Göteborg: Historiska Institutionen.
- Jakobsson, Eva (1996b). ««Wårt till så betydlig del af watten genomskurna land». Svensk vattenrätthistoria i ett internationellt perspektiv», i Linnér, Björn-Ola og Svidén, John (Red.). Tema V Rapport 22, 1996. Tema vatten i natur och samhälle. *Miljöhistoria på väg: Artiklar presenterade vid miljöhistorisk möte 1995*. Linköping: Linköpings universitet, s. 82-93.
- Jakobsson, Eva (2008). «Narratives about the river and the dam. Some reflections on how historians perceive the harnessed river», i Dahlin Hauken, Åsa (Red.). *Technological Society-Multidisciplinary and long-time perspectives*. Stavanger: Haugaland Akademi, s. 53-61.
- Jakobsson, Eva (2013). «Ditching from a water system perspective. Draining the Swedish water landscape 1200-1900», i *Water history*, 5(3), s. 349-367.
- Johannesen, Stian (2017). *Inngrepsfrie naturområder i Norge (INON): En begrephistorisk analyse av urørte områder i Norge, 1900-1995*. Stavanger: Universitetet i Stavanger.
- Jørgensen, Finn Arne, Karlsdottir, Unnur Birna, Mårald, Erland, Poulsen, Bo og Räsären, Tuomas (2013). «Entangled environments: Historians and nature in the Nordic countries», i *Historisk tidsskrift*, Bind 92. Universitetsforlaget, s. 9-34.
- Lennqvist, Jörgen (2007). *Våtmarkshistoria: Hjälmarens och Kvismarens stränder under 1800- och 1900-talen*. Örebro: Universitetsbiblioteket.
- Lygren, Ingolf. (1987). «Time kommunale vassverk», i Aarrestad, Torleiv, Eikeland, Aase, Solberg, Anna Nora, Søyland, Magnus og Jonsbråten, Magnus (Red.). *Time herad: fram til 1987*. Stavanger: Dreyer bok, s. 49-54.

- Løvik, Arthur (1999). *Historia om Time Elektrisitetsverk 1918-1998*. Bryne: Jærbladet.
- Manore, Jean L. (1999). *Cross-Currents: Hydroelectricity and the Engineering of Northern Ontario*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.
- Moen, Asbjørn (1975). Rapport botanisk serie 1975-3. *Myrundersøkelser i Rogaland rapport i forbindelse med den norske myrreservatplanen*. Trondheim: Universitetet i Trondheim.
- Nordvik, Helge W. (1987). «Jordbruk i endring», i Hovland, Edgar og Næss, Hans Eyvind (Red.). *Fra Vistehola til Ekofisk: Rogaland gjennom tidene: Bind II*. Stavanger: Universitetsforlaget AS, s. 21-33.
- Pritchard, Sara B. (2011). *Confluence: The nature of technology and the remaking of the Rhône*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Sekne, Ivar og Thue, Lars (2011). *De temmet vannet: Statkrafts tekniske kulturhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sembsmoen, Ove (2017). *Verdien av vann. En studie av konflikter i vannforsyningen til Nord-Jæren, 1950- 2017*. Stavanger: Universitetet i Stavanger.
- Skelton, Leona J. (2017). *Tyne after Tyne. An Environmental History of a Rivers Battle for Protection, 1529-2015*. Winwick, Cambridgeshire: The White Horse Press.
- Skretting, Tobias, Thomsen, Hanne, Obrestad, Tor, Særheim, Inge, Risa, Lisabet, Indrebø, Hans Torgny, Toft, Geir Olav, Lura, Harald, Gudmestad, Ove T, Øglænd, Harald, Nørstebø, Jostein (2004). *Sjå Jæren: Årbok for Jærmuseet 2004*. Nærbø: Jærmuseet Vitengarden.
- Steinnes, Audun (1987). «Myrvern i Rogaland: Ei slutført oppgave etter at «Verneplan for myr» er gjennomført?», i Utne, Bjørn S, Hamre, Harald og Liebich, Harald (Red.). *Stavanger Museum årbok. 1986*. Stavanger: Gjøstein Trykkerier AS, s. 37-59.
- Tollan, Arne (1977). *Vann: En naturressurs*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Turpin, Trevor (2008). «Dam as Symbol and Function», i *Dam*. Objekt series. London: Reaktion books, s. 16-55.
- Tvedt, Terje og Coopey, Richard (2010a). «A Water Systems Perspective on History», i Tvedt, Terje og Coopey, Richard (Red.). *A History of Water. Series II, volume 2. Rivers and Society: From Early Civilizations to Modern Times*. London: IB Tauris, s. 3-26.
- Tvedt, Terje (2010b). «Why England and not China and India? Water systems and the history of the Industrial Revolution», i *Journal of Global History*, Vol. 5, No. 1, s. 29-50.
- Tvedt, Terje (2010c). ««Water Systems», Environmental History and the Deconstruction of Nature», i *Environment and History*, Vol. 16, No. 2. White Horse Press, s. 143-166.
- Tvedt, Terje (2012). *Nilen - Historiens elv*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Tvedt, Terje (2016). *Water and Society: Changing Perceptions of Societal and Historical Development*. London: I. B. Tauris & Co.
- White, Richard (1995). *The Organic Machine. The Remaking of the Columbia River*. New York: Hill and Wang.
- White, Richard (2004). «From Wilderness to Hybrid Landscapes: The Cultural Turn in Environmental History», i *The Historian*, Vol. 66, No. 3, s. 557-564.
- Worster, Donald (1985). *Rivers of Empire. Water Aridity, and the Growth of the American West*. New York: Pantheon Books.
- Wramner, Per og Nygård, Odd (2010). *Från naturskydd till bevarande av biologisk mångfald. Utvecklingen av naturvårdsarbetet i Sverige med särskild inriktning på områdesskyddet*. Serie: COMREC Studies in Environment and Development. No. 2. Stockholm: COMREC Södertörns högskola.

Figurer, tabeller, illustrasjoner og bilder

Figur 1: Selvprodusert nedslagskart over vannsystemet Håelva. Data er hentet fra: NVE (REGINE): <https://temakart.nve.no/link/?link=nedborfelt> og Larsen: 2017: 19.

Figur 2: Flom-graf. Data fra NVE målingsstasjon ved Haugland, like nedstrøms Fotlandsfossen etter: Randulff, Oddana og Torsvik 2015: 21.

Figur 3: Vannstand-graf. Data fra NVE målingsstasjon ved Haugland, like nedstrøms Fotlandsfossen etter: Randulff, Oddana og Torsvik 2015: 20.

Figur 4: Kraftstasjonen på Fotland. Jærmuseets samling. Inventarnummer 2002.3TIM.56.007. Fotografert i 1926 av Netland, Peder. Hentet fra: <https://digitaltmuseum.no/021017971579/kraftstasjonen-pa-fotland>.

Figur 5: Bilde (1) Steinsett kanal ved utløpet av Storamoseet. Biletet er teke på ein fisketur 30. mai 1928. Jærmuseets samling. Inventarnummer 1990.1TIM.4.010. Fotografert i 1928 av Jørstad, Jonas. Hentet fra: <https://digitaltmuseum.no/021018491696/steinsett-kanal-ved-utlopet-av-storamoseet-biletet-er-teke-pa-ein-fisketur> og bilde (2) Løvik 1999: 19.

Figur 6: Tor Kalberg (1900 -), Leiv Line og Ola Auglend på turbinrøyret (på kraftstasjonen på Fotland?). Jærmuseets samling. Inventarnummer 2014.03TIM01b.154. Fotografert i 1919 av Netland, Peder. Hentet fra: <https://digitaltmuseum.no/021016282397/tor-kalberg-1900-leiv-line-og-ola-auglend-pa-turbinroyret-pa-kraftstasjonen>.

Figur 7: Fotland kraftstasjon. Skrudland oppe til venstre. Fotland mølle og Fotlandsfossen i høgare kant. Timevegen Fv 206 går gjennom bildet. Jærmuseets samling. Inventarnummer TIM2013.01.94371. Fotografert den 12.06.1956 av Ingelsrud, Rolf. Hentet fra: <https://digitaltmuseum.no/021016283895/fotland-kraftstasjon-skrudland-oppe-til-venstre-fotland-molle-og-fotlandsfossen>.

Figur 8: Flaum. Arne Fotland på hesteryggen på vegen som går til Fotlandsmyra. Denne vegen ligg høgare enn markene rundt og det fortel litt om vannstanden. Høyland og Garpestadmarkene ligg. Jærmuseets samling.

Inventarnummer 1986.4TIM.9.008. Fotografert I 1957. Fotograf ukjent. Hentet fra: <https://digitaltmuseum.no/021018418455/flaum-arne-fotland-pa-hesteryggen-pa-vegen-som-gar-til-fotlandsmyra-denne>.

Figur 9: Frå kraftstasjonen på Fotland. Jærmuseets samling. Inventarnummer 1988.5TIM.22.063. Fotografering Ukjent. Fotograf Netland, Peder. Hentet fra: <https://digitaltmuseum.no/021018437843/fra-kraftstasjonen-pa-fotland>.

Figur 10: Teknisk kart over Åsvatnets nedslagsfelt fra. Holtan og Lillevold 1968: 7.

Figur 11: Teknisk kart fra. Holtan og Lillevold 1968: 4.

Figur 12: Farfar Tønnes Åsen (23.8.1914 - 17.1.1997) sit på nokre trestokkar og følgjer med på brannøvelse der eit helikopter øver på å henta vatn frå Åsvatnet i Åsen. Jærmuseets samling. Inventarnummer 2003.9TIM4.019. Fotografert i 1988 av Åsen, Grete Kristin. Hentet fra: <https://digitaltmuseum.no/021017857175/farfar-tonnes-asen-23-8-1914-17-1-1997-sit-pa-nokre-trestokkar-og-folgjor>.

Figur 13: Artikkilbilde. *Stavanger Aftenblad*. «Helserådet og jordbruket i sterk konflikt i Time». 15.02.1977.

Figur 14: Kapittelbilde fra. Nordvik 1987: 29.

Figur 15: Flyfoto av Vigre fra. Moen 1975: 104.

Figur 16: Artikkilbilde. Store Norske Leksikon. Brunskjene. Hentet fra: <https://snl.no/brunskjene>.

Figur 17: Teknisk skisse fra. SAST. 125: Rogaland Landbruksselskap 1981-1982. Saksarkiv. Verneplan for myrer i Rogaland 1981. Utkast til verneplan for myrer i Rogaland fylke. Side 41.

Figur 18: Teknisk skisse fra. SAST. 125: Rogaland Landbruksselskap 1981-1982. Saksarkiv. Verneplan for myrer i Rogaland 1981. Utkast til verneplan for myrer i Rogaland fylke. Side 54.

Figur 19: Oversikt over områdene som inngår i Jæren Våtmarksystem fra Fylkesmannen i Rogaland. Hentet fra:

<https://www.fylkesmannen.no/globalassets/fm-rogaland/dokument-fmro/miljo/brosjyrer-og-rettleiarar/plakat-jaren-vatmarkssystem.pdf> 10. 02. 2020.

Figur 20: Teknisk kart over Håelvas nedslagsfelt fra. Arnesen, Kristoffersen og Baalsrud 1978: 20.

Figur 21: Artikkelbilde. *Jærbladet*. «Kvige forgifta. Blågrønalger påvist i Storamoss». 24.08.1984.

Figur 22: Artikkelbilde. *Stavanger Aftenblad*. «Ta naturen på alvor». 08.09.1988.

Figur 23: Bilde av Nærbøkloakken fra. RISA. Hentet fra: <https://risa.no/om-risa/historikk/#1960-tallet> 19.03.2020.

Figur 24: Artikkelbilde. *Stavanger Aftenblad*. «Har aldri vært bedre». 14.07.1987.

Figur 25: Artikkelbilde. *Jærbladet*. «Pionerprosjekt på Nærbø rammet: Gjødsekkjelleren gikk rett i bekk». 27.01.1989.

Figur 26: Tabell fra. Aksjon Jærvassdrag. Tiltakspakke 1997. (1997). Hentet fra: ePhorte. Fylkesmannen i Rogaland. 1997/10143. Oppfølging arbeid Aksjon Jærvassdrag, kilder forurensing Jærvassdragene, miljømål, tiltakspakke 1997. Vedleggshäfte i Fylkesmannen i Rogalands saksdokument: AJV rapport nr. 17. 1997. Tiltakspakke 1997. Side: 4.

Figur 27: Artikkelbilde. *Stavanger Aftenblad*. «Jæren får sin Mjøs-aksjon». 27.10.1993.

Figur 28: Teknisk skisse over en fangdam fra. Randulff, Oddana og Torsvik 2015: 17.